Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SADULLAH EL-BERDE'Î'NİN HADÂİKU'D-DEKÂİK ADLI ESERİ

Zübeyir ASLAN

Diyarbakır 2014

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

SADULLAH EL-BERDE'Î'NİN HADÂİKU'D-DEKÂİK ADLI ESERİ

Zübeyir ASLAN

Danışman
Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR

Diyarbakır 2014

TAAHHÜTNAME

D.Ü. SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Sadullah el-Berde'î'nin *Hadâiku'd-dekâik* Adlı Eseri" adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

☐ Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

☐ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

☐ Tezimin 1 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

12/08/2014

Zübeyir ASLAN

KABUL VE ONAY

Zübeyir ASLAN tarafından hazırlanan "Sadullah el-Berde'î'nin *Hadâiku'd-dekâik* Adlı Eseri" adındaki çalışma, 07.08.2014 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**,** Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

[İ m z a]

Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR (Başkan)

Doç. Dr. M. Cevat ERGİN (Üye)

Doç. Dr. Yahya SUZAN (Üye)

Enstitü Müdürü

…./08/2014

ÖNSÖZ

İnsanların kendi aralarındaki iletişim aracı olan diller, insanlığın ilerleme isteği paralelinde gelişme kaydetmiştir. Arapça, bilindiği kadarıyla hicri II. yüzyıldan beri üzerinde çalışmaşlar yapılan bir dildir.

Bu dönemden itibaren Arapça, Müslümanların ortak dili haline gelmiş ve üzerine yoğun çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar ilk önce Basra ekolüyle başlamış, Kûfe, Bağdat, Endülüs gibi köklü ekollerle devam etmiştir. Arapça, İslâm Dininin de dili olması hasebiyle, özellikle Müslüman dil bilginleri tarafından çok ileri bir düzeye ulaştırılmıştır.

Her dilin grameri olduğu gibi Arapçanın da grameri vardır ve bu "nahiv" ve "sarf" diye adlandırılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'in anlaşılması amacıyla Müslümanlar tarafından bu çalışmalar yapıldığı gibi gayr-ı müslimler tarafından da, az da olsa katkı yapılmıştır.

İslam dini olmasaydı bu dil bu kadar gelişir miydi, bilinmez, ancak birçok dil bilimci tarafından da dile getirilen bir gerçek vardır ki, Arapçanın, gelişimini, İslâm'a ve onun mukaddes kitabı olan Kur'ân-ı Kerîm'e borçludur.

Üzerinde çalışma yaptığımız ve Sadullah el-Berde'î tarafından telif edilen *Hadâiku'd-dekâik* de bu sahada yazılan bir kitaptır. Onun yaşadığı dönemden tespit edilebildiği kadarıyla, hicri VI. asırda telif edilen bu eser üzerinde şimdiye kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Sadece Suudi Arabistan'daki el-İmâm Üniversitesinde, İmân bint Hâlid b. Dayfullah ed-Da'yân isimli kişi tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılan bir çalışmanın bulunduğunu biliyoruz. Bu durum, böyle önemli bir esere hak ettiği değerin verilmediğini göstermektedir. Zira nahiv ilminde

otoriter kabul edilen ez-Zemahşerî el-Unmûzec'i telîf ettikten hemen birkaç yıl sonra el-Berde'î, onun bu muhtasar metnini yorumlamış ve Hadâiku'd-dekâik'i telif etmiştir. Gayet basit ve anlaşılır bir üslûpla yazılan bu şerh üzerinde, her hangi bir tahkike rastlamadık. İşte bu yüzden, onun tedkiki hem zor hem de zevkli olmuştur.

Bu eser üzerinde çalışma yaparken, iki adet el yazma nüsha ile el-Hac Muhammed Nasruddîn es-Si'irdî el-Arişkî adına neşredilmiş ve Salah Bilici Kitabevi yayınlarından çıkmış, Güryay Matbaası–1984 tarihinde basılmış, 2. hamur kâğıda baskılı ve 455 sahifeden ibaret matbû' bir nüshadan yararlandık.

Çalışmamızın I. Bölümünü teşkil eden ve kaynaklarda *ed-Dîbâcî* olarak da geçen *el-Berde'î*'nin hayatı ve ilmi yönü hakkında pek bir bilgiye rastlamadığımızdan, detaya giremedik. Ancak, II. Bölümde nahiv ilmindeki bazı metinler ile III. Bölümü teşkil eden bu eserin incelenmesini, mümkün olduğu kadar detaylı bir şekilde işlemeye çalıştık.

Biz bu çalışmada, şerhin yanında, gerektiğinde el-Unmûzec'in metnini de kullandık ve bunu parantez içine aldık. Şerhten istişhâd için daha çok Arap harfleriyle örnek verdik ve eğer iktibas edilen bölüm az miktarda ise Türkçe tercemesini de yaptık. Yine burada Sadullah el-Berde'î için "*müellif*", ez-Zemahşerî için de "*musannıf*" tabirlerini kullandık. Zira el-Berde'î de, ona bu unvanı uygun görmektedir.

Bu çalışma boyunca değerli zamanını bana ayıran, emeğini ve derin bilgisini esirgemeyen, danışman hocam Prof. Dr. M. Edip ÇAĞMAR'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Yine öneri ve yardımlarını eksik etmeyen değerli hocam Doç. Dr. M. Cevat ERGİN ve dostum Araştırma Görevlisi Mehmet Nafi ARSLAN ile emeği geçen diğer hocalarıma teşekkür ederim.

Zübeyir ASLAN

Diyarbakır-2014

ÖZET

el-Berde‘î’nin Hadâiku’d-dekâik Adlı Eseri adındaki bu çalışmamız, giriş ve üç bölümden meydana gelmektedir. Nahiv ilminin bütün konularını ihtiva etmesiyle önemli bir yere sahip olan bu eser üzerindeki tezimiz, önsöz’le başlayıp, içindekiler ve kısaltmalar’la devam etmektedir.

Giriş bölümünde, hicri 517-609 yılları arasında yaşamış olan Sadullah el-Berde‘î dönemindeki sosyal, siyasal ve ilmi durum hakkında, kısa bir şekilde bilgi verilmiştir. Akabinde nahvin tanımı yapılarak, doğuşu, gelişimi ve ekollerin oluşumuyla devam edip, el-Berde‘î’ye kadar geçirdiği evreler ifade edilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölüm’de, Sadullah el-Berde‘î’nin hayatından bahsedilmiş; lakabı, ilmi yönü, eserleri ve Hadâiku’d-dekâik hakkında kısa bir bilgi verilmiştir.

İkinci bölüm’de, genel olarak nahivle ilgili bazı metinler hakkında bilgi verilmiştir. Bu eser gibi kaynak eser durumundaki el-Elfiyye, el-Kâfiye, Katru’n-nedâ ve el-‘Avâmil metinleri ile Hadâiku’d-dekâik’in metni olup el-Unmûzec üzerine yazılmış olan ve Abdulğani el-Erdebîli tarafından kaleme alınan şerh hakkında özet bilgiler verilmiştir.

Üçüncü bölüm’de ise bu çalışmanın konusunu teşkil eden Hadâiku’d-dekâik, detaylı bir şekilde incelenmiştir. Burada genelde kelimenin üç hali olan isim, fiil ve harf konuları ile nahvin, el-merfû‘at, el-mensûbat ve el-mecrûrât gibi konuları işlenmiştir. İstişhâd, talîl, tanım, metot ve bunlara bağlı olarak belagat, kelâm, mantık-felsefe ve usûl gibi bazı terimlerin detaylarına girilmiştir. Ayrıca vakıf şîn’i ve sîn’i, inkâr meddi ve tezkîr harfi gibi müellifin özgün görüşlerine yer verilmiştir. Yine el-Berde‘î’nin nahvin temel ekolleri olan Basra ve Kûfe ekolleri ile ez-Zemahşerî ve el-Esterâbâdî başta olmak üzere diğer bazı nahiv âlimlerine muvafık olduğu veya muhalif olduğu görüşlerine de yer verilmiştir. Bu çalışma sonuç ve kaynakça ile tamamlanmaktadır.

Anahtar sözcükler:

el-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik, Nahiv.

ABSTRACT

Our study which its name is *al-Berde‘î’s work called Hadâiku’d-dekâik,* consists introduction and three chapter. This study By contains all topics of grammar achieved an important place and our thesis above this work starts with the foreword and continues with contents and abreviations.

İn the introduction section, a brief description is given about social, political and scientific situation of al-Berde‘î period who has lived between hijri 517-609. Subsequently Arabic grammar is defined; the rise and the development of Arabic grammar; formation its school and its stage until al-Berde‘î are expressed.

İn the chapter one mentioned about the life of al-Berde'î; a brief description is given about his surname, his scientific direction, his works and Hadâiku’d-dekâik.

In the second chapter general information has given about some text about grammar. Summary information has given about al-Elfiyye, al-Kâfiye, Katru’n-Nedâ and commentaries of al-‘Avâmil which are source books like Hadâiku’d-dekâik and al-Unmûzec which is main text of Hadâiku’d-dekâik and written by Abdulgani al-Erdebîli.

İn the third part Hadâiku'd-dekâik examined in detail which it is the subject of this study. Here, discussed the three states of the word and grammar topics like al-merfû‘at, al-mensûbat and al-mecrûrât. Have been entered the details of istişhâd, talil, definitions, methods and depending this have been entered the details of some terms like rhetoric, theology, logic- philosophy. Besides was given the author's original ideas like şîn and sîn of wakf, medd of denial and letter of reminding. Again was given schools of Basra and Kufa which there are the basic schools of grammar and his opinions suitable or not suitable for other grammar scholar especially ez-Zemahşerî and al-Esterâbâdî. This study is completed with conclusion and bibliography.

Key words:

al-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik, Syntaxs.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **IX**

GİRİŞ **1**

SADULLAH EL-BERDE'Î'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN DURUMU **1**

1. SADULLAH EL-BERDE'Î'NİN YAŞADIĞI DÖNEM 1

1.1. Siyasi Durum 1

1.2. Sosyal Durum 3

1.3. İlmî Durum 4

2. NAHİV İLMİ 5

2.1. Nahiv İlminin Tanımı 5

2.2. Nahiv İlminin Doğuşu 7

2.3. Nahiv İlminin Gelişimi 12

2.3.1. Ekollerin Ortaya Çıkışına Kadar Nahiv 12

2.3.2. Nahiv Ekolleri 13

2.3.3. Basra Ekolü 13

2.3.4. Kûfe Ekolü 15

2.3.5. Bağdat Mektebi 17

2.4. el-Berde‘î’ye Kadar Nahiv 17

BİRİNCİ BÖLÜM

SADULLAH EL-BERDE‘Î’NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

1. HAYATI 19
1.1. Yaşadığı Yer 19
1.2. Doğumu 20
1.3. Yaşamı 21
1.4. Vefatı 22
1.5. Lakapları Ve Künyesi 22

2. İLMÎ YÖNÜ 23
2.1.Tahsili 23
2.2. Eserleri 23

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİNDEKİ METİNLER HAKKINDA BİLGİ

1. NAHİV İLMİNDEKİ BAZI METİNLERİN ÖZELLİKLERİ 26
1.1. el-Elfiyye 26

1.2. el-Kâfiye 27
1.3. Katru’n-Nedâ 27
1.4. el-‘Avâmilu’l-mi’e 28
1.5. el-Unmûzec 29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADÂİKU'D-DEKÂİK ADLI ESERİN İNCELENMESİ

1. HADÂİKU'D-DEKÂİK'E GENEL BİR BAKIŞ 30
1.1. Şeklî Bilgiler 30
1.2. Matbû Nüshada Tespit Edilen Bazı Metin Eksiklikleri 34
1.3. İsmi 34
1.4. Yazılış Amacı ve Tarihi 35
1.5. Esere Kimin İsim Verdiği 37
1.6. Başlıklar 38
1.7. Muhteva 42

2. HADÂİKU'D-DEKÂİK'İN DETAYLI İNCELENMESİ 45
2.1. Kaynakları 45
2.1.1. Nahiv 45
2.1.2. Belagat 55
2.1.3. Kelâm 59
2.1.4. Mantık ve Felsefe 60
2.1.5. Usûl 62
2.2. Metodu 64
2.2.1. Bazı Tabirler 65
2.2.2. Tashih İfadeleri 65
2.2.3. İ'râb Yapmak 66
2.2.4. İzâh İfadeleri 66
2.2.5. Dikkat Çeken İfadeleri Kullanması 67
2.2.6. Soru-Cevap 68
2.2.7. Bazı Tartışma ve İhtimal İfadeleri Kullanması 69
2.3. Dili 73
2.4. Tanımlama 77
2.5. Talîl/Nedensellik 85
2.6. İstişhâd 90
2.6.1. Kur'ân-ı Kerîm ile İstişhâd 91
2.6.2. Arap Şiiri ile İstişhâd 93
2.6.3. Arap Nesri ile İstişhâd 96
2.6.4. Hadis ile İstişhâd 97

2.7. Örnek Verme Yöntemi 98
2.8. Kullandığı Istılâhlar 101
2.9. Görüşleri 102
2.9.1. Farklı Görüş ve İzahları 102
2.9.2. ez-Zemahşerî'ye Muvafık Olduğu Görüşleri 108
2.9.3. ez-Zemahşerî'ye Muvafık Olmadığı Görüşleri 110
2.9.4. Basra Ekolüne Muvafık Olduğu Görüşleri 110
2.9.5. Kûfe Ekolüne Muvafık Olduğu Görüşleri 112
2.9.6. Diğer Nahiv Âlimlerine Muvafık Olduğu Görüşleri 113

SONUÇ 116

KAYNAKÇA 118

EKLER 124

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Madde
AKÜ	: Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ans.	: Ansiklopedi
b.	: İbn
Bkz.	: Bakınız
bty.	: Basım tarihi yok
byy.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DÜ.	: Dicle Üniversitesi
Fak.	: Fakülte
h.	: Hicri
HRÜSBE	: Harran Üniversitesi Soyal Bilimler Enstitüsü
Hz.	: Hazreti
İ.A.	: İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
m.	: Miladi
mad.	: Maddesi
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölümü
(sav)	: Sallallahu Aleyhi Vesellem
s.	: Sayfa
Thk.	: Tahkik eden
Vb.	: Ve Benzeri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

SADULLAH EL-BERDE‘Î’NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN DURUMU

1. SADULLAH EL-BERDE‘Î’NİN YAŞADIĞI DÖNEM

1.1. Siyasi Durum

Sadullah el-Berde‘î’nin yaşadığı dönem, siyasi açıdan Abbasilerin son dönemi ile Selçukluların ilk iktidarları dönemine rastlamaktadır. el-Berde‘î’nin, kesin olarak nerede doğduğu bilinmemekle beraber Merv şehrinde doğduğu tahmin edilmektedir. Merv, ortaçağın siyasî, idari, ticari ve kültürel açılardan önde gelen şehirlerinden biridir.

Merv, Sultan Sencer (ö. 1157)’in Selçuklu tahtına müdahalesi ve Sâve savaşıyla 513/1119 yılında hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başşehri oldu. Sultan Sencer (1118-1157) uzun iktidarı müddetince burayı geliştirmek için büyük çaba harcamıştır. Sencer zamanında her açıdan en parlak dönemini yaşayan Merv, çok sayıda medrese ve kütüphanesiyle bir ilim merkezi haline gelmiştir.[1]

Merv, Moğol istilâsı sırasında Cengiz Han'ın oğlu Tuluy tarafından yağma ve tahrip edildiği gibi (1221) oradaki halk da kılıçtan geçirildi. Merv günümüzde, Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığını ilân eden Türkmenistan Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde bulunmaktadır.[2]

Selçuklular iktidarında, Merv başşehir olduğu dönemde (1118-1157) mimarlıkta da büyük gelişme göstermiştir. Fakat 1220-1221'deki Moğol istilâsına kadar her

[1] Osman Gazi Özgüdenli, “Merv” (siyasî), **DİA**, Ankara 2004, XXIX. 222.

[2] Özgüdenli, **a.g.m**. XXIX, 222.

defasında yeniden onarılarak meskûn hale getirilmiştir.[3] Şehirde on vakıf kütüphanenin bulunduğunu kaydeden Yâkut el-Hamevî (ö.623/1229), bunların adlarını da saymaktadır. Ancak, günümüzde Merv'in medrese ve kütüphanelerinden hiçbir iz kalmamıştır.[4]

Selçuklu İmparatorluğu, hanedanın son kudretli üyesi Sultan Sencer devrinde bir ara toparlandıysa da doğudan gelen Karahıtay istilâsı (536/1141) ve Oğuz isyanı (548/1153) sonunda yıkıldı. Bununla birlikte Selçuklu hâkimiyeti Irak ve Orta İran'da 690 (1194), Kirman'da ise 682 (1186) yılına kadar devam etti.[5]

Selçuklu Devleti'nin yıkılışından sonra İran'da siyasî hâkimiyet küçük hanedanların eline geçti. Azerbaycan'da İldenizliler (1148-1225) ve Fars'ta Salgurlular (1148-1286), bu bölgeleri idare eden Atabeg kökenli hanedanlar oldular. Yezd Atabegliği (1141-1318), Yezd ve çevresine hâkim oldu.[6]

Bu dönemde bakılması gereken bir yer de Afganistan'dır. Son Selçuklu Hükümdarı Sultan Sencer'in ölümünden (552/1157) sonra Gurlular Afganistan'ı kontrolleri altına almışlarsa da XII. yüzyılın sonlarına doğru Hârizmşahlar'a terketmek zorunda kaldılar. Kısa bir süre sonra Moğollar bölgeyi istilâ ederek (1220) ülkeyi yüz elli yıl kadar ellerinde tuttular.[7]

Bu dönemde İslâm dünyası çeşitli siyasî ve ictimaî sıkıntılara şahit olmuştur. Abbâsî hilâfeti zayıflamış ve İslâm dünyası çeşitli küçük devletlere bölünmüştür.[8]

Bu arada halife en-Nasır (575/1180-622/1225), Abbâsîleri yeniden toparlamaya çalışarak, Selçuklularla Harezmlileri birbirlerine düşürmüştür.[9]

---

[3] Yüksel Sayan, , "Merv" (mimarî), **DİA**, Ankara 2004, XXIX, 224.

[4] Yakût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-buldân**, Beyrut 1977, V, 112, 114.

[5] Osman Gazi Özgüdenli, "İran", **DİA**, İstanbul 2000, XXIX. 222.

[6] Özgüdenli, **a.g.m**., XXIX, 222.

[7] Mehmet Saray, "Afganistan", **DİA**, İstanbul 2008, I. 405.

[8] Corci b. Habîb Zeydan, **Târîhu âdâbi'l-lugati'l-'arabiyye**, Dâru'l-Hilâl, byy, bty, III, 8.

[9] Ahmed Suphi Furat, **Arap Edebiyat Tarihi**, İst. Üniv. Yay. İstanbul 1966, I, 287.

Dönemin siyasi hayatına etki eden güçlü oluşumlardan biri de Atabeylerin en ünlüsü olan Zengîlerdir. Hanedanının bir üyesi olan Nûreddîn Mahmûd Zengî (ö. 1174 m.) kendi adına Halep ve Musul'u da içine alan bir beylik kurarak 1127'den 1259'a kadar iktidarda kalan Zengî Hanedanını başlatmıştır.[10]

Nureddîn Zengî zamanında, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Eyyûbî devletinin temelini atmıştır.[11] Selâhaddîn-i Eyyûbî ile Suriye'de bulunan Zengîler arasında gerginlik meydana geldi. Nûreddîn Zengî'nin 1174'te ölümüyle, Selahaddîn-i Eyyûbî Mısır'da bağımsızlığını ilan etti.[12]

Dönemin siyasî güçlerinden biri de İldenizliler olarak adlandırılan ve m. 1146 ile 1250 yılları arasında hüküm süren Azerbaycan atabeyleridir. 1194'e kadar Irak Selçukluları adına hareket eden İldenizliler, Irak Selçuklularının yıkılışının ardından, Selçukluların hükmettikleri toprakların gerçek hâkimi olmuşlar ve Hazar denizinden Basra körfezine kadar yayılmışlardır.

1.2. Sosyal Durum

Sadullah el-Berde'î'nin yaşadığı dönemde (517-609 yılları), çeşitli beylik ve kabilelerde saltanat ve iktidar mücadeleleri devam etmekle beraber İslam coğrafyası genelinde ve el-Berde'î'nin doğduğu yer olan Merv şehri özelinde toplumun kurumsallaştığı ve refahının arttığı görülmektedir.

Bu dönemde toplum hâssa ve 'amme sınıfından oluşuyordu. Hâssa sınıfı, sultan, vezirler, komutanlar, emirler, valiler, kadılar âlimler, edebiyatçılar, yüksek derecedeki devlet görevlilerive tüccarlardan oluşuyordu.[13] 'Amme sınıfının kapsamına ise daha geniş bir kitle giriyordu. Bunlar çiftçiler, zanaatkârlar, küçük tüccarlar, askerler, zimmet ehli köleler ve hizmetçilerden oluşuyordu.[14]

---

[10] Philip K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi**, İstabul 1980, IV, 1036.

[11] Hakkı Dursun Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, İstanbul 1992, III, 328.

[12] Yılmaz Öztuna, **Devletler ve Hânedanlar (İslâm Devletleri),** Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1996, I, 484.

[13] Mehmet Cevat Ergin, **el-Ukberî ve el-lubâb fî 'ilel-i'l-binâi ve'l-i'râbı**, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2002, 28.

[14] Hakkı Dursun Yıldız, "Abbâsîler", **DİA**, İstanbul 1988, I, 46.

Yine bu dönemde Merv ve çevresinde, Müslümanlarla beraber çeşitli dinlere mensup, örneğin Hıristiyan, Yahudi, hatta Mecusilerin yaşadığı görülmektedir. Ayrıca bu dönemde Sünni mezhepler iktidardadır. Diğer bir husus ise, Kadirilik, Nakşibendilik gibi tasavvufi tarikatların doğduğu zaman dilimine rastlanmaktadır.[15]

1.3. İlmî Durum

Sadullah el-Berde'î'nin yaşadığı dönemde İslâm dünyasının birçok şehrinde mescitlerde ders halkaları oluşturulmuş, tercüme hareketleri gelişerek devam etmiş, münazaralar düzenlenmiş, medreseler açılmıştır. Mescitlerde dönemin önemli kurrâ', müfessir, muhaddis, fakîh, kelamcı, dilci ve tarihçi âlimler ders vermişlerdir.[16]

İslâm tarihinde gelişen başlıca eğitim kurumları camiler, enstitüler, medreseler, hastahaneler, rasathaneler ve atölyeler, ahlâk eğitiminin verildiği tekke ve zâviyeler ortaya çıkmıştır. Mesela geniş kütüphanesi, içinde yürütülen tercüme ve bilimsel araştırma faaliyetleriyle tam teşekküllü bir araştırma enstitüsü olarak Halîfe Me'mûn zamanında kurulan *beytü'l-hikme*, daha sonra Kayrevan'daki bir benzeriyle devam etmiş, bunları Fâtımî girişiminin bir sonucu olan *dâru'l-hikme* ve öncelikle herkese açık bir kütüphane işlevi gören *dârü'l-ilim* adlarıyla anılan enstitüler izlemiştir.[17]

Dinî ilimler tarihinde bu dönemin önemli bir yeri vardır. Kur'ân ilimleri sahasında ilk faaliyetleri, Merv kadılığı yapan tabiînden Yahya b. Ya'mer el-Advânî (ö. 89/708)'nin başlattığı rivayet edilmektedir. Ayrıca başka ilim dallarında da önemli kişiler yetişmiştir. Bunlar arasında Ahmed b. Ali el-Mervezî (ö. 292/905), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö. 294/906), Ebû İshâk el-Mervezî (ö. 340/951), Ebû Hâmid el-Mervezî, Ebû Tâlib el-Mervezî (ö. 614/1217), Habeş el-Hâsib el-Mervezî, Ali b. Hucr el-Mervezî, Ahmed b. Hammâd el-Mervezî, Şerîfüddin Muhammed b. Mes'ûd el-Mervezî, Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'anî el-Mervezî sayılabilir. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) de aslen Merv'lidir.[18]

Görüldüğü üzere Sadullah el-Berde'î'nin yaşadığı dönem (517/1123-609/1212),

---

[15] Nihat Azamat, "Kâdiriyye", **DİA**, İstanbul 2001, XXIV, 135.

[16] Yahya Mîr, '**Alem, el-'Ukberî sîretuhu ve musannafâtuhu**, Beyrut 1414/1993, s. 11.

[17] İlhan Kutluer, "İslâm", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 26.

[18] Özgüdenli, "a.g.m." **DİA**, XXIX, 222.

siyâsî, ictimâ'î ve ilmî açıdan oldukça hareketli ve kayda değer bir dönemdir.

Yine Merv'in en parlak döneminde yaşayan el-Berde'î'nin yaşadığı zaman diliminde medreselerin yanında, şehirde bulunan on vakıf kütüphanesinin bulunması, bu kütüphaneler sayesinde oranın bir ilim merkezi konumuna dönüşmüş olması ve kendisinin de bu çerçevede Merv'deki üniversitede kütüphaneyi korumakla görevli olması, dönemin önemini artırmaktadır.

2. NAHİV İLMİ

2.1. Nahiv İlminin Tanımı

Bilindiği üzere Arapça ile ilgili ilimlerden birisi de nahiv ilmidir. Nahiv ilmi, dilcilerin en fazla üzerinde durduğu bir ilimdir. Bu, onun Arap dili açısından çok önemli olmasından kaynaklanmaktadır.

Öncelikle "Nahiv" kelimesi lügat manası itibariyle *"yön, yol ve kasıt, yöntem, tarz ve metot"* demektir.[19] Istılahî anlamda ise, dilbilimin bir alanı olarak dar manada *"gramerin sentaks kısmı"*[20], *"i'rab ve bina yönünden, kelimenin sonunun bilinmesine yarayan kurallar ilmi*"[21] anlamına gelmektedir. Nahiv âlimleri, nahivle ilgili birçok tanım yapmışlardır. Şimdi bunlardan bazılarının tanımlarına göz atalım.

İbni Cinnî (ö. 392/1002), "nahiv" kelimesinin "yönelmek" anlamında kullanıldığını belirttikten sonra, ıstılahî manasını *"Tesniye, cemi', ism-i tasğîr, izâfet, nispet, terkîb vb. gibi durumlarda i'rabın veya binanın kullananılması yoluyla Arap kelamının bir yönelim alması demektir.* Bunun yapılmasındaki gaye ise, *Arap olmayanların bunu öğrenerek, köken olarak her ne kadar Arap olmasalar bile fasih bir dille Arapça konuşmalarını sağlamaktır"*[22] şeklinde açıklar.

---

[19] Mecme'u'l-luğati'l-arabiyye, **el-Mu'cemu'l-vasît**, İstanbul 1992, s. 908.

[20] Selami Bakırcı; Kenan Demirayak**, Arap Dili Grameri Tarihi**, Erzurum, 2001, s. 14.

[21] Muhammed b. Abdirrahîm el-Mîlânî, **Şerhu'l-muğni**, İstanbul bty., s. 3.

[22] Ebu'l-Feth Osman İbn Cinnî, **el-Hasâ'is ve sirru sinâ'ati'l-'arabi**, Beyrut 1952, I, 34.

İbnu'l-Enbârî (ö. 577/1181) nahivden maksadın, *kıyas yoluyla ekollere göre sözün doğrusunu veya yanlışını tespit etmek olduğunu ve bundaki ölçünün ise, Arap dilinin araştırılması neticesinde ortaya konulan kıyas ilmi olduğunu* belirtmektedir.[23]

İbn 'Usfûr Ali b. el-Muvaffak el-İşbîlî (ö. 669/1270) de nahvi, *"Arapçanın cümle yapısının inceden inceye araştırılmasıyla tespit edilen ve cümle yapısını meydana getiren parçaların hükümlerini (nelerden meydana geldiğini) bilmeye ulaştıran ölçülerle çıkarılmış bir ilimdir"* şeklinde tarif etmektedir.[24]

Aynı tarifler, Şerhu'l-Eşmûnî üzerinde haşiye yazan es-Sabbân (ö. 1206) tarafından da aynen nakledilmektedir.[25]

eş-Şerîf el-Curcâni (ö. 816/1413) nahiv ilmine, *"mu'rab, mebni ve diğer yönleriyle Arapça terkiplerin yapısının bilinmesine yarayan kurallar ilmidir"* veya *"Arap dilinde (oluşturulan) cümlelerin doğru olup olmadığın belirten bir prensipler ilmidir"* şeklinde tarif getirmektedir.[26]

Görüldüğü üzere, bazı dil bilimciler nahvî; kelimenin sonunun i'rab ve bina yönünden değişikliğini, bazıları kelimenin mu'rab ve mebnî'liğini, bazıları kıyâs yoluyla kelimenin doğruluğu ve yanlışlığını, bazıları tesniye, cemi', ism-i tasğîr, izâfet, nispet, terkîb gibi kelimenin üzerinde bulunduğu hali, bazıları da kelimenin hükümlerini kaide ve kuralları açısından değerlendirmektedir.

Nahiv için yapılmış yaygın tanımlarından birisi de Muhammed b. Abdurrahîm el-'Umerî el-Mîlânî (ö. 811/1408)'nin yaptığı tanımdır. O,

وفي الإصطلاح علم بأصول تعرف بها أحوال أواخر الكلمة من جهة الإعراب والبناء.

[23] İbnu'l-Enbârî (Ebu'l-Berekât), **Mensûru'l-fevâid,** Beyrut 1983, s. 23.

[24] Celaluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, **el-İktirâh**, Thk., M. Hasan eş-Şâfi'î, Beyrut 1998, s. 7.

[25] Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali es-Sabbân, **Haşiyet'us-Sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî**, Kahire, bty., byy, I. 15.

[26] eş-Şerîf 'Ali b. Muhammed el-Curcânî, **et-Ta'rîfât,** Kahire, bty. s. 240.

"Istılahta ise nahiv, kendisi ile i'rab ve bina açısından kelimenin son halllerinin anlaşıldığı bir ilimdir".[27] şeklinde tanımlamaktadır. el-Mîlani'nin getirmiş olduğu bu tarifin, nahiv ilmi için yapılan tariflerin en kapsamlısı, en basit, en anlaşılır ve en kabul görmüşü olduğu düşünülebilir.

2.2. Nahiv İlminin Doğuşu

İlk gramer çalışmalarının başlamasına neden olan en önemli faktörlerin, Kur'an'ın doğru okunma gayesi ve Arapların yabancı milletlerle karışması sonucunda büyük bir yaygınlık kazanan "*lahn*"olduğu ifade edilmektedir.

İslâm'ın ilk asrında dilleri fasih kabul edilen Araplar, dillerini, tabiî selikalarına (doğal yetenek) göre nesilden nesile öğrendikleri şekliyle kendi zevk ve mizaçlarına uygun bir tarzda aktarıyorlardı[28]. Çünkü onlar, nahiv henüz tespit ve tedvin edilmeden de şiir ve hitabette eserler vermişlerdi.

Zamanla İslâm devletinin hudutlarının genişlemesi ve Arapların başka etnik unsurlarla karışması neticesinde, Arapçanın kullanımında ve yapısında bir takım bozukluklar ve yanlışlar ortaya çıkmıştır. Bu yanlışlara *lahn* denmiştir.[29] Nahiv tarihçisi Ebu't-Tayyib el-Luğavî (ö. 351/962) lahn konusunda şu tespiti yapmıştır: "Arap dilinde ilk bozulan ve öğrenmeye ihtiyaç duyulan şey i'rab olmuştur. Zira lahn Hz. Peygamber'in devrinde yaşayan Mevâlîlerin ve sonradan Araplaşmış kimselerin dilinde ortaya çıkmıştır. Nitekim bir defasında kendisine gelen bir heyetin sözcüsü kendi huzurunda i'rab hatası yapmış, bunun üzerine Hz. Peygamber: Kardeşiniz hata etti; onun hatasını düzeltiniz, buyurmuştur"[30].

Lahn, daha sonra gelenlerin de, üzerinde ehemmiyetle durdukları bir konu olmuştur. Nitekim Hz. Ömer bir gün ok atma talimi yapan bir grubun yanından geçer ve

---

[27] el-Mîlânî, **a.g.e.,** s. 3.

[28] İbn Fâris, **es-Sâhibî fî fıkhi'l-luğa ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ**, Nşr. Ömer Faruk et-Tebbâ', Beyrut 1983, s. 10.

[29] Mehmet Yavuz, **Gramer Çalışmalarını Başlatan Âmiller ve İlk Çalışmalar** *(*II./VIII. Asrın sonuna kadar), Nüsha, Şarkiyat Araştırmaları Dergisi, Ankara 2003, sayı X, s. 120.

[30] Muhammed Hüseyin el-Yâsîn, **ed-Dirâsât el-luğaviyye 'inde'l-arab**, Beyrut 1980, s. 34-36; Abdullâh Muhammed el-Keyş, **Eseru'l-Kur'ân**, Trablus, 1992, s. 117; er-Râfi'î, **Târîhu âdâbi'l-arab**, Beyrut 1974, I, 234-235.

hedefe isabet ettiremediklerini görünce, onlara serzenişte bulunur. Bunun üzerine içlerinden birisi: نحن قوم متعلمين / "*Biz ok atmayı öğrenmeye çalışan kimseleriz"* şeklinde cevap verir ve "müteallim" kelimesinin çoğulunu merfû yerine mecrûr okur. Bunu işiten Hz. Ömer kızarak oradan ayrılır ve şöyle der: *"Allah'a yemin ederim ki, sizin dildeki hatanız, benim nazarımda atışınızdaki hatadan daha kötüdür"*[31].

Dilde çeşitli yönlerden yaşanan bu lahnlardan dolayı çölden şehir merkezlerine gelen kimseler de fasih Arapça muhitinden uzaklaşmış ve lahn yapmaya başlamışlardır.[32]

Arap gramerinin (nahvin) ortaya çıkış nedenleri, genel ifadelerle dinî, edebî ve toplumsal olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır.

Dinî sebep, Kur'ân-ı Kerim'in bazı Müslümanlar tarafından yanlış okunmuş olmasıdır. Zamanın idarecileri ve âlimleri Kur'ân'ın bazı kimseler tarafından yanlış okunduğunu gördüklerinde, gramer kurallarını tespit etmeye çalışarak okuma hatalarının önüne geçmek istemişlerdir.

Edebî sebep, hem çölde yaşayan bedevilerin konuşmalarında hem de şiirde, hutbelerde ve vaazlarda kullanılan dilde i'raba önem verilmiş olmasıdır. Bu durum gramer çalışmalarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Toplumsal sebep, şehirlerde Araplarla birlikte Arap olmayan unsurlar da yaşadıklarından, Arapça konuşmada lahn oluşmuştur. Bunu gören âlimler, Arap dilini korumak maksadıyla nahivle ilgili çalışmalar yapmışlardır. Yukarıda zikredilen üç sebepten en önemli olan ise dinî sebep olduğu iddia edilmektedir.[33]

Brockelmann (1868-1956) ve Ahmed Emîn, nahiv çalışmalarının ilk başlangıç noktası konusunda net bir bilginin bulunmadığını söylemişlerdir. [34] Nahiv tarihi

---

[31] el-Hamevî, **a.g.e.,** s. 67.

[32] Yavuz, **a.g.e.,** s. 121.

[33] Mehmet Edip Çağmar, **Halef'ul-ahmer ve Mukaddime fi'n-nahv Adlı Eseri**, Ankara, 2006, s. 16.

[34] Ahmed Emîn, **Duha'l-islâm**, Beyrut 1933, c. II, s. 284; Carl Brockelmann, **Târîhu'l-edebi'l-'arabî,** Kahire, bty. I, 444.

hakkındaki çalışmalar, nahvi va‘zeden kişiyle ilgili bilgiler vermekle başlamaktadır. Büyük çoğunluk, nahvin vazı‘ının, Ebû’l-Esved ed-Duelî (Ö. 69/688) olduğunu söylemektedir.[35]

Ebû’l-Esved ed-Duelî’nin nahvin vazı‘ı olduğunu söyleyenler, bunu değişik nedenlere dayandırmaktadırlar. O nedenlerden birisi Hz. Ali’nin bazı insanların lahn yaptığını gördüğünü ve bundan dolayı Ebû’l-Esved ed-Duelî’ye, “İnsanlar için bazı harfler oluştur” diyerek ondan *ref‘*, *nasb* ve *cerr* kavramlarını öğretmesini istediği şeklindeki rivayet; diğeri ise, Ebû’l-Esved’in yolda bir kişinin أنّ الله برىء من المشركين ورَسوُلُهُ *“Şüphesiz ki! Allah ve Resûlü müşriklerden uzaktır”* [36] ayetindeki رَسوُلُ kelimesini mecrûr okuduğunu duymasıdır. Bu konuda diğer bir rivayet ise, kızının taaccup maksadıyla ما أشدُّ الحرّ diyerek أشدُّ kelimesini merfû, الحرّ kelimesini mecrûr şeklinde okumasıdır. Ancak kanaatimizce en mantıklı gerekçe Tevbe sûresindeki ayette geçen ورَسوُلُهُ kelimesinin yanlış okunmuş olmasıdır.[37]

Buna ek olarak nahvin ilk vazı‘ının Hz. Ali olduğunu söyleyenler de vardır. Aşağıdaki metin bunu göstermektedir:

“Nahiv ilmiyle ilgili ilk bilgileri ortaya koyan kişi Hz. Ali olup, Ebû’l-Esved ed-Dûelî (ö. 67/686)’ye, üzerine “Kelâm’ın tamamı isim, fiil ve harftir; isim müsemmadan haber veren, fiil kendisiyle haber verilen, harf ise bir mana ifade eden şeydir.” cümlesini yazdığı bir kâğıt uzatmış ve ona “Bu metodu takip et ve kendi fikirlerini de buna ilave et” demiştir. Bundan sonra Ebû’l-Esved ed-Duelî (لكنّ) hariç (انّ) ve benzerlerine kadar atf, na‘t, taaccub ve istifhâm bablarını yazarak Hz. Ali’ye sormuş, Hz. Ali ona bu baba (لكنّ)’yi de dâhil etmesini söylemiş, bilahare Ebû’l-Esved yazdığı her babı Hz. Ali’ye

[35] Çağmar, **Halef’ul-ahmer**,. s. 18.

[36] Tevbe, 9/3.

[37] Çağmar, **Halef’ul-ahmer**, s. 18-19.

arz etmiştir. Hz. Ali'yi bu işe sevk eden nedenin ise, bir bedevînin لايأكله ألاّ الخاطؤن[38] ayetindeki son kelimeyi الخاطئين şeklinde okuması olduğu belirtilmektedir."[39]

Şevki Dayf, Hz. Ali'nin devlet işleri ve önemli meseleleriyle meşgul olduğunu, nahvin tesisinin ise tam bir boşluk ve sükûnete ihtiyaç duyduğunu belirterek, nahvin ilk temellerinin Hz. Ali tarafından atılmış olması hususundaki şüphelerini ifade etmektedir.[40]

Bazı araştırmacıların da dediği gibi, büyük ihtimalle gramerin ortaya çıkışı veya tespiti uzun bir sürecin sonucudur ve başlangıç noktası konusunda net bir bilgi bulunmamaktadır.[41] Bazı rivayetlere göre (çoğunluk da bunu kabul etmiştir), nahvin vazıı Ebu'l-Esved ed-Duelî'dir.[42] Ancak vazıı o olsa da ondan önce Araplar arasında sözü edilen nahiv kurallarının var olduğu ve söz konusu kuralların bazı kimseler tarafından bilindiği tahmin edilmektedir. Ama Ebu'l-Esved gramerle ilgili bazı tespitlerde bulunmuştur. Çünkü çok geniş bir kelime hazinesine ve binlerce sayfalarla ifade edilebilecek şiir ve nesir birikimine sahip olan Arap dili ile ilgili, kuralları bir insanın tek başına ortaya koyması oldukça güçtür. Araplar arasında panayırlarda düzenlenen şiir müsabakaları gibi etkinlikler de[43] dilin köklü bir meziyete sahip olduğunu göstermektedir[44]

Sonuç olarak Arap gramerinin ilk temsilcisinin Ebu'l-Esved ed-Duelî (ö. 69/688) olduğuna dair genel bir kanaat vardır[45]. Nitekim bu konuda es-Sîrâfî (ö.

---

[38] el-Hâkka, 69/37.

[39] Abdurrahman b. Muhammed İbnu'l-Enbarî, **Nuzhetu'l-elibbâ fi tabakâti'l-udebâ,** nşr. İbrahim es-Samerrai, Urdun, 1985, s. 4-5; el-Kıftî, **İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât,** Nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1986, I, 39; Muhammed eş-Şatır, **el-Mûcez fî neş'eti'n-nahv**, s. 15.

[40] Şevki Dayf, **el-Medarisu'n-nahviyye**, Mısır 2005, s. 14.

[41] Ahmed Emin, **a.g.e.,** s. 284; Brockelmann, *"***Tarîhu'l-edeb'i-l'arabî**, I, 444.

42 Ebu't-Tayyib el-Luğavî, Merâtîbu'n-nahviyyîn, thk., Muhammed Ebu'l-Fadl, İbrahîm, Kahire, 1974, 15-20; İbn Sellâm el-Cumahî, Tabakâtu fuhûli'ş-şu'arâ, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde, bty., I, 12; İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, thk., İbrahim Ramadân, Beyrut 1415, s. 62; Bu konuda geniş bilgi için bkz. Demirayak-Bakırcı, a.g.e., s. 21; Hasan 'Avn, el-Luğatu ve'n-nahv, İskenderiyye, 1952, s. 222-228.

43 Mehmet Edip Çağmar, İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı ed-Darûrî fi Sînâ'ati'n-Nahv Adlı Eseri, Diyarbakır 2012, s. 21.

[44] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı**, s. 21.

[45]İbnu'n-Nedîm, **el-Fihrist**, nşr. Nânid Abbâs Osmân, Devha 1985, s. 88; el-Kıftî, **a.g.e.,** *s.* 7-9; el-Bustânî, Butros, **Mevsû'atu'l-hadârati'l-'arabiyye**, III, 379.

368/979) şöyle demektedir: "Âlimler nahvi ilk defa kimin koyduğu hususunda ihtilaf etmişler; bazıları Ebû'l-Esved, bazıları Nasr b. Asım (ö. 89/708), bazıları Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735) olduğunu söylemişlerdir. Fakat nahiv âlimlerinin çoğu nahvin müessisinin Ebu'l-Esved olduğu görüşündedirler"[46].

Son asır müelliflerinden Muhammed et-Tantâvî de nahvin müessisinin Ebu'l-Esved olduğu hususundaki görüşleri destekler ve şöyle der: Ebu'l-Esved'in nahvin ilk basit temellerini atmış olması, onun bu ilmin ilk temsilcisi olarak anılması için yeterli bir sebeptir. Zira nahiv daha sonraları bu ilk çalışmaların ışığında gelişmiştir[47].

Söz konusu ihtilaf, son asır Arap müellifleri ile müsteşrikler arasında da mevcuttur. Nitekim bunlardan Corcî b. Habîb Zeydân (1861-1914), ittifak ile Ebu'l-Esved'dir demiştir[48]. Müsteşriklerden Brockelmann (1868-1956), *"ilk gramerci olarak şair Ebu'l-Esved ed-Duelî'nin adı rivayet edilse de bunun neye müstenid olduğu belli değildir, bizce 'Îsâ b. Ömer es-Sakafî ile Ebu 'Amr b. 'Alâ bu ilmin ilk mümessilleri olsa gerektir"*[49], demektedir. Yine müsteşriklerden Litmann ve Josef Blanes de, Ebu'l-Esved'i nahvin kurucusu olarak kabul etmeyenler arasındadırlar. Ahmed Emîn ise bu konuda şu tespiti yapar: Hz. Ali'nin Ebu'l-Esved'e bir mukaddime sunduğunu, bu mukaddimenin bazı tasnif ve sınıflandırmalar ihtiva ettiğini, bu taksim ve sınıflandırmaların bu asrın basit ruhundan uzak olduğu gerekçesiyle şüphelerini dile getirir. Bütün rivayetlerin nahvi tesis edenin Ebu'l-Esved olduğunu dediğini, Ebu'l-Esved'in de bunu Hz. Ali'ye isnat ettiğini belirtip, Ebu'l-Esved'in Hz. Ali ve ailesine olan sevgisinin bilindiğini, bu itibarla belki de Ebu'l-Esved'in, vaz' edicisinin dine hizmet ettiği böyle bir ilmin Hz. Ali'ye isnat edilmesini arzulayarak bu işi ona izafe etmiş olabileceğini ifade eder.[50]

---

[46] Ebû Said Hasan b. Abdullah es-Sîrâfî, **Ahbâru'n-nahviyyîn el-basriyyîn**, nşr. F. Krenkow, Beyrut-Paris, 1936, s. 15-16; Corci Zeydan**, a.g.e.,** I, 221-222; el-Yâsîn, **a.g.e.,** s. 91-92.

[47] Abdülkerim, Muhammed Es'ad, **el-Vasît fî târihi'n-nahvi'l-'arabî,** Riyad, 1992, s. 30-31.

[48] Corci Zeydân, **a.g.e.,** s. 220-221.

[49] Brockelmann, *"Arabistan",* **İ.A**., I, 535.

[50] Ahmed Emin, *Duha'l-islâm*, II, 285.

2.3. Nahiv İlminin Gelişimi

2.3.1. Ekollerin Ortaya Çıkışına Kadar Nahiv

İlk gramer çalışmalarının başlatıldığı merkez Irak'tır ve Muhammed et-Tantâvî'ye göre bunun nedeni, Irak'ın çöle yakınlığı ve Araplarla yabancıların birbirleriyle temas noktası oluşu, hayat şartlarının daha elverişli olması nedeniyle Irak'ın hem Araplar, hem de yabancılar için en uygun yerleşim yeri oluşu ve nahiv ilminin tesisini gerektiren "lahn"ın burada daha belirgin ve daha yaygın oluşudur.[51]

Ebu'l-Esved'den sonra, talebeleri, onun bu yöndeki faaliyetlerini genişleterek devam ettirmiştir. Bunların başında Nasr b. Asım (ö. 89/708) olmak üzere, Anbese b. Ma'dân (ö. 100/718), Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735), Yahyâ b. Ya'mer (ö. 129/746) ve Meymûn b. Akrân gibi hepsi kurrâ'dan olan bu zatlar, hocalarından aldıkları bilgileri genişleterek ve geliştirerek kendilerinden sonrakilere nakletmişlerdir.[52]

Bunlardan sonra gelenler de bunlardan öğrendiklerini yazıya geçirerek daha sonraki nesillere aktarmışlar ve bu hususta kendilerine tabi olanlara yol göstermişlerdir. Ebu'l-Esved'in adı geçen bu öğrencileri arasında Atâ ve Ebû Harb adlarındaki iki oğlunu da anmak gerekir.[53]

Daha sonra bu çalışmalara, önemli bir husus olan şekil itibariyle aralarında benzerlik bulunan harflerin noktalanması da ilave edilmelidir. Bunu, devrin Irak valisi Haccâc'ın emriyle Nasr b. Asım gerçekleştirmiş ve böylece ب, ن, ت ve ي gibi benzer harfler birbirinden ayrılmıştır.[54] Bir müddet sonra da el-Halîl (ö. 175/791), daha önce konmuş olan ve i'rab yerine geçen noktalar ile benzer harfleri ayırmak için konulan noktaların karışıklığa sebebiyet verdiğini görmüş ve i'rab işareti için konulmuş

[51] Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etu'n-nahv ve tarîhu eşher'in-nuhât*, Kahire, 1983, s. 13.

[52] İbnu'n-Nedîm, **a.g.e.,** s. 68; Taşköprülüzâde, **Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde**, Beyrut 1985, I, 41; Şevki Dayf, **a.g.e.,** s. 16.

[53] Yavuz, **a.g.e.,** s. 124.

[54] İbn Ya'îş, **Şerhu'l-mufassal**, Beyrut bty., I, 72; Corci Zeydân, **a.g.e.,** s. I, 225; **el-Medâris**, s. 16-17; Ahmed Nâsif el-Cenâbî, **ed-Dirâsâtu'l-lugaviyye ve'n-nahviyye fi mısır**, Kahire, 1977, s. 54-55.

olan noktaları küçük birer harf şekline çevirmiştir. Buna göre ref‘ alameti küçük bir vâv, nasb alameti küçük bir elif, cer alameti de küçük bir yâ harfi olmuştur.[55]

2.3.2. Nahiv Ekolleri

Arap grameri üzerine ilk çalışmaları yapan âlimler, Basra'da faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. er-Ru'âsî'nin Kûfeye gelmesiyle ikinci bir faaliyet merkezi de Kûfe olmuştur. Bunun sonucunda, Basra ve Kûfe'de başlangıçta bireysel gayretler olarak ortaya çıkan dil çalışmaları, zamanla ekolleşme dönemine girmiştir. Basra ve Kûfe ekollerinden sonra ortaya çıkan Bağdat, Endülüs ve Mısır ekolleri gramerle ilgili çalışmaların ikmalinde önemli etkiye sahip olmuşlardır.[56]

Ebû'l-Esved ed-Düelî ile başlayan nahiv çalışmaları, ilk defa Basra'da başlamış, daha sonra Kûfe'de devam etmiştir. Her ne kadar Ebû'l-Esved ed-Düelî Kûfe doğumlu ise de[57] yetişme açısından Basralıdır. Nahvin ilk temel taşını o koymuştur. Bu sebeple nahiv ilmi Basralılar tarafından sahiplenmiş, sonra da Kûfeye taşınmıştır.[58]

Nahiv ilminin tedviniyle ilk defa Basranın meşgul olduğunu, İbnu'n-Nedîm şu sözüyle belirtmiştir: Basra Ekolünü önce sunduk. Çünkü Arapça onlardan alınmıştır.[59]

2.3.3. Basra Ekolü

Nahiv ekolleri arasında en eski ve en yaygın olan ekol Basra ekolüdür. Bu ekol uzun bir süreçten sonra ortaya çıkmıştır. Zira Hz. Ömer zamanında kurulan Basra şehrindeki nahivle ilgili çalışmalar, ta Hz. Ali zamanına kadar götürülmektedir.[60]

Gramer çalışmalarının yoğun olduğu Basraya diğer yerlerden ilim ehli gidip oradaki âlimlerden istifade etmişlerdir.[61]

---

[55] Nâsîf el-Cenâbî, **a.g.e.,** s. 55.

[56] Mehmet Nafi Arslan, **'Abduh er-râcihî ve et-tatbîku'n-nahvî Adlı Eseri, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)**, Diyarbakır 2011, s. 41.

[57] Taha er-Râvî**, *el-Basriyyûn ve'l-kûfiyyûn***, Mecelletu mecmai'l-ilmi'l-arabi, Dımeşk, 1949, XXIV, 418.

[58] Mustafa Sadık er-Râfiî, **Tarîhu âdâbi'l-'arab**, Beyrut 1974, I, 140.

[59] Ahmed Emin, **a.g.e.,** s. 283-284.

[60] Çağmar, **Halef'ul-ahmer**, Ankara, 2006, s. 21.

Nahvin bazı esaslarını vaz‘eden Basralı âlim Ebu’l-Esved’den sonra nahiv çalışmaları, onun öğrencileri tarafından Basra’da devam ettirildi. Zira bu esnada Kûfe’deki âlimler Kur’ân’ın kıraati, şiir ve ahbâr rivâyeti ile uğraşmaktaydılar.[62]

Kûfeliler hadis ve ahbâr yazımıyla meşgul iken, yüz yıl kadar önce Basralıların nahivle uğraştığı söylenir.[63] Basralılar, dili kaynağından öğrenmekle meşhurdurlar. Basralılar, Basradaki bedevilerin yerleşik hayata atıldıklarına ve dillerine lahn’ın sirayet ettiğine inandıklarından dil konusunda onlardan bilgi almaktan sakınmışlardır. Dille ilgili sağlam bilgiler almak amacı ile sahraya sefer düzenlemişler, bedevilerle konuşmuşlar ve uzun müddet onların içinde ikamet etmişlerdir.[64]

Basralıların yedi tabakası vardır.

Birinci tabaka: Mudar b. ‘Asım, Ebû Davud (ö. 275), Abdurrahmân b. Hurmuz (ö. 117/735), ‘Anbeset’ul-Fîl (ö. 100/718), Ebu’l-Esved ed-Duelî (ö. 67/686).

İkinci tabaka: ‘Abdullah b. Ebî Îshâk el-Hadramî (ö. 117/735), ‘Îsâ b. Umer es-Sakafî (ö. 149/766).

Üçüncü tabaka: el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791), Yûnus b. Habîb (ö. 182/798).

Dördüncü tabaka: Sîbeveyhi (ö. 182/798), Ebû Muhammed Yahya b. el-Mubarek el-Yezîdî (ö. 202/817), el-Asma‘î (ö. 216/831).

Beşinci tabaka: Ahfeş el-Avsat (ö. 215/830) ve Kutrub lakabı ile bilinen Ebû ‘Ali Muhammed b. el-Mustenîr(ö. 206/821).

Altıncı tabaka: el-Cermî diye bilinen Salih b. Îshâk (ö. 225/839), el-Tevvezî diye bilinen ‘Abdullah b. Muhammed, el-Mâzinî, es-Sicistânî (ö. 238/852).

Yedinci tabaka: el-Muberrid (285/898).[65]

---

[61] Çağmar, **İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı**, s. 23.

[62] Demirayak-Bakırcı, **a.g.e.,** s. 33.

[63] Dr. M. Semîr Necîb el-Lubedî, **Mu’cem’ul-mustalahâti’n-nahviyye ve’s-sarfiyye**, Beyrut 1988, 21.

[64] el-Lubedî, **a.g.e.,** s. 22

[65] el-Lubedî, **a.g.e.,** s.22.

Dille ile ilgili materyallerin nakli ve tedvininde Basralı nahivcilerin dikkatli olmaları nedeniyle, çeşitli bölge ve şehirlerde Basra ekolü geniş bir kabul görmüştür.[66] Ayrıca Basra ekolünde daha çok ‘acem (Arap olmayan) âlimlerin yer aldığı söylenir. Buna Sîbeveyhi (ö. 182/798), el-Cermî (ö. 255/839) gibi Arap olmayan ekol mensupları örnek gösterilebilir.

Basra ekolü hem semâ‘a hem de kıyâsa önem vermiştir. Ancak bir konuda kıyasa uymayan sınırlı sema‘ örneklerini ya şaz kabul etmişler ya da tevil etmişler veya atmışlardır. Basralılar istişhad için dilleri bozulmamış bedevi Arapların sözlerini ve Kur’ân ayetlerini delil getirmişlerdir. Onlar, hadisleri kuralların tespitinde kullanmamışlardır. Buna gerekçe ise hadislerin manayla rivayet edilmiş olması ihtimali gösterilmiştir. [67]

Basralı âlimler Arap gramerinin çatısını oluştururken çalışmalarını çok büyük bir titizlikle yerine getirmişlerdir. Çalışmalarında sağlam kurallar ortaya koymuşlar, büyük bir özenle seçtikleri, çöllerde yasayan bedevîlerden dil ve edebiyat malzemesi toplarken, seyrek rastladıkları nâdir ve şâz şekilleri değil, çok ve sık rastlananları esas alarak kâideler tesis etmeye başlamışlardır.[68]

Basra dil mektebinin en büyük temsilcisi olan Sîbeveyhi (ö. 182/798)’in, *el-Kitâb’*ı, özellikle nahiv âlimlerinin çalışmalarına esas teşkil etmiş ve daha sonraları bu eser üzerine şerh, ihtisâr, ikmâl, ta‘lîk ve tenkit gibi çeşitli çalışmalar yapılmıştır.[69]

2.3.4. Kûfe Ekolü

Brockelmann (1868-1956)’ın da ifade ettiği gibi[70] Kûfe’de nahiv çalışmalarının kesin olarak ne zaman başlandığı bilinmiyor. Bazı kaynaklarda verilen bilgilere göre, başlangıçta başta Ebu ‘Amr b. el-‘Alâ (ö. 154/770) ve Îsâ b. Ömer es-Sakafî (ö.

---

[66] el-Lubedî, **a.g.e.,** s.22.

[67] Mehdi el-Mahzûmî, **Medresetu kûfe ve menhecuha fi diraseti’l-luğati ve’n-nahv**, Mısır 1307/1958, s. 376; Hulûsî Kılıç, “Basriyyûn”, **DİA**, İstanbul 1992, V, 117; Ergin, **a.g.e.,** s. 12; Demirayak-Bakırcı, **a.g.e.,** s. 56.

[68] M. Çetin Nihad, “Arap”, **DİA**, İstanbul 1991, III, 296.

[69] Yavuz, **a.g.e.,** s. 126.

[70] Brockelmann, **Tarîhu’l-edebi’l-‘arabî**, Kahire, bty., II, 96.

149/766) olmak üzere Basralı nahivcilerin ikinci tabakasını oluşturan âlimlerden ders aldıktan sonra Kûfeye gelen Ebû Ca‘fer er-Rûâsî (ö. 175/791)[71], Kûfe nahiv mektebi’nin kurucusu sayılmaktadır. Ebu’l-‘Abbâs Sa‘leb (ö. 291/904), onun Kûfelilerden nahiv alanında eser telif edenlerin ilki olduğunu ifade etmektedir. er-Ruâsî’ye başta nahiv alanında *el-Faysal* ile *el-Cem‘ ve’l-İfrâd* olmak üzere çeşitli eserler nispet edilmektedir. er-Ruâsî Kûfeye geldikten sonra amcası Mu‘âz el-Herrâ’ (ö. 187/802) ve başkalarıyla nahiv çalışmalarını sürdürmüş, böylece Kûfe nahiv mektebi’nin birinci tabakası oluşmuştur.[72]

Kûfelilerin beş tabakası vardır.

Birinci tabaka: Ebû Ca‘fer er-Ruâsî (ö. 175/791), Ebû Müslim Mu‘âz b. Muslim el-Herrâ’ (ö. 187/802).

İkinci tabaka: Ebû’l-Hasan Alî b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805).

Üçüncü tabaka: el-Ahmer ismiyle bilinen Ebû’l-Hasan ‘Ali b. el-Hasan b. el-Mubarek (ö. 194/809), el-Ferrâ’(ö. 207/822), Hişâm b. Mu‘âz b. ed-Darîr (ö. 231/845), Ebu’l-Hasan el-Lihyânî (ö. 220/835).

Dördüncü tabaka: Ebû ‘Abdillah Kâsım b. Selâm (ö. 224/838), Ebû Yûsuf Yakub b. İhâk es-Sikkît (ö. 244/858).

Beşinci tabaka: Sa‘leb (ö. 291/903).[73]

Kûfe ekolünde daha çok Arap âlimlerin yer aldığı söylenir ki yukarıda adları geçen birçok nahiv âliminin etnik olarak Arap olduğu bilinmektedir.

[71] Ebu't-Tayyib el-Luğavî **a.g.e.,** 24; ez-Zubeydi, **Tabakâtu’n-nahviyyîn ve’l-luğaviyyî***n*, Mısır 1973, 125; İbnu’n-Nedim, **a.g.e.,** s. 96-97.

[72] Brockelmann, **a.g.e.,** s. 197; et-Tantâvi, **a.g.e.,** s. 97.

[73] el-Lubedî, **a.g.e.,** s. 198.

2.3.5. Bağdat Mektebi

Hicri IV. yüzyılın başlarından itibaren Bağdat'taki gramer âlimleri, selefleri Basra ve Kûfe mekteblerinden farklı olarak araştırmalarında yeni bir üslûp ve metot ortaya koymuşlardır. Bu metot, gramer kurallarının belirlenmesinde Basra ve Kûfe mektepleri mensuplarının görüşlerini sentezle iki mektep arasında uzlaştırıcı bir çizgi belirleme esasına dayanmaktadır. Bu nedenle Bağdat mektebi dönemi "nahivde tercih dönemi" olarak da adlandırılır. Mensuplarının görüşleri ve hocalarına karşı olan bağlılık dereceleri nedeniyle nahiv tarihçileri, bu ekol mensuplarını farklı şekillerde sınıflandırmışlar ve bu tutumlarını değişik şekillerde yorumlamışlardır. İlk temsilcileri el-Muberrid (ö. 258/898) ve Sa'leb (ö. 291/904) olarak kabul edilir.[74]

Gramer çalışmalarında, ayrıca Endülüs mektebi, el-Kisâî ve el-Ferâ'ın öğrencisi olan ve hayatının sonuna kadar Endülüs'te kalan Cûdî b. Osman el-Mevrûrî (ö. 198/813) sayesinde kurulmuş[75] ve Mısır mektebi de 'Abdulmelik b. Hişâm ve Vellâd b. Muhammed et-Temîmî (ö. 263/876) gibi nahvin önde gelenleriyle kurulmuştur.[76]

2.4. el-Berde'î'ye Kadar Nahiv

Kaynaklarda anlatıldığı gibi, Araplarda dil, cahiliye döneminden itibaren önemli bir unsur olmuştur.[77] Sadullah el-Berde'î, h. VI. ve VII. yüzyıllarda yaşamış bir nahiv âlimidir. Onun yaşadığı döneme kadar, Arap dili alanında çeşitli eserler yazılmış ve nahiv ekolleri sistematik olarak oluşmuştur. Örneğin, Basra ekolünden Îsa b. Ömer es-Sakafî (ö. 149/766) *el-Cami' ve'l-ikmâl* ile; Arap filolojisine en az yüz yıllık bir mesafe kazandırdığı söylenen el-Halîl b. Ahmed (ö. 175/791) *el-Cümel* ve *Kit'âbul-'ayn* ile; Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) *Kitabu'l-luğâ* ile, Sîbeveyhi (ö. 180/796) *el-Kitâb* ile, Kutrub (ö. 206/821) *Kitâbü'l-ezmine* ile; el-Muberrid (ö. 285/898) *el-Muktadab* ile[78] nahiv ilmi büyük ilerleme kaydetmiştir.

---

[74] Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, **a.g.e.,** s. 75.

[75] Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, **a.g.e.,** s.108.

[76] Bakırcı, Selami; Demirayak, Kenan, **a.g.e.,** s.123-124.

[77] Mehmet Edip Çağmar, **Arap Belâgatinde Te'kîd**, (Basılmamış Dokt. Tezi), HRÜSBE, Ş. Urfa, 2003, s. 4-6.

[78] Çağmar, **a.g.e.,** s. 21.

Kûfe ekolünden de, er-Ruâsî'den sonra ekolün kurucusu sayılan el-Kisâî (ö. 189/805) günümüze ulaşan *Ma telhanu fihi'l-a'vâm* ve *Müteşabihü'l-Kur'ân* ile; el-Ferrâ (ö. 207/822) *Meâni'l-Kur'ân* ile, Sa'leb (ö. 291/904) *Kitabu'l-fasîh* ile [79] Arap dilini geliştirmişlerdir. Bunların dışında yüzlerce nahiv âlimi, nahivde temel eserler bırakmış ve mektebler oluşturmuşlardır.

Bunlardan sonra Bağdat, Endülüs, Mısır gibi dil mektebleri de Arap dil sahasındaki köklü yerini almıştır.

V. asrın son yarısı ile VII. Asrın ilk yarısı arasındaki Bağdat ekolü temsicilernden olup nahiv alanındaki çalışmalarında kendi görüşlerini yayma çabası içine girenlerden ve dinî mezhep görüşlerine nahiv ilmimden destek arayanlardan birisi ve belki de en önemlisi Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer Carullah ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'dir.[80] Bilindiği üzere Sadullah el-Berde'î, ez-Zemahşerî'nin el-Unmûzec adlı nahiv kitabı üzerine, bu çalışmanın da konusu olan Hadâiku'd-dekâik isimli şerhi yazmıştır.

[79] Çağmar, **a.g.e.,** s. 22.

[80] Şemsuddîn Ebu'l-Abbâs İbn Hallikân, **Vefeyatu'l-a'yân**, Beyrut 1968, V, 168; Hayruddîn ez-Zîrikli, **el-A'lâm,** Beyrut 1979, VIII, 55.

BİRİNCİ BÖLÜM

SADULLAH EL-BERDE‘Î’NİN HAYATI VE İLMÎ YÖNÜ

1. HAYATI

1.1. Yaşadığı Yer

Sadullah el-Berde‘î’nin, bugün Türkmenistan topraklarında bulunan tarihi “Merv” şehrinde yaşadığıyla ilgili bilgiler bazı kaynak eserde geçmektedir. Bunlardan ez-Zîriklî’nin el-A‘lâm’ında geçen ifadeyi buraya almak istiyoruz;

محمد بن سعد بن محمد بن محمد بن محمد الديباجي المروزي النحوي أبو الفتح. كان ينظر في خزانة الكتب اللتي بجامع مرو.

“(Künyesi) Ebu’l-Feth olan Muhammed b. S‘ad b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed ed-Dîbâcî el-Mervezî olup Nahiv âlimidir. Merv’deki camide bulunan kütüphaneye bakmakla yükümlüydü.”[81]

Başka bir eserde el-Berde‘î’nin nerede yaşadığıyla ilgili ipucu şöyle verilmektedir:

الديباجي- محمد بن سعد بن محمد الديباجي المروزي. ابو الفتح, باحث أديب من أهل مرو. كان قيماً علي خزانة الكتب في جامعها...

[81] Salâhuddîn b. Halîl b. Aybek es-Safedî, **Kitâb’ul-vafî bi’l-vefâyât**, III, 89-90.

"ed-Dîbâcî, Muhammed b. Sa'd b. Muhammed ed-Dîbâcî el-Mervezî'dir. (Künyesi) Ebu'l-Feth'dir. Merv halkından olup, buradaki camide kütüphaneye bakmakla yükümlü araştırmacı bir edîb idi."[82]

Bu iki eserdeki bilginin ışığında Sadullah el-Berde'î'nin, şu an tarihi antik konumda olan Merv'li olduğu ve yine Merv şehrinde en az bir müddet yaşadığı kesinlik kazanmış olmaktadır.

Sadullah el-Berde'î'nin; yaşadığı 6. yy. Merv'indeki siyasî döneminden, eserinde istişhad olarak verdiği Kur'ân-ı Kerîm'in onlarca ayetinden ve Hz. Peygamberden örnek verdiği hadisler ile Hadâiku'd-dekâik'in girişindeki hamd ve sonundaki şükür dualarından hareketle, onun gayet sağlam ve sünni bir düşünce ve hayat tarzına sahip olduğu söylenebilir.

1.2. Doğumu

Sadullah el-Berde'nin tam olarak nerede doğduğu hakkında bir bilgiye rastlayamadık. Ancak müellifin bir lakabının "el-Berde'î" olmasından hareketle, onun, şu an Azerbaycan topraklarının ortalarında yer alan ve adı Berde[83] olarak geçen şehirde doğduğu tahmin edilmektedir. Coğrafi olarak Berde'in Merv'e yakın olması, el-Berde'î'nin burada doğup, Merv'de yaşadığı iddia edilebilir.

Bazı kaynaklarda babasının adı "Sa'd" olarak geçen Sadullah el-Berde'î'nin, hicri 517'de doğduğunu el-Bâbânî'nin eserinde görmekteyiz.[84] el-Bâbânî'nin bunu hangi kaynaktan aldığını ise bulamadık. Ancak ailesiyle ilgili herhangi bir detay bilgiye rastlanılmamakla birlikte, ilmini aldığı babasının fadıl kişilerden olduğunu es-Safedî'nin eserinden okumaktayız.[85]

---

[82] ez-Zîrikli, **a.g.e.,** s. 137.

[83] Cengiz Kallek, "Ebû Saîd el-Berdâî", **DİA**, İstanbul 1994, X, 219.

[84] İsmail Paşa el-Bâbânî, **Hediyyet'ul-'ârifîn esma'ul-muellifîn ve âsâr'ul-musannifîn**, Beyrut 1992, VI, 108.

[85] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90.

1.3. Yaşamı

Daha önce belirttiğimiz gibi kaynaklarda el-Berde‘î’nin hayatıyla ilgili pek bir bilgiye rastlamadık. Sadece ilmini aldığı babasının fadıl kişilerden olduğu, es-Safedî’nin Kitâb’ul-vâfî bi’l-vefâyât isimli eserinden okumaktayız.[86]

Ancak her ne kadar es-Safedî, el-Bâbânî ve Kehhale’ye göre el-Berde‘î’nin vefat tarihi hicri 609 olarak tespit edilmiş ise de, Hadâiku’d-dekâik’teki bilgilere göre, bu tarihte bir sorun vardır. Zira Sadullah el-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik’de tam yedi defa er-Radî el-Esterâbâdî (ö. 686/1288)’nin farklı konularla ilgili görüşlerini aktarmaktadır. Oysa el-Esterâbâdî’nin vefat tarihi hicri 684 veya 686’dır. Yani, el-Berde‘î’den 77 veya 79 yıl sonra vefat etmiştir. Buna göre, el-Berde‘înin, er-Radî el-Esterâbâdî’den istifade etmiş olması mümkün değildir. Zira el-Esteâbâdî’den istifade edebilmesi için, en azından onunla aynı dönemi paylaşmış olması veya ondan sonra vefat etmiş olması gerekmektedir. Kaynaklarda er-Radî’nin doğumunun hicri 600 yılında olduğu ifade edilmektedir. Buna göre, el-Berde‘î vefat ettiği sırada er-Radî 9-10 yaşında olmalıdır. Elimizdeki mevcut bilgilere göre, el-Berde‘î en fazla dokuz veya on yaşında olan bir çocuğun eserlerinden istifade etmiştir.

Bu durumda farklı ihtimaller akla gelmektedir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

el-Berde‘î’nin doğum ve ölüm tarihinin yanlış olması, yani onun er-Radî’den sonra yaşamış olması,

er-Radî’nin ölüm ve doğum tarihinin yanlış olmasıdır. Başka bir ifade ile er-Radî’nin el-Berde‘î’den önce yaşamış olması,

Çalışmamızın konusu olan Hadâiku’d-dekâik adlı bu eserin el-Berde‘î’ye ait olmaması,

el-Berde‘î adında farklı alîmlerin olması ve bunların birbirleriyle karıştırılmış olması,

[86] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90.

er-Radî el-Esterâbâdî'nin ait olduğu ifade edilen görüşlerin sonradan bazı müstensihler tarafından Hadâiku'd-dekâik'e derc edilmiş olmasıdır.

Yukarıda zikrettiğimiz muhtemel hususlarla ilgili ulaşabildiğimiz mevcut kaynaklarda herhangi bir bilgiyi tespit edemedik. Onlardan birinci ve beşinci ihtimal daha mantıklı gelmekle birlikte, bir delil olmadığından bu konuda bir şey diyemiyoruz. Bu nedenle bu çalışma boyunca el-Berde'î'nin er-Radî'den istifadesi ile ilgili söylediklerimiz sadece bir ihtimaldir.

1.4. Vefatı

Sadullah el-Berde'î'nin Merv şehrindeki üniversitenin kapı eşiğinde yüzüstü düşerek, bu yüzden 609/1212 yılında vefat ettiği[87], 517/1123 yılında doğup, Safer 609 yılında vefat ettiği[88] yukarıda zikrettiğimiz kaynaklarda geçmektedir.

1.5. Lakapları Ve Künyesi

Bizim de bu çalışmada kullanmayı tercih ettiğimiz lakap (zira elimizdeki nüshanın daha en başında kendisi yaşadığı yerlerin arasında *Berde'*in de olduğu ifade etmektedir: من سكان اهل بردع-*"Berde' sakinlerinden"*[89]) ile Kâtip Çelebî (1609-1657)'nin de *Keşf'uz-Zunûn*'unda geçen lakabı البردعي-*"el-Berde'î"*dir.[90] Muhtemelen daha sonraki nesiller tarafından kendisine uygun görülen ve ilerde "Eserleri" bölümünde görüleceği üzere birçok kaynakta da geçen lakabı الديباجي-*"ed-Dîbâcî"* ve المروزي – *"el-Mervezî"*dir.[91] *el-Mervezî*' olarak "*Merv*"e, *el-Berde'î* olarak da "*Berde*'"e nispetle bu lakapları aldığı tahmin edilmektedir. Ancak neden *ed-Dîbâcî* olarak da lakap aldığını bilemiyoruz.

---

[87] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90.

[88] el-Bâbânî, **a.g.e.,** s. 108.

[89] Sadullah el-Berde'î, **Hadâiku'd-dekâik fî şerhi risâleti 'allâmeti'l-hakâik**, İstanbul 1984, s. 3.

[90] Kâtip Çelebi, (Hacî Halife), **Keşfu'z-zunû***n*, Beyrut 1982, III, 395.

[91] ez-Zîrikli, **a.g.e.,** s. 137.

Bir çeşit lakap olan ve sözlükte *"maksadı, üstü kapalı ve dolaylı şekilde anlatma, kinayeli söz söyleme"* mânasındaki kinâye ile aynı kökten gelen *künye,* Ebû'l-Kâsım, Ebû Bekir, Ümmü Seleme, Ümmü Zeyneb gibi kişinin daha çok ilk çocuğuna izâfetle anılmasını ifade eder.[92] Sadullah el-Berde'î'nin künyesi ise أبوالفتح/*"Ebû'l-Feth"*dir.[93] Ancak hangi amaçla bu künyeyi aldığını bilemiyoruz.

2. İLMÎ YÖNÜ

2.1.Tahsili

Daha sonra da değinileceği üzere Sadullah el-Berde'î farklı alanlarda eser yazmış bir âlimdir. Ancak günümüze çoğu ulaşamayan bu eserlerin sadece isimlerine ulaşabildik. Bu da göstermektedir ki o çeşitli ilimleri tahsil etmiştir. Fakat kaynaklarda Sadullah el-Berde'î (ö. 517-609)'nin, bu ilimlerin tahsilini yaptığı hocaları hakkında teferruatlı bir bilgi geçmemektedir. Sadece el-Berde'î'nin nahiv ilmini babasından tahsil ettiğini tespit edebildik.[94]

el-Berde'î'nin hocalarını tespit edemediğimiz gibi, öğrencilerini de tespit edemedik. Aynı şekilde nahiv ilmi açısından onun âlimlere etkisini de tespit edemedik. Ancak, onun Basra ekolünden etkilendiği ve ona mensubiyeti, eserin genel muhtevasından anlaşılacağı gibi, bazen sarahaten de bu dile getirilmektedir.[95] Bunun dışında kaynaklarda bu konuyla ilgili her hangi bir bilgiye rastlayamadık.

2.2. Eserleri

Sadullah el-Berde'î'ye ait olup günümüze ulaşan eseri, Hadâiku'd-dekâik adlı eseridir. Bunun dışında kendisine nispet edilen eserlerin sadece isimleri bilinmektedir. Elimizde bu eserler hakkında herhangi bir malumat mevcut değildir. Bu yüzden bu eserlerin sadece isimlerini vermekle yetiniyoruz:

---

[92] Nebi Bozkurt, "Künye", **DİA**, Ankara, 2002, XXIV, 559.

[93] Bknz. http://www.islamweb.net/hadith/display_hbook. (15/06/2013)

[94] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90

[95] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 367.

1. المحصل في شرح المفصل

2. شرح أنموذج الزمخشري

3. تهذيب مقدمة الأدب للزمخشري

4. القانون الصلاحي في أدوية النواحي

5. منافع أعضاء الحيوان

6. حدائق الدقائق في شرح رسالة علامة الحقائق

7. فلك الادب[96]

Elimizde bulunmayıp bazı kaynaklarda isimleri geçen ve Sadullah el-Berde‘î’ye nispet edilen bu eserler, isimlerinden anlaşıldığı kadarıyla konumuzla ilgisi olmayan bazı siyaset/yönetim, sağlık ve ahlâk gibi sosyal konuları ihtiva eden eserler olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca, Şeyh ‘Abdulkâhır b. ‘Abdurrahmân el-Curcânî’nin (ö. 471/1093), nahvin yüz âmilini konu alan ve *el-Avâmilu’l-mi’e* ismiyle bilinen nahiv kitabı üzerine şerh olarak yazılmış olan ve müellifin ismi kitap üzerinde veya içinde yazılmayan ve öğrenciler tarafından “سعد الله الصغير/*Sadullahi’s-sağîr”* olarak isimlendirilen küçük nahiv kitabının da, kaynaklarda adı geçmese de, müellifimize ait olduğu yaygın bir

[96] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90; el-Bâbânî, **a.g.e.,** s. 108; ez-Zîrikli, **a.g.e.,** s. 137; Ömer Rıza Kehhâle, **el-Mustedrek ‘alâ mu‘cem el-muellifîn**, Beyrut. Bty., s. 21. Ancak burada, Hadâiku’d-dekâik’in ismi muhtemelen mükerrer geçmektedir. Çünkü “Hadâiku’d-dekâik fi şerhi risâlet-i ‘allamet’il-hakâik*”* ile “Şerh’ul-unmûzec li’z-zemahşerî”, el-Berde‘î’nin aynı kitabının ismidirler. Burada zikretmemiz gereken bir konu daha var ki, o da şudur: Kaynak eserlerde zikredilen ve Sadullah el-Bede‘î’ye nispet edilen bu kitaplardan bazılarının isimleri bütün kaynaklarda aynı isimle geçmemektedir. Örneğin ez-Zîriklî’, Ömer Rıza Kehhâle ve es-Safedî de kendisine nispet edilen فلك الادب (Fulk’ul-edeb) isimli eseri, el-Bâbânî’de ملك الأدب (Mulk’ul-edeb/Meliku’l-edeb?) diye geçmektedir. Yine söz konusu kaynak eserlerde “el” takısı gibi bazı ufak değişiklikler de mevcuttur.

şekilde bilinmektedir. Zira medreselerimizde (yaklaşık 34 sahife) Sadullahi's-sağîr'e nispetle, el-Berde'î'nin (matbû' nüshası 453 sahifedir) Hadâiku'd-dekâik'ine "*Sadullah-i Gewre*[97] */ Büyük Sadullah"* denmektedir.

Pratikte mümkün olan, ancak herhangi bir kaynakta bu kitabın da ona ait olduğu konusunda her hangi bir bilgiye rastlayamadığımızdan, bu eserin de ona ait olup olmadığı hususunda kesin bir bilgi veremiyoruz.

[97] "Gewre", Kürtçe'de (ufak/küçük zıttı olan) iri/büyük anlamındadır.

İKİNCİ BÖLÜM

NAHİV İLMİNDEKİ METİNLER HAKKINDA BİLGİ

1. NAHİV İLMİNDEKİ BAZI METİNLERİN ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde nahiv konusunda yazılan ve Hadâiku'd-dekâik'in metni olan el-Unmûzec gibi Arap dili gramerinde önemli bir yere sahip olan bazı kaynak eserler ile el-Unmûzec üzerine yazılmış olan ve içinde geçtiği şekliyle adı el-Unmûzec Şerhi Kitabı olan eser hakkında kısa bir bilgi vereceğiz.

1.1. el-Elfiyye

el-Elfiyye, isminden de anlaşılacağı gibi bin beyitten meydana gelmiş ve Arap gramerinin ilk eserleri arasında yerini almıştır. İbni Mâlik diye meşhur olan Muhammed b. Abdullah'ın (ö. 1274) bu manzum, kısa ve veciz eserine büyük değer verilmiş ve üzerine onlarca şerh yazılmıştır. İbni Malik, nahve dair olan bu önemli eserde nahiv kurallarını açıklarken örneklerini Kur'ân ve meşhur Arap şiirlerinden seçmiştir.

Arap dili ve edebiyatının en büyük simalarından biri olan İbn Mâlik bu eserini, daha önce yazdığı 2794 beyitlik el-Kâfiyetü'ş-şâfiye adlı kitabından özetlediği için eser el-Hulâsatu'l-elfiyye olarak da bilinir. el-Elfiyye hacminin küçüklüğüne rağmen ifadesinin kolay ve üslûbunun akıcı olması sebebiyle sahasının en önemli eserlerinden biri kabul edilmiştir. Bir mukaddime ile seksen kadar bab ve fasıldan meydana gelen eserin bazı fasılları daha kısa olup bunların çoğunun başlıkları yoktur, el-Elfiyye'den sonra yazılan nahiv kitaplarının çoğunluğu onun tertibini aynen benimsemiştir. el-Elfiyye, İbn Mu'tî'nin (ö. 628/1231) aynı adı taşıyan eserinden sonra ve onu takliden yazılmakla beraber daha meşhur olmuş ve diğer gramer metinlerine üstünlük sağlamıştır. Eser yaklaşık 800 yıldan beri devamlı şekilde araştırmacıların dikkatini çekmiş, İslâm dünyasında büyük rağbet görerek medreselerde ders kitabı olarak

okutulup ezberletilmiştir. el-Elfiyye üzerine sayıları yetmişe yaklaşan şerh, haşiye, ta'lik, ihtisar, ayrıca bu eserlerde geçen şâhidleri açıklayan kitaplar yazılmıştır.[98]

1.2. el-Kâfiye

Sarf ve nahiv ilimlerinde 'allâme olan ve "İbnu'l-Hâcib" unvanıyla tanınan Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus (ö. 646/1249) tarafından yazılmıştır. Nahiv alanında ileri düzeyde okutulan, sadece örneklerle öğretmeyi amaçlamayıp konuların felsefesine de giren bir kitaptır. Muhammed Bahşî (1628-1687) tarafından "eş-Şâfiye fî Nazmi'l-Kâfiye" adıyla nazım haline getirilmiştir. Aslında el-Kâfiye'nin şerhi olan ve asıl adı "el-Fevâidü'd-diyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye" olduğu halde Molla Câmî (1414-1492) tarafından hazırlandığı için "Molla Câmî" adıyla bilinen eser de el-Kâfiye'nin şerhlerindendir.[99]

1.3. Katru'n-Nedâ

Tam adı Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ olan eser, temel gramer kurallarını özlü ifadelerle anlatan bir giriş niteliğindedir. Nahiv ağırlıklı olmakla birlikte kısmen sarf konularını da içeren eserde benzer konular birleştirilmiş, farklı görüşler ve hatalı bulunan fikirler ile tercih edilen görüşler kısaca belirtilmiştir. İbn Usfûr el-Îşbilî (ö. 669/1270)'nin Şerhu Cumeli'z-Zeccâcî'si, Ebû Ali el-Fârisî (ö. 377/987)'nin el-Halebiyyât'ı, ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin Keşşaf'ı ve el-Unmûzec'i, eserin belli başlı kaynakları arasında sayılabilir. Müellif yer yer Sîbeveyhi (ö. 180/796), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830), el-Ferrâ (ö. 207/822), Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805), İbn Serrâc (ö. 378/988), Müberred (ö. 285/898), Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Harûf (ö. 609/1212)'un görüşlerine de başvurmuştur.

Katru'n-nedâ'nın müstakil olarak ve daha ziyade müellifin şerhiyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır. Muhammed Muhyeddîn Abdülhamîd eseri Sebîlü'l-Hüdâ bi-Tahkîki Şerhi Katru'n-Nedâ adlı ta'lîkiyle (Kahire, 1386/1966), Tâhâ Muhammed ez-

[98] Abdulbaki Turan, "el-Elfiyye", **DİA**, İstanbul 1995. XI, 28-29

[99] Mustafa Ergün, "Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları", AKÜ**. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi**, Afyon, 1996. (http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm, 22/06/2013)

Zeynî ile Muhammed Abdülmün'im Hafâcî de gerekli açıklamalar ve ilâve ettikleri alıştırmalarla birlikte yayımlamışlardır (Kahire, 1388/1969).

Yüzyıllarca okunan eser hakkında şerh, haşiye, nazma çevirme ve tercüme türü birçok çalışma yapılmıştır. Katru'n-nedâ üzerine başta müellifi olmak üzere birçok kişi şerh yazmıştır.[100]

1.4. el-‘Avâmilu’l-mi’e

‘Avâmil, ‘âmil kelimesinin çoğulu olup Arapça'da “terkip ve cümle içerisindeki kelimelerin i‘rabına tesir eden unsurlar” demektir. "100 ‘âmil" anlamına gelen *el-avâmilu'l-mi’e* ifadesi, zamanla, nahiv konularını âmil-mâmul esasına göre tasnif ederek kısaca inceleyen kitap türünün adı olmuştur. Abdülkâhir el-Cürcânî'nin büyük bir şöhrete sahip olan el-'Avâmilu’l-mi'esi bu türün en yaygın kitabı olduğundan, Cürcânî'nin eserine el-‘Avâmilu’l-‘atîk denmiştir.

Cürcânî el-‘Avâmil'inde, “el- ‘Avâmilu’1-mi’e” veya “Mi'etü ‘âmil” adına sadık kalarak 100 ‘âmilden söz etmiş olmakla beraber, gerek bu sayıyı bulmak gerekse ‘âmilleri bu rakamda dondurmak hususunda zorlandığı görülmektedir.

Eserde ‘âmiller lâfzî ve manevî olmak üzere iki ana gruba bölündükten sonra lâfzî ‘âmiller kıyasî ve semaî diye ikiye ayrılmış; semaîler (on üç nevi‘ halinde) doksan bir, kıyasîler yedi, manevîler iki olmak üzere toplam 100 ‘âmil sayılmıştır. Bu ünlü eserin en belirgin özelliği, son derece veciz ve ihâtalı olmasıdır.

el-Cürcânî'nin el-‘Avâmili, Anadolu'nun doğu ve güneydoğusundaki medreselerde, Arap âleminde, İran'da, Hindistan ve Pakistan'da, asırlardır medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur. Bu eser nahiv klasikleri arasında haklı bir şöhrete sahip olmuştur.[101]

---

[100] Özbalıkçı, *a.g.m.* s. 59.

[101] İsmail Durmuş, “el-'Avâmilu'1-mi’e”, **DİA**, Ankara, 1991, IV, 106-107.

1.5. el-Unmûzec

Nahivciler arasında müstesna bir yere sahip olan ez-Zemahşerî, uzun süre Mekke'de Kâbe civarında kalmış olduğundan *Carullah* lakabını almıştır. İçinde önemli nahiv kaidelerinin de bulunduğu eserlerinden olan *el-Keşşaf* ile tefsirde de meşhur âlimlerden kabul edilmiştir. ez-Zemahşerî'nin, nahve dair olan ve *el-mufassal* adlı nahiv kitabından kısaltarak yazdığı anlaşılan *el-Unmûzec* adlı bu eseri, Arap dilciliğinin en önemli kaynak eserlerinden birisi sayılmaktadır.

Kaynaklarda bulamasak da, muhtemelen Sadullah el-Berde'î'nin Hadâîku'd-dekâik'i dışında da, bu eser üzerine başkaca şerh yazılmıştır. Ancak elimize sadece bir tanesi geçebilmiştir. O da, el-Unmûzec'in şerhi olan ve adı كتاب شرح الأنموذج/ *el-Unmûzec Şerhi Kitabı*'dır. Bu eser, Muhammed b. Abdulğanî el-Erdebîlî tarafından telif edilmiş[102] ve h. 1365'te Tahir Hoşevîs b. 'Abdurrahmân tarafından el yazısıyla yazılmış[103] 299 sahifeden ibaret bir fotokopi nüshadır. Ayrıca matbu nüshası da mevcuttur.

[102] , Muhammed b. Abdulğanî el-Erdebîlî, *Kitabu şerhi'l-unmûzec*, mahtût nüsha, bty, byy, s. 1.

[103] el-Erdebîlî, **a.g.e.,** s. 299.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HADÂİKU'D-DEKÂİK ADLI ESERİN İNCELENMESİ

1. HADÂİKU'D-DEKÂİK'E GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Şeklî Bilgiler

Üzerinde çalıştığımız bu eser, nahiv ekollerinin oluşumundan sonra yazılmış ve o çağda nahiv ilmine konu olan bütün konuları kapsayan geniş bir şerhtir.

Hadâiku'd-dekâik, o dönem yazılan klasik nahiv konuları sırasına göre yazılmıştır. Zira o el-Unmûzec'in tertibini esas almıştır. Bu tertib, genelde kelimenin üç çeşidi (isim, fiil, harf) etrafında şekillenmekte ve bunlara bağlı olarak nahiv konuları, 100'e yakın bablar-fassıllar altında işlenmektedir.

Nahiv konusu içerisine giren bütün konuları ihtiva eden Hadâiku'd-dekâik, basit ve yalın bir anlatım tarzı tercih ettiğinden, özellikle ülkemizin doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulup haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Elimizde bulunan matbû nüsha ikinci sayfadan başlayarak;

اللهم إنا نريد أن نتشبه بمن يحمدك على آلائك وان نَتَشَبَّث بأذيال من يشكرك لنُعمائك, على ما هديتَنَا إلي لغة قومٍ خِيرَة الأنبياءِ منهم, وأهديتَ لنا لساناً به أُنزل خيرُ كُتُبِك وأُلهِم. ونصلي على نبيك الذي أَلقمتَه زُبدة العلومِ والحِكَم, وجعلتَه الشّفيعَ المشفّعَ يوم تَزلزَل الأرضُ وتَزِلُّ القَدَم مُحمّدٍ المهدي الهادي ذَرَّت به الشمسُ للقاصي وللدَّاني مع آله مجاديحِ الكَرَم وصحبه مصابيحِ الظُّلَم. وبعد...

"Allahım, biz Sana nimetlerinden dolayı hamdedenlere benzemek ve en seçkin peygamberin çıktığı kavmin lügatine yönlendirdiğin için nimetlerine şükredenlerin eteğine tutunmak istiyoruz. (Allahım) bize öyle bir dil verdin ki Kur'ân bu dille indi ve ilham edildi. Yerin sarsılacağı, ayakların kayacağı günde şefaatini kabul edeceğin, ilim ve hikmetin özünü tattırdığın Peygamber'in ve hak yola eriştirdiğin Muhammed (sav)'e salat getiriyoruz. O ki uzak ve yakın olan herkese güneş gibi doğdu. Kerem sahibi âline ve karanlığa ışık olan sahabelerine (de salat getiriyoruz)."[104] cümlesiyle başlayıp, 453. Sayfadan;

الحمد لله على منّه بالإتمام على طبق المسؤول والمرام وعلى الرسول أفضل الصلاة والسلام. وعلى آله وأصحابه البررة الكرام ما نطق الحمام وترعد الغمام وزهر النور بالأكمام.

"*Güvercinlerin öttüğü, bulutların gürlediği ve çiçeklerin tomurcukları ile güzel olduğu sürece, Allah'a bu kitabı istenilen ve hedeflenen şekilde tamamlaması ile minnet etmesinden dolayı hamd; Resûlüne, onun âline ve şeref ve iyilik sahibi ashabına salat ve selamın en faziletlisi olsun"*[105] cümlesiyle bitmektedir.

Ayrıca bu kitabı tab' eden naşirin ismi de bu sayfanın sonunda mevcuttur.

Bu matbû nüshada, sayfanın üst kısmında "Hadâiku'd-dekâik", alt kısmında ise çizgiyle ayrılmış haşiyeler[106] mevcuttur. Haşiyelere, genellikle el-Berde'î'nin şerhi üzerinde dipnotlarla yer verilmiştir. Haşiyeler, bir kelimenin açıklaması olabileceği gibi bir sayfayı aşan detaylı açıklamalar da olabiliyor.[107] Haşiyelerin birçoğu Molla Hamza[108] ve 'Abdurrahman[109] adındaki kişiler tarafından yazılmış olmakla birlikte,

[104] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 2-3

[105] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 453.

[106] Sözlükte söz ve yazıdaki fazlalıklar, bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk (marj) demektir. Terim olarak hâşiye, "sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not" manasında olup "hâmiş" ve "derkenar" kelimeleriyle eş anlamlıdır. Tevfik Rüştü Topuzoğlu, "Hâşiye", **DİA**, İstanbul 1997, XIX, 419.

[107] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 189.

[108] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 3, 4, 5, 6, 7 ve birçok yerde.

[109] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 392, 334, 335, 349, 3096, 397, 403, 404, 407, 413.

Seyyid Hafız[110], Yûsuf el-Asamm[111], Nimetullah[112], İbrahîm[113], Mahmûd[114], İkmaluddîn[115], Haydar[116], Radiyuddîn[117], İrşâd[118], Uveys[119], Molla Muhammed ez-Zivingî[120], Resûl Zekî[121], Süleyman[122]'Abdulğanî el-Erdebîlî[123] vb. âlimler tarafından da yazılmıştır. Bunlar birkaçı hariç nahiv ilmi açısından pek meşhur değildirler. Fakat bunların dışında bu hâşiyelerde nahiv ilminde otoriter birçok nahiv âlimi ve eserin adı geçmektedir. Örneğin; Molla Cami[124], el-Musahhah[125] Seyyid Şerîf[126], el-Îdâh[127], el-Mutavassıt[128], Hindî[129], Şevahidu İbni 'akîl[130], Şerhu'l-muğnî[131], Tuhfetu'l-ihvân[132] gibi birçok âlim ve eserin ismi bulunmaktadır.

Bu hâşiyeler, Hadâiku'd-dekâik'in anlaşılmasına değerli ve olumlu katkılar yapmaktadır. Mesela bu katkılardan biri, şerhi de şerh etmeleridir. Bu hâşiyeler bazen de getirilen istişhadın darb-ı mesel veya şiir olması halinde onun geliş sebebini

[110] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 14.

[111] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 28, 51, 177, 291, 304, 312.

[112] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 64.

[113] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 16, 17, 106, 148.

[114] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 107.

[115] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 230.

[116] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 15.

[117] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 308.

[118] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 324.

[119] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 290.

[120] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 150, 248.

[121] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 18, 33.

[122] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 32.

[123] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 202.

[124] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 15, 51, 61, 67, 125, 142, 166, 193, 196, 301, 366, 409.

[125] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 62, 103, 131, 179, 403.

[126] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 18.

[127] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 67.

[128] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 153, 165.

[129] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 285.

[130] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 387, 400, 414.

[131] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 141, 146.

[132] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 126.

açıklamaktadır.[133] Yine şerhte geçen istişhad bölümünün bazen öncesindeki mısra'ını, bazen de sonrasındaki mısra'ını bildirmektedir. Ayrıca haşiyelerin, bu şiirlerin hangi şaire ait olduğunu göstermesi, önemini arttırmaktadır. Yine önemli faydalarından birisi "garîb" sayılabilen kelimelerin anlamlarını vermesidir.[134]

Elimizde olup üzerinde çalışma yaptığımız nüshada, her sayfada bir-iki satır hâşiye bulunduğu gibi bazı sayfalarda 14-15 satırlık[135], genellikle de 7-8 satırlık haşiyeler bulunmaktadır. Bazı yerlerde ise hemen hemen sayfanın tamamı[136] hâşiyelere ayrılmış durumdadır.

el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'te çeşitli terimler kullanmaktadır. Örneğin, ez-Zemahşerî için المصنف/*el-Musannıf*[137], onun kitabının metni olan el-Unmûzec için الموجز/*el-Mûcez*[138] tabirini kullanmaktadır. Ancak el-Unmûzec için sıkça başvurduğu ifade الرسالة/*er-Rîsale*[139] tabiridir. Kendi şerhi için ise المختصر/*el-Muhtasar*[140] ifadesini kullanmayı uygun görmektedir.

Mekke Harem Kütüphanesinde yaptığım bir araştırma neticesinde, bu kitabın herhangi bir matbû' nüshasına rastlamadık. Ancak elektronik ortama aktarılmış beş ayrı yazma (mahtût) nüshaya vakıf olduk.[141]

---

[133] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 96, 115.

[134] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 61, 116, 118.

[135] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 94.

[136] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 34, 100, 149, 155, 166, 189.

[137] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 97, 99, 100, 272, 274, 374 ve kitabın birçok yerinde.

[138] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 3.

[139] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 9, 137, 234, 274, 307.

[140] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 80, 167, 177, 382.

[141] Mekke Harem Kütüphanesi, Nahiv Bölümü, Genel Kayıt Numaraları: 2020, 4788, 4789, 4794, 4796. Bunlardan da sadece birinin dijital ortama (CD) alınmış halini elde edebildik (EK-1/A – EK-1/B). Ayrıca Melik Saûd Üniversitesi kütüphanesinin internet sitesinden de bir mahtût nüshaya rastladık (EK-2/A – EK-2/B).

Bunların dışında, ülkemizde de Süleymaniye, Beyazıt (kayıt no: 006272, 006273, 006274, 006529) ve Bursa'daki kütüphanelerde bu eserin "mahtût" nüshalarının mevcut olduğunu, İSAM'dan aldığımız bilgi sonucunda öğrendik.

1.2. Matbû Nüshada Tespit Edilen Bazı Metin Eksiklikleri

Elimizdeki matbû nüshada tespit ettğimiz bazı metin eksiklikleri mevcuttur. Ancak bunun daha çok baskı hatası olduğu görülmektedir. Örneğin sayfa 8, satır 3'te مفرد kelimesi, sayfa 9, satır 7'de أو إثنين أو واحدة cümlesi, sayfa 21, satır 6'da أيضاً kelimesi, sayfa 26, satır 6'da بالإسم kelimesi, sayfa 28, satır 9'da بلا تنوين kelimeleri, sayfa 30, satır 1'de أن يقال kelimeleri, sayfa 47, satır 7'de أو يفتح في موضع الجر cümlesi, sayfa 51, satır 4'te إلى غير الياء المتكلم وهى أبوه وأخوه وحموها وهنوه وفوه وذومال نحو جائني أبوه ورأيت أباه ومررت بأبيه cümlesinin eksik yazıldığı görülmüştür. Buna benzer eksiklikler birkaç yerde daha mevcuttur. Yine bazı yerlerde baskı hatası yüzünden bazı harflerin başka harf yerine yazıldığı görülmektedir.

1.3. İsmi

Bazı biyografya kaynaklarında bu eserin adı geçmektedir. Bunlardan bir tanesi Kâtib Çelebi (Hâcî el-Halîfe) (ö. 1657)'nin, Keşfu'z-Zunûn'udur:

حدائق الدقائق في شرح رسالة علامة الحقائق. وهو شرح أنموذج الزمخشري لسعد الدين سعد الله البردعي. اوله: اللهم إنا نريد ان نشبه بمن يحمدك علي نعمائك الخ.

"Allâme ez-Zemahşerî (ö. 538/1144)[142]'nin risâlesinin (el-Unmûzec ki o, ez-Zemahşerî'ye aittir) şerhi olan Hadâiku'd-dekâik'in (ki o Sa'duddîn Sa'dullah el-

[142] ez-Zemahşerî'nin tam adı: Ebu'l-Kasım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî'dir. Mustafa Öztürk-Mehmet Suat Mertoğlu, "Zemahşerî" **DİA**, İstanbul2013,XLIV, 235-238.

Berde'î'ye aittir) başlangıcı, "Allah'ım, bizler nimetlerine hamdedenlere benzemek istiyoruz" ile başlar.[143]

Ayrıca bazı kaynaklarda tam olarak bu isimle geçmemekle beraber, muhteva açısından bu kitap (Hadâiku'd-dekâik) olduğu kesin olan bir esere işaret edilmektedir. Örneğin, Ömer Rıza Kehhâle'de حدائق الدقائق في شرح رسالة علامة الحقائق [144], el-Bâbânî'de شرح الأنموذج في النحو[145], es-Safedî'de[146] شرح أنموذج الزمخشري şeklinde geçmektedir.

Üzerinde çalıştığımız matbu nüshada eserin adı,

حدائق الدقائق, (تأليف سعد الله البردعي) على متن أنموذج للعلامة الزمخشري في النحو

şeklinde; Mekke Harem Kütüphanesi, Nahiv Bölümü Kayıt Numarası 52, Genel Kayıt Numarası 3030 sayısı ile kayıtlı bulunan el yazma (mahtût) nüshada da,

حدائق الدقائق في شرح رسالة علامة الحقائق الشيخ سعد الدين سعد الله البردعي

şeklinde geçmektedir.

1.4. Yazılış Amacı ve Tarihi

Müellif, bu eserini hangi amaçla yazdığını yine bizzat kendisi ifade diyor. Nitekim o, daha kitabın en başında, ez-Zemahşerî'yi ve "el-Unmûzec" adlı eserini methettikten hemen sonra şöyle demektedir:

"Ne zamanki, Kur'an deryasının yüzücüsü ve Kur'an hakikatlerinin kaşifi el-İmam Carullah (ez-Zemahşerî)'a ait "el-Unmûzec" (ki bugüne kadar hiçbir yerde böylesi bir eser zuhur etmemiştir) adındaki özlü ve meşhur eser; kısa ve özlü olmasına rağmen bütün (nahiv) problemlerinde okuyucuyu iknaya sahip bir çapta ve öyle şeyler ihtiva ediyor ki; özgüvene sahip, eğitim problemlerinden kendini sıyırmış, kendi

[143] Kâtip Çelebi, (Hacî el-Halife), **a.g.e.,** s. 395.

[144] Kehhale, **a.g.e.,** s. 21.

[145] el-Bâbânî, **a.g.e.,** s. 108.

[146] es-Safedî, **a.g.e.,** s. 89-90.

sahasında süratle koşabilen (at koşturan), küpün içindeki hakikate vakıf,bu ilmin (nahiv) inceliklerini keşfetmiş ve nahivde yegane (uzman) olan kişiler dışında, öğretmensiz/hocasız hiç kimsenin anlayamayacağı bir durumda olunca…, istedim ki perdeleri çekip sırları açığa çıkarayım, hazinelerinin gizemini keşfedip işaret buyurduklarını açıklayayım, faydalarını genelleştirerek (sağa-sola) savrulmuşları kontrol altına alayım. Hayal hazinemde bulunan eşsiz faydaları dizdim/topladım, kapalı olan kaidelere nefis yorumlar yazdım. Allah'a şükür ki edebiyat kısmı kurallarına (nahiv) açıklayıcı ve Arap kelamının muğlaklarına anahtar, çözümsüz karanlığına fener, problemli ve anlaşılmayışına ışık oldu. Ömrüme yemin ederim ki, (bu kitap) akıl sahipleri için ibaresi yeterli, alevlerden ciğerleri susamışlar için tahriratları şifalı, çoğunu kabataslak olarak bildikleri için açıklayıcı, dokunmadıkları/terkettikleri her konu için açıklayıcıdır."[147]

Burada bu şerhin amacının ez-Zemahşerî'ye ait "el-Unmûzec" isimli muhtasar eserin okuyucuya zor gelecek olan konularını açıklamak ve izah etmek olduğunu ifade etmektedir.

Bu esere bu ismin niçin yazıldığına gelince; Sadullâh el-Berde'î, eserini Arap dili edebiyatında telif etiğini bizzat kendisi ifade etmiş ve

ايضاحا لقواعد قسم الادب، ومفتاحا لمغلقات كلام العرب...

"...Arap kelamının kapalı (alanlarına) anahtar ve edebiyatının (Arap grameri) kısımlarının kaidelerini izah için ..." [148] diyerek yine maksadının nahiv ilminin konularını açıklamak olduğunu beyan etmektedir.

Ancak tam olarak ne zaman yazılmaya başlandığı ve ne zaman bitirildiği bilinmemektedir. Yukarıda da geçtiği gibi el-Berde'î, eserini, *meyvelerin bahçelerde bol olduğu bir mevsimde bitirdiğini* beyan ederek, yaz aylarında bitirdiğini ifade etmektedir.

Büyük bir ihtimalle Hadâiku'd-dekâik ez-Zemahşerî'nin el-Unmûzec'i üzerine yazılırken bu metin üzerinde daha herhangi bir şerh yazılmamıştı. Çünkü elimizdeki

[147] el-Berde'î, **a.g.e.,** 3-5.

[148] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 5.

verilere göre Sadullah el-Berde'î (517-609) ez-Zemahşerî (ö. 538)'ye yetişmiş olup, 20 yıl kadar aynı zaman dilimini paylaşmışlardır. el-Berde'î'nin bu zaman zarfında ez-Zemahşerî'nin yanında ilim tahsili yapıp yapmadığı bilinmez, ancak bu şerh, belki de el-Unmûzec'in ilk şerhi olması açısından ayrıca değer kazanmaktadır.

Şerh türü olan Hadâiku'd-dekâik üzerine tespitlerimize göre, bugüne kadar her hangi bir çalışma yapılmamıştır. Daha önce önsöz'de değindiğimiz gibi, sadece Suudi Arabistan el-İmam Üniversitesinde, yüksek lisans tezi olarak yapılan bir tahkik çalışmanın, internetten sadece ismine rastladık. Ancak tezle ilgili herhangi bir veriye ulaşamadık.[149]

1.5. Esere Kimin İsim Verdiği

Sadullah el-Berde'î, eserine bizzat kendisinin isim tercih edip koyduğunu beyan etmiştir. O, eserin ilgili bölümünde şöyle demektedir:

وبعد ما تيسّر الاتمام في وقت وفور الفواكه في الحدائق سمّيته [حدائق الدّقائق فى شرح رسالة علامة الحقائق]متفائلا وراجيا من ذالك الجناب أن يجعل مثل الحدائق هذا الكتاب يتناول اليه أيدي الاستفادة في الفصول والأوقات وتجتنى منه نفائس الأزهار وكرائم الثّمرات. أللهم اجعله ذخيرتي في الآخرة وآخذاً بيدي عند ذلتي وفرجا لي عند كربتي وغمتي وأنا أعوذ بك أن أكون كمن يرقم علي الماء أو يؤسس ويبني علي الهواء لا طائل تحت سعيه وما له في أمره من خلاق, عليك توكلت وإليك أنيب, وأنا غريق الخطايا لا أكاد أصيب.

"(Bu eserin) tamamlanması, meyvelerin bahçelerde bol olduğu bir vakitte müyesser olduğundan, adını ***"Hadâiku'd-dekâik fi Şerh-i Risâlet-i 'allamet'il-hakâik"*** *koydum. Cenab-ı Allah'tan umud ederek ve hayır isteyerek bu kitabı bahçeler gibi yapsın, her zaman ve mevsimlerde ondan istifade edecek eller ona ulaşsın ve en güzel çiçekler ile en nefis meyveler ondan koparılsın. Allahım bunu (çalışmayı) ahirette azık*

[149] http://wcontent.imamu.edu.sa (18/07/2014)

yap. Kaydığım/hata yaptığım zaman elimden tut, kederli ve gamlı olduğumda ferahlık ver, sayında fayda olmayan ve yaptığı işinden nasip almayan, su üzerine yazanlardan veya boşluk üzerine bina inşa edenlerden olmaktan Sana sığınırım. Sana tevekkül ettim ve Sana'dır rücuum. Ben ki hakka yaklaşmayıp, hatalar içinde boğulmuşum."[150]diyerek bu ismi bizzat kendisinin koyduğunu ve bunu istiarî deyimlerle süslediğini görmekteyiz.

Yukarıdaki ifadelerin de ışığında, eserin ismi ve ona bu ismi koyanın üzerinde tartışmaya mahal olmadığı açıktır.

1.6. Başlıklar

Hadâiku'd-dekâik'te konuların dizilişi genel ve klasik nahiv eserlerinin dizilişiyle uyumludur. Özellikle, Hadâiku'd-dekâik bir şerhtir ve şerh olması hasebiyle de metindeki bütün bâblar/fasıllar olduğu gibi, burada da zikredilmiştir.

Bilindiği gibi gramerciler, konuları çeşitli başlıklar altında işlemektedirler. Bu konu başlıklarında en eski ve en meşhur sistem, "bâb" sistemidir. Gramer kitapları uzun bir süre bu sistemle yazılmıştır. Bize ulaşan ilk gramer kitabı olma özelliğine sahip olan Sîbeveyhi'nin (ö.180/796) *el-Kitâb* adlı meşhur eseri de bu tarzda yazılan kitaplar arasında ve başta gelmektedir.[151]

Hadâiku'd-dekâik'te de aynı yöntem izlenmiş ve *Kelime*[152] *ve Kelam'ın*[153] tariflerinden sonra eser üç ana *bölümden/bab'tan* oluşturulmuş ve her bölümün altında, bazılarında "*mebhas/konu"*yla beraber konu başlıkları, örneğin;

مبحث المرفوعات، مبحث المنصوبات، مبحث المجرورات

"Merfûât konusu, Mensûbât konusu, Mecrûrât konusu". Diğerlerinde ise sadece konu başlıkları, örneğin;

---

[150] el-Berde'î, **a.g.e.,** 6-7.

[151] Hacı Yılmaz, "Ali b. Mes'ud b. Mahmûd el-Ferğani'nin el-Mustevfâ fi'n-nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları", **(Basılmamış Doktora Tezi),** Ankara, 2008, s. 82.

[152] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 7.

[153] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 16.

اصناف الاسم، اسم العين، العلم، المعرب

"İsmin sınıfları, İsm-i ayn, el-'Alem, el-Mu'rab" şeklinde işlenmiştir.

"*Kelime"* ve "*Kelâm"* için "*bâb"*tabirini kullanmayan müellif, isim konusuna ağırlık vermiştir. Bunlardan sonra gelen باب الاسم, باب الفعل ve باب الحرف ana başlıklar altına hemen hemen bütün nahiv konularını sığdırmıştır.

Aşağıda eserde yer alan "bâblar" ve bu bâblar altında işlenen konuları sırasıyla verilmiştir:

I. باب الاسم

اصناف الاسم

اسم العين

اسم الجنس

العلم

المعرب وتوابعه

*مبحث المرفوعات

الفاعل

المبتدأ والخبر

الاسم في باب كان

الخبر في باب ان

خبر لا التي لنفي الجنس

اسم ما ولا بمعنى ليس

*مبحث المنصوبات

المفعول المطلق

المفعول به

المفعول فيه

المفعول معه

عطف النسق

* مبحث المبني

المبني

المضمرات

اسماء الاشارة

الموصولات

اسماء الافعال

بعض الظروف

المركبات

الكنايات

المثنى

المجموع

المعرفة

النكرة

المفعول له

الحال

التمييز

المستثنى

الخبر في باب كان

الاسم في باب إن

اسم لا لنفي الجنس

خبر ما ولا بمعنى ليس

*مبحث المجرورات

*مبحث التوابع

التأكيد

الصفة

البدل

عطف البيان

الامر
المتعدّي وغيره
المبنيّ للمفعول
افعال القلوب
الافعال النّاقصة
افعال المقاربة
فعلا المدح والذمّ
فعلا التعجّب
III. باب الحرف
حروف الإضافة
الحروف المشبّهة بالفعل
حروف العطف
حروف النّفي
حروف التنبيه
المذكر
والمؤنث
المصغر
المنسوب
اسماء العدد
* مبحث الاسماء المتصلة بالافعال
المصدر
اسم الفاعل
اسم المفعول
الصفة المشبهة
افعل التفضيل
II. باب الفعل
الماضي
المضارع

حروف الاستقبال	حروف النّداء
حرفا الاستفهام	حروف التصديق
حرفا الشّرط	حروف الاستثناء
حرف التعليل	حرفا الخطاب
حرف الرّدع	حروف الصلة
اللّامات	حرفا التفسير
النّون المؤكّدة	الحرفان المصدريّان
هاء السَّكت	حروف التحضيض
	حرف التقريب

1.7. Muhteva

Herhangi bir nahiv kitabının muhtevası tahmin edilebilir olmakla birlikte, nahiv kitaplarında muhtevanın işleniş sırası, içeriği detaylandırma, eserde ele alınan ve alınmayan konular gibi durumlar, kitaba göre farklılık arz edebilmektedir. Ayrıca bazı nahiv kitaplarında en ince detayına kadar ele alınan bir konuya, başka bir nahiv kitabı, hiç değinmemiş olabilmektedir.[154]

Nahiv kitaplarına muhteva açısından bakıldığında öncelikle bir kısmının özet; bir kısmının orta; diğer bir kısmının ise detaylı olduğu görülmektedir. Bunlardan her birisinin kendine göre, bir hedefi vardır. Örneğin özet şeklindeki kitapların hedefi,

[154] Arslan, **a.g.e.,** s. 46.

zorunlu bilgilerin kısa ve öz ifadelerle muhataba anlatılması ve o sayede okuyucunun bir temel almasıdır. Bunlar için *el-'Avâmil, el-Elfiyye, el-Muğnî, el-Katr, el-Kâfiye, el-Muhtasar, el-Mukaddime, el-Lubâb, el-Cumel* vb. adlarla yazılmış kitaplar örnek verilebilir. Bu tür eserler genelde muhteva itibari ile gayet kısa, öz ve temel bilgileri içermektedirler. Bu tür eserlerde bir diğer husus, ihtilaflı konulardan ya hiç bahsedilmemiş ya da kısa veya dolaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Ayrıca dolaylı da olsa onlarda hemen hemen nahiv ilmi itibari ile zorunlu olan tüm bilgiler çoğu zaman zikredilmiştir.[155]

Hadâiku'd-dekâik'in de muhtevası, asıl itibariyle metni teşkil eden ez-Zemahşerî'nin el-Unmûzec'idir. Ve bu metin, bütün nahiv konularını kapsadığından Arap dilinin eğitim-öğretimi yönüyle yeterli bilgiyi ihtiva etmektedir. Ne metinde, ne de şerhinde lüzumsuz veya pratikte faydası olmayan herhangi bir yorumu tespit edemedik.

Erken dönem nahiv kitaplarının "şerhler" kısmına giren bu eserde, klasik nahiv kitaplarında geçen bütün konular işlenmiştir. Örneğin isim, fiil ve harf gibi temel konuların detayına girilmiş ve özellikle fiil konusu en güzel şekilde okuyucuya sunulmuştur.

el-Unmûzec'de muhteva yönünden nahiv konularının tamamı zikredilmiştir. Hadâiku'd-dekâik'te ise bu konular detaylıca yorumlanmıştır. Müellif bazen el-Unmûzec'deki muhtevayla yetinmiş ve metni çok kısa bir şekilde yorumlamıştır. Örneğin o, nekre konusunun muhtevasında bu kabil yol izlemiştir:

(والنكرة ما شاع في أمته نحو جائني رجل وركبت فرساً) ش. أي إسم انتشر في أفراده عند الإطلاق على سبيل البدل فإن الجائي في جائني رجل فرد واحد بلا شبهة لكن لنكارته يستوعب جميع الآحاد على سبيل البدل.[156]

[155] Çağmar, **Arap Belâgatinde Te'kîd**, s. 82-83.

[156] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 245

"(Nekre: etrafında yayılan demektir. Örneğin فرساً وركبت رجل جائني. *Yani nekre o ki, genel anlamda söylendiğinde bedel yoluyla herşeyi kapsayan demektir. Mesela* جائني رجل *örneğinde, gelen kişi şüphesiz bir kişidir. Ancak gelen kişi, belli bir kişi olmadığı için, gelen kişi "herkes" olabilir".*

Ancak bu metoda kısıtlı bir şekilde müracaat edilmiştir.

Bazen de metnin muhtevasıyla yetinmemiş, yeni yorumlar getirmiş ve bazı konularda yeni bilgiler vererek konuya daha fazla yoğunlaşmıştır. Mesela o, ismin özelliklerinden olan tenvin konusunda yoğunlaşmış ve

وهي تنوين التمكن, والعوض عن المضاف إليه والعوض عن نون جمع المذكر السالم, وتنوين التنكير.

diyerek tenvinlerin çeşitlerini açıklamaya çalışmıştır. Ayrıca bu tenvinin تنوين التنوين الغالي ile الترنم olamayacığını, bu iki tenvinin kelimenin diğer kısımlarında kullanıldığını bildirmektedir[157]. İsmin diğer özellikleri olan; *hakkında konuşulan, cerr harfini alabilen, izafe olunan ve tarif olunabilen* gibi diğer maddeleri de etraflıca değerlendirmektedir ki kitap temelde şerh olmasına rağmen, bu gibi yerlerde orijinal metin olma izlenimini de vermektedir.[158]

Bir başka yerde el-Berde'î, bedel konusunu işledikten sonra şöyle demektedir:

وإذا تخلص هذا فاعلم أن أقسام البدل أربعة. والأقسام بإعتبار التعريف والتنكير أيضاً أربعة فيحصل بضرب الأربعة في الأربعة ستة عشر قسماً. أربعة لبدل الكل وهكذا. وأن الأقسام بإعتبار الإظهار

[157] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 24-25.

[158] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 22-27.

والإضمار أيضاً أربعة, المظهر من المظهر والمضمر من المضمر والمظهر من المضمر والعكس فيحصل أيضا بحساب الضرب ستة عشر قسماً أخرى. خلا أن إبدال المظهر من ضمير المتكلم والمخاطب إذا كان البدل بدل الكل غير جائز. والمجموع إثنان وثلاثون قسماً عليك بإستخراجها.[159]

Görüldüğü gibi el-Berde‘î burada da “bedel” konusuna yoğunlaşmış ve bedelin dört kısım olduğu, tarif ve tenkir yoluyla ayrıca dört kısma daha çıktığı, bu dört kısımların birbirleriyle çarpılmasıyla 16 bölüme çıkabildiği gibi varolan konuyu genişleterek detaya girmiş ve daha alt konulara inmiştir.

2. HADÂİKU’D-DEKÂİK’İN DETAYLI İNCELENMESİ

2.1. Kaynakları

Nahiv kaynakları, Arapça edebi metinler ve âlimlerin yazdıkları metinlerdir. Ayet, Hadis, Arap nesri, şiir gibi metinler nahiv kurallarının ispatında istişhad olarak kullanılmaktadır.

2.1.1. Nahiv

Bütün nahiv âlimleri gibi Sadullah el-Berde‘î de, hem edebi Arapça metinlerden hem de kendisinden önceki nahiv âlimlerinin eserlerinden istifade etmiştir. Bu, bazen bizzat âlimin kendisi, bazen de âlimden bahsetmeden doğrudan nahiv ekolü olur. Bu bağlamda en fazla Basra ve Kûfe ekollerinin görüşlerine yer verir.

Müellif her ne kadar kişisel olarak, el-Unmûzec’i şerh ederken, “el-Mufassal”ın şerhi olan “el-Îdâh” dışında her iki grubun (muhtemelen Kûfeliler ve Basralılar) kaynaklarına müracaat etmediğini[160] belirtmiş ise de, o konuların daha iyi anlaşılması amacıyla birçok yerde birçok nahiv âlimlerinin isimlerini açıkça zikretmiştir. Bu âlimlerden bahsederken bazılarından çok defa, bazılarından birkaç defa, bazılarından da sadece bir-iki defa söz etmiştir. Biz bu konuda önce isimleri açıkça zikredilen nahiv

[159] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 188-189.

[160] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 6.

âlimlerini, sonra da ekol ismi olan veya onları çağrıştıran kavramları, en son ise kendilerinden bahsedilen kabile isimlerini zikredeceğiz.

Eserde isimleri açıkça geçen nahiv âlimleri, kronolojik sıraları da dikkate alınarak aşağıda verilmiştir. Ancak biz kendisinden bahsedilen her nahiv âlimi için kitaptan örnek vermek yerine, önemli olduğuna inandığımız ve daha fazla başvurulan bazı âlimler için örnek vermekteyiz:

el-Halîl (ö. 175/791),[161]

el-Berde‘î, el-Halîl’in görüşlerine yer yer değinmektedir. Örneğin nefiy harflerinden olan "لن"in aslının "لا أن" olup tahfif edildiğini[162], yine Sîbeveyhi’nin لام التعريف’teki hemzenin sakinle başlaması yapılmaması amacıyla geldiğini görüşüne karşın, el-Halîl, "ال"deki hemzenin "هل"deki “ha” gibi kelimenin asıl harfi olduğunu, ancak kullanılmasının fazla olmasından, bu hemzenin düştüğünü söylemektedir.[163]

Sîbeveyhi (ö. 180/796),[164]

Birçok nahiv âlimi gibi el-Berde‘î de Sîbeveyhi’nin görüşlerine başvurmakta ve ondan bir hayli nakil yapıp قال سيبويه, مذهب سيبويه, على رأي سيبويه ifadeleri kullanmaktadır. Örneğin, Musannıf’ın el-Unmûzec’te zikrettiği,

وكل علم لا ينصرف ينصرف عند التنكير في الغالب / *gayr-ı munsarıf olan her ‘alem, nekre olduğunda genelde munsarıf olur,* cümlesinde geçen في الغالب ifadesi, burada istisnai durumların olabileceğine işaret etmektedir. İşte bunun için şarih burada Sîbeveyhi’nin görüşünü nakletmekte ve şöyle demektedir:

[161] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 241, 417, 445.

[162] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 417.

[163] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 445.

[164] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 59, 75, 105, 164, 241, 324, 373, 376, 380, 397, 404, 413, 417, 425, 429, 433, 443, 445.

وإنما قال في الغالب لأن مثل احمر يبقي غير منصرف بعد التنكير أيضاً على رأي سيبويه. لأنه كان في الأصل وصفاً وقد زال بالعلمية, فبعد زوال العلمية يعود الحكم الأصلي لزوال المعارض.[165]

"Genelde" dedik, zira Sîbeveyhi'nin görüşüne göre احمر *gibi olanlar, tenkirden sonra da gayrı munsarıf kalırlar. Çünkü ihmerra, aslı itibariyle "vasıf"tı ki o da alemiyetle geçti. Alemiyet de zail olduktan sonra ise asıl olan hüküm döner, çünkü karşıtı zail olmuştur."*

el-Kisâî (ö. 189/805), [166]

el-Berde'î birçok defa el-Kisâî'nin de görüşüne başvurmuştur. O, bu görüşleri dile getirirken bazen onu desteklediğini, bazen de onun görüşünün zayıflığını ortaya sermektedir. Örneğin muzâri' fiili'nin merfû olma durumu konusunda el-Kisâî'nin görüşünün zayıflığını şöyle dile getirmektedir:

والكسائي ذهب إلى أن إرتفاعه بما صدر به من الحروف الزوائد بناءً على أن سبب إعرابه المشابهة وهي تحصل من حروف المضارعة. وهو ضعيف فلا يؤيده نظير في كلامهم إذ ليس فيه ما يكون جزؤه عاملاًفيه.[167]

el-Ferra'(ö. 207/822).[168]

el-Berde'î nadiren el-Ferra'nın görüşlerine de yer vermiştir. Örneğin onun "Hurufi Sıla (Zaid)'dan olup nefiy harflerinden sonra gelen "أن ve إن"in zaid olmayıp

[165] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 75.

[166] el-Berde'î, **a.g.e.,** *s.* 294, 298, 321, 341.

[167] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 321.

[168] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 157, 194, 417, 424, 437.

"ما"gibi nefiy harfleri olduğuna, hatta onun müradifi olduğuna dair görüşüne yer vermiştir.[169]

el-Ahfeş (ö. 215/830),[170]

Basra dil mektebinin tanınmış nahiv âlimlerinden olan ve asıl adı Ebu'l-Hasan el-Evsat Said b. Mes'ade el-Mûcâşiî olan el-Ahfeş (ö. 215/830) de Hadâiku'd-dekâik'e önemli ölçüde kaynaklık etmiştir. Örneğin, ez-Zemahşerî'nin el-Unmûzec'te zikrettiği

Gayr-ı munsarıf olan alemlerin, nekre olduklarında genellikle munsarıf olurlar, tanımına, Sîbeveyhi'nin de öğrencisi olan[171] el-Ahfeş katılmamakta ve el-Berde'î bunu şu şekilde dile getirmektedir:

وعلى رأي الأخفش ينصرف لأن الوصفية قد زالت بالعلمية وهي زالت بالتنكير والساقط لايعود.[172]

er-Radî el-Esterâbâdî (ö. 686/1288),[173]

el-Berde'î'nin önemli referanslarından bir tanesi de, eserinde övdüğü er-Radî el-Esterâbâdî'dir. Örneğin o, gayr-ı munsarıfın sebeplerinden olan العجمة için el-Esterâbâdî'den şöyle nakletmektedir:

قال نجم الأئمة إنما يؤثر إذا كان الأعجمي علماً في أول إستعماله عند العرب وبعد النقل وقبل التصرف سواء كان علماً في العجم أو لم يكن.[174]

Bunlarla birlikte, el-Berde'î aşağıdakilerin de görüşlerine müracaat etmiştir:

[169] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 424.

[170] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 75, 325, 383,372, 373, 376, 425.

[171] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 75.

[172] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 75-76.

[173] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 21, 69, 99, 101, 129, 156, 342.

[174] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 69-70.

Yûnus (ö. 182/798),[175]

Ebû ‘Amr eş-Şeybânî(ö. 206/817),[176]

el-Mâzinî Ebû Osman el-Mâzinî (ö. 247/861),[177]

el-Muberrid/el-Muberred veya Ebû’l Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Muberrid (ö. 285/898),[178]

İbn Keysân (ö. 299/912), [179]

Ebû Îshâk ez-Zeccâc (ö. 337/948), [180]

Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî (ö. 377/987), [181]

el-Cevherî (ö. 393/1003), [182]

eş-Şeyh Abdulkahır el-Curcânî (ö. 471/1078), [183]Müellif el-Cürcânî için bazen الإمام bazen de الشيخ lakaplarını kullanmıştır.

el-Fâdıl İbnu’d-Dehhân (ö. 569/1174) [184], Arapça ve bu alandaki ilimlerdeki bilgisinden dolayı asrının Sîbeveyhi’si olarak tanınmaktadır.[185]

İbnu’l-Enbârî (ö. 577/1181), [186]Irak şeyhi olarak tanınmaktadır.[187]

---

[175] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 450.

[176] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 388.

[177] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 171.

[178] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 411, 413.

[179] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 359.

[180] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 281, 285, 390, 397, 441, 443.

[181] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 409.

[182] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 203.

[183] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 123, 158, 197, 380.

[184] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 84.

[185] İbn Hallikân, **a.g.e.,** s. 382; Abdulhayy b. el-‘İmâd İbnu’l-‘İmâd**, *Şezeratu’z-zeheb,*** Beyrut 1979, c. IV, s. 233; Celaluddîn Abdurrahman es-Suyûtî, Buğyetu’l-vu‘ât fî tabakâti’l-luğaviyyîn ve’n-nuhât, Mısır 1979, c. I, 587.

es-Sekkâkî (ö. 626/1299),[188]

İbnu'l Hâcib (ö. 646/1249),[189]

el-Berde'î, konuların anlaşılması amacıyla nahiv ilminde otoriter olan birçok nahiv aliminin görüşüne müracaat etmektedir. Öyle ki okuyucunun zihninde canlı bir müzakere ortamı oluşturmaktadır. Mesela اللام للإختصاص konusunda bu metodu uygulamakta ve İbnu'l-Hacib'in görüşünü burada zikretmektedir:

(واللام للإختصاص) أقول أي إما مع التمليك نحو المال لزيد, أو بدونه نحو الجل للفرس, والشيخ عمم التمليك كالإختصاص وجعله في مثل الجل للفرس مجازياً. وقد تزاد كقوله تعالى: "ردف لكم"[190] أي ردفكم. ومثل "لا أباً له" من هذا القبيل على رأي سيبويه, والخبر محذوف. وقال ابن الحاجب: ليس بمضاف لفساد المعنى وبقاء "لا" بلا خبر.[191]

Hadâiku'd-dekâik'te bazen de eser bazında kaynak ismi zikredilmiştir. Aşağıdaki örnekler bunu göstermektedir:

el-Mufassal, (ez-Zemahşerî) [192],

el-Berde'î'nin eser bazında en çok müracaat ettiği kaynak, kuşkusuz bu çalışmanın konusunu teşkil eden ve Hadâiku'd-dekâik'in metni olan el-Unmûzec'tir. Bununla birlikte, el-Keşşâf adlı tefsiri telif eden ve Arap dili ve edebiyatına dair çalışmaları ile tanınan çok yönlü Mu'tezile âlimi ez-Zemahşerî'nin *el-Mufassal*'ına da müracaat etmiştir. Örneğin, gayr-ı munsarıfın manilerinden olan *terkîb* konusunu işlerken el-Mufassal'a şöyle müracaat ediyor:

---

[186] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 342.

[187] ez-Zîrikli, **a.g.e.,** IV, 104; İbn Hallikân, **a.g.e.,** s. 139; es-Suyûtî, **a.g.e.,** II, 86.

[188] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 434.

[189] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 277, 368, 380, 415.

[190] Neml, 27/72.

[191] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 380.

[192] el-Berde'î, **a.g.e.,** *s.* 69, 97, 100, 103, 107, 214, 307.

قال المصنف في المفصل إذا جعل مثل خمسة عشر عَلَماً ففيه وجهان: البناء والإعراب مع عدم الصرف.[193]

Sâhibu'l Miftâh (es-Sekkâkî, ö. 626/1229),[194]

Sâhibu'l-Keşşâf (ez-Zemahşerî, ö. 538/1144),[195]

el-Berde'î, Hadâiku'd-dekâik'te özellikle Basra ve Kûfe ekollerine sık sık müracaat etmektedir. Bu konuda aşağıda birer örneğini verdiğimiz nahiv ekollerinden istifade etmiştir. Örneğin;

ثم البصريون على أن المضمر في الباب لا يتغير عن صورة المفرد المذكر ولا يطابق التمييز يقال نعم رجلاً ونعم إمرأة ونعم نساءً.[196]

Sadullah el-Berde'î Basra ekolü için daha çok *Basralı âlimler, Basralılar nezdinde*[197], *Basralı Nahiv alimleri*[198], *Basralı nahivcilerin görüşü*[199], *Basralıların görüşüne göre*[200], tabirlerini;

Kûfe ekolü için de, *Kûfelî*[201], *Kûfeliler*[202], *Kûfeli âlimler, Kûfelilere göre*[203], *Kûfeli nahiv âlimleri*[204], *Kûfelilerin hilafına*[205], *Kûfelilerin görüşü*[206] tabirlerini kullanmaktadır.

---

[193] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 69.

[194] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 168, 190.

[195] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 191.

[196] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 368-369.

[197] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 448.

[198] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 296.

[199] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 89.

[200] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 330.

[201] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 400.

[202] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 369, 396, 450.

[203] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 448.

Örneğin Sadullah el-Berde‘î نعم ve بئس’nin faillerinin muzmar olduğu durumlarda, Basralı nahiv âlimlerinin aksine, bu failin *temyîz*’e mutabık olması gerektiğiyle ilgili olarak Kûfeli nahiv âlimlerinin yorumunu şu şekilde vermektedir:

والكوفيون يجعلونه مطابقاً للتمييز ويقولون نعمت المرأة دعد.[207]

Bazen bu nahiv ekollerini/âlimlerini ifade eden bazı terimler de kullanmaktadır. Mesela, Basra ve Kûfe ekolleri âlimlerinin üzerinde birleştikleri görüşler için, *İttifakla*[208] veya *üzerinde ittifak edilen*[209] tabirlerini kullanmıştır.

Bazen bir konuda söylenmiş olabilecek, ancak kendisinin katılmadığı görüşlere atıfta bulunarak من لايشترط */bu konuda şunu şart koşmayanlar…* diye başlamakta ve علي مذهبه*/onun mezhebine göre şöyledir…* diyerek sahibi belli olmayan görüşlere de yer vermektedir.[210] Beğenmediği yorum ve tanımları da genellikle وقيل ile geçiştirdiğini görmekteyiz.

el-Berde‘î bazen, musannıfın delilinden anlaşılabilecek yanlış anlaşılmaları yine kendisinin giderdiğini vurgulamakta ve münâdânın müfred sıfatında hem ref‘ hem de nasb’ın mümkün olduğunu söyledikten sonra şu ifadeyi kullanmaktadır:

---

[204] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 297, 367.

[205] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 331.

[206] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 336.

[207] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 369.

[208] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 117.

[209] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 90.

[210] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 11.

(وليس في ياأيها الرجل إلا الرفع) ش. لما أوهم قوله وفي صفته المفردة الرفع والنصب جواز الأمرين في يا أيها الرجل لأن أيّ مفردة معرفة والرجل صفة مفردة دفعه بقوله: وليس في ياأيها الرجل إلا الرفع .[211]

el-Berde'î her iki ekol (Basralılar-Kûfeliler) için, *el-Ferîkayn*[212] veya mezhep anlamında *el-Mezhebyn*[213]*(*Bazen *el-Mezheb* tabirini, *Hîcâzîler* ve *Benî Temîm*'ler için de kullanır[214]*)* tabirini, Hicazî ve Benî Temîm'lerin ıstılahları için, *Hicazî ve Temîmî lüğatı*[215](bu tabiri ez-Zemahşerî de kullanmıştır) tabirlerini, kendisine göre en isabetli mezheb için, *Asahh el-Mezhebeyn*[216]*;* dafa fazla kullanılan ve daha sahih olan için, *el-Asah el-Ekser*[217]*;* nahiv için, *Özel örf*[218]*;* bütün nahiv âlimlerinin üzerinde icma' ettikleri için, *Bi îcma'ihim*[219]*;* nahvîlerin çoğunluğu için, *el-Cumhûr*[220]; kendisi gibi düşünen nahivciler için,*'İnde'l-kavm*[221]; akılcıların görüşü için, *Erbabe'l-ma'kûl*[222] veya *Mezhebu erbâb el-ma'kûl*[223]*;* nahivcilerin ıstılahı için, *Istılâhu'l-kavm*[224]*;* nahiv alimlerinin görüşü için, *Re'yu'l-kavm*[225]*;* Basralı ve Kûfeli dil bilginlerinin ihtilafları için, *İhtilafu'r-re'yeyn*[226]; cumhûrun tercih ettiği yol için, *Tarîku'l-cumhûr*[227]*;* ilk nahiv alimleri için, *el-Mutekaddimûn*[228]; sonraki nahiv alimleri için, *el-Muteahhirûn*[229];

---

[211] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 113.

[212] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 6, 47, 288, 369.

[213] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 45.

[214] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 100-101.

[215] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 143.

[216] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 45.

[217] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 119.

[218] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 14.

[219] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 50.

[220] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 52, 292, 372, 411.

[221] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 88.

[222] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 89.

[223] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 30.

[224] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 42.

[225] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 89.

[226] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 51.

[227] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 50.

[228] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 64.

görüşlerini serdettiği ancak isimlerini zikretmediği bazı nahiv âlimlerini tabir ederken, *onun mezhebine göre*[230]*;* onun dışındakilerin tercih ettiği bazı görüşler için, *Bazılarının tercih ettiği gibi*[231] ifade ve tabirleri kullanmaktadır.

Ayrıca o Arap kelamının araştırma, kural ve bağlamından çıkarılan kaideler için;

في كلامهم[232], القانون المستنبط من تتبع كلامهم[233], تتبع كلام العرب[234], تتبع كتب الفن[235], لا مؤيد له في كلامهم[236]

gibi bazı tabirleri kullanmaktadır.

Yine burada kıyâs olana قانون[237], القانون المشهور[238] veya مقتضى القانون[239]; kıyâs olmayana خارج القانون[240] ve uygun örnek olmayışı belli olan için ظاهر الفساد[241] diyerek, kendine özgü bir ifade tarzı işlemektedir.

Arap olmayıp ancak onlara karışmış ve Arap dili ‘âlimi olmuş nahiv âlimlerinin kelamına da, *kelâmu'l-muvellidîn*[242] tabirini kullanmıştır. Örneğin, esmâu'l-‘aded'in mürekkeb olanlarının temyizlerine izafe olamayacaklarını, ancak izafe olduklarını

---

[229] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 84, 89, 266, 443.

[230] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 11.

[231] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 30.

[232] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 40, 41

[233] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 41, 240, 242, 261.

[234] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 42.

[235] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 284.

[236] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 112.

[237] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 280.

[238] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 280.

[239] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 41.

[240] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s.41, 231, 252, 258, 261, 272, 280 ve daha bir çok yerde.

[241] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 121.

[242] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 284.

gösteren bazı örneklerin de *kelâmu'l-muvelledîn* olabileceğini aşağıdaki örnekte şöyle ifade etmektedir:

وعشريك وعشري رمضان أظنه من كلام المولّدين.[243]

Verdiği istişhad örnekleri için, *el-İstişhadu bi'l-menkûli ve'l-me'kûli*[244]tabirini kullanmıştır.

el-Berde'î bazen bir kaideden bahsederken o kaideyi benimseyen kabilenin adını zikretmektedir. Örneğin;

Kinane[245], *Tayy*[246], *Benû Temîm*[247], *Ehlu'l-Yemen*[248], *Bekr*[249], *Benî Curm*[250], *Himyer*[251] şeklinde ifade etmektedir.

Bazen bölge anlamına gelen kavramlara nispet yapmaktadır. Örneğin *el-Hicâziyyûn*[252].

Bu eserde nahiv dışında, belagat, kelâm, mantık-felsefe ve usûl ilimlerinden de istifade edilmiştir. Şimdi bu konulara sırasıyla göz atalım:

2.1.2. Belagat

Hadâiku'd-dekâik'te istifade edilen konulardan birisi belagattir. Sözlükte, güzel ifade etme ve etkili konuşma[253] gibi anlamlara gelen "belagat" bir terim olarak:

---

[243] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 284.

[244] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 73.

[245] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 420.

[246] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 431.

[247] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 99, 101, 138, 144, 145, 239, 286, 452.

[248] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 445.

[249] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 452.

[250] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 452.

[251] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 452.

[252] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 100, 101, 144, 286.

[253] Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, **el-Mu'cemu'l-vasît**, İstanbul 1992, s. 70.

مطابقة الكلام لمقتضى الحال مع فصاحته

Sözün fesahatle beraber, kelamı hal ve makama mutabık kılmasını bildiren ilim[254] veya

الإيجاز في غير عجز، والإطناب في غير خطل

Gereksiz, saçma ve fazlalıklardan arındırılan özlü konuşma sanatı diye tanımlanmaktadır.[255]

el-Câhız (ö. 255)'a göre ise Belagat şu şekildedir:

التماس حسن الموقع، والمعرفة بساعات القول، وقلة الخرق بما التبس من المعاني أو غمض، وبما شرد عليك من اللفظ أو تعذر.[256]

Hadâiku'd-dekâik'te gerek ifade bazında, gerekse ıstılah bazında "belagat"ten istifade edilmiştir. el-Berde'î burada mecaz, teşbih, lazim-melzûm, teşbihu'l-maklûb, inşa, ihbar, tağlib gibi ıstılahları sıkça kullanmıştır. Örneğin, bizzat kitabın ismi bile el-Berde'î'nin belâgatten istifade ettiğini göstermektedir. Çünkü حدائق الدقائق/*Hadâiku'd-dekâik (İncelikler Bahçeleri)* tabirinde istiâre vardır. el-Berde'î burada, kitabındaki incelikleri (dekâik), türlü türlü çiçeklere-güllere teşbih etmiş, müşebbehu bihi olan çiçekleri-gülleri, müşebbeh olan "dekâike" benzeterek yapmıştır. Sonra müşebbebu bihi'nin lafzını terk etmiş ve bu şekilde "mekni" (gizli) istiareyi işlemiştir. Daha sonra müşebbehu bihi'nin bir melaimi (unsuru-özelliği) olan "hadâik/bahçeler"i, müşebbeh'e yani "dekâik"e istiare etmiş ve bu şekilde de "tahyîlî" istiareyi kullanmıştır. Kitabın dibacesi de bize el-Berde'î'nin belîğ biri olduğunu ve bu kitapta belâğate önem verdiğini göstermektedir. Örneğin o, kitabına, وأن نتشبث بأذيال من يشكرك

[254] Mecme'u'l-Luğati'l-Arabiyye, **a.g.e.,** s. 70.

[255] Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinanî Ebu Osman el-Câhız, **el-Beyân ve't-tebyîn,** Beyrut 1423, s. 5.

[256] el-Câhız, **a.g.e.,** s. 5.

لنعمائك/*"Allahım, nimetlerine şükredenlerin eteklerine tutunmak istiyoruz"*[257] diyerek, sevdiklerinin arkasından yürümek anlamında kullanılan "eteklerine yapışmak" tabiriyle başlamaktadır. Buranın devamında o şöyle demektedir:

ونصلي على نبيك الذي ألقمته زبدة العلوم والحكم وجعلته الشفيع المشفع يوم تزلزل الأرض وتزل القدم محمد المهدي الهادي ذرت به الشمس للقاصي وللداني مع آله مجاديح الكرم وصحبه مصابيح الظلم.[258]

Yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere el-Berde'î, Hz. Peygambere verilen ilim ve hikmetleri, yemeklerin en değerlisi sayılan *"kaymağa";* Hz. Peygamberi, yakın-uzak herkese, ufukta beliren bir *"güneşe"*; onun âlini cömertlikte *"yıldıza"* ve onun ashabını da karanlığın "*kandiline/ışığına"* benzeterek "istiâre" ve "teşbih-i tibak"ı ustaca kullanmıştır.

Sadullah el-Berde'î eserinin bir başka yerinde, *"(kitabımı) meyvelerin bahçelerde bol olduğu/bulunduğu bir vakitte/mevsimde bitirdiğimden, adını "Hadâiku'd-dekâik fi Şerh-i Risâlet-i 'Allamet'il-Hakâik" koyup, Cenab-ı Allah'tan umdum ki o kitabı bahçeler gibi yapsın, (her) zaman ve mevsimlerde istifade edecek eller ona ulaşsın ve en güzel çiçekler ile en nefis meyveler koparılsın.*[259] diyerek başka bir belagata yer vermeye devam etmiştir.

el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'in bir çok yerinde تأمل, وفيه بحث gibi belagati çağrıştıran terimlerle başlayıp, o konu altında söylemek istediklerini beyan etmektedir. Mesela o, mübteda ve haberin marife gelebildikleri konusu üzerine yapılan birkaç yorumdan sonra şöyle demektedir:

[257] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 2.

[258] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 2-3.

[259] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 6-7.

هذا ما قالوه وفيه بحث. لأن المثال المذكور وأمثاله ليس من باب تعريف المبتدإ والخبر معاً نظراً إلي التحقيق تأمل.

"Bu onların dediğidir. Ancak burada araştırılması geken bir şey var. Çünkü gerçek anlamda bakıldığı zaman verilen örnekler ve diğerleri, mübteda ve haberin beraber marife geldikleri babtan değildirler. Düşün!".[260]

Sadullah el-Berde'î bazen belagati ile tanınmış âlimlerden örnekler vermektedir. Örneğin o, es-Sekkâkî (ö. 626/1299), el-Cürcânî (ö. 646/1249) gibi belagat âlimlerinden misaller getirmiştir.

es-Sekkâkî'den verdiği örnek istifhâm harfleri olan "hemze" ve "hel" ile ilgilidir. O, şöyle der:

وأما عدم جواز هل تضرب زيداً وهو أخوك, فلأن هل لتخصيص المضارع بالإستقبال بحكم الوضع كالسين وسوف فلا يصح إستعمالها لإنكار الفعل الواقع في الحال بمعني أنه لا ينبغي أن تقع كما يصح إستعمال الهمزة لذالك. فقوله وهو أخوك ليكون قرينة علي أن المراد إنكار الضرب في المستقبل كذا وجّهه السكاكي.[261]

el-Berde'î bazı yerlerde belagata ait bir terim olan لف نشر مرتب ve لف نشر مشوش yöntemini izlemiştir. Örneğin o alem konusunu işlerken bu iki metodu denemiştir:

ثم ان العلم إما منقول أو مرتجل, والمنقول إما عن مركب أو عن مفرد. (düzenli sıralama),

والمفرد إما إسم جنس وهو الغالب, أو فعل ماض... والمركب إما جملة... (düzensiz sıralama). Görüldüğü gibi, bu örneklerde her iki yöntemi de kullanmıştır.

[260] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 87.

[261] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 434.

2.1.3. Kelâm

el-Berde'î, Hadâiku'd-dekâik'te nahiv tanımlarını detaylandırdığı gibi, kelami bakış açısına da önem vermiştir. Hatta denilebilir ki bu tarz metodu izleyen tek nahiv âlimidir. Çünkü birçok yerde nahiv tanımlarını verirken, kelamî terimlerden istifade ettiğini görmekteyiz. Mesela o, bu ilime has olan ve المفهوم العدمي ,المفهوم الوجودي[262], الممكن الخاص[263], حجاب جسماني[264] ve اللازم والملزوم[265] gibi kelamî tabirleri de kullanmıştır.

Mesela el-Berde'î, ismin sınıflarından olan *ismu ayn* ve *ismu mana* konularını işlerken buna değinmiş, ismu mana için عِلم ve مفهوم örneklerini vermiş ve şöyle devam etmiştir:

أقول أي اسم شيء يقوم بذاته ويستغنى عن محل يقومه. وقيل معنى قيامه بذاته أنه يتحيز بنفسه بخلاف المعنى فإن تحيزه تابع لتحيز المحل... ولأن مثل "القادر" من أسماء الله تعالى اسم عين مع أنه لايتصور التحيز فيه إلا أن إطلاق العين عليه ليس باصطلاح وغير معقول أيضاً إن فسر العين بالممكن الخاص...[266] والحق أن معنى قيام الشيء بذاته أنه يمكن له وجود في الخارج بدون الإنضمام الى محل يقومه, ومعنى القيام بالمحل أن لا يكون له فيه وجود بدون الإنضمام سواء كان هناك تحيز أو لم يكن. فالتقسيم منحصر إلا أن إطلاق العين علي ذات الله تعالى وإطلاق المعنى علي صفات الله ليس بإصطلاح بل هو غير معقول إن فسر العين والمعنى بالممكن الخاص.[267]

---

[262] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 16.

[263] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 36-37, 38-39.

[264] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 316.

[265] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 386.

[266] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 36-37.

[267] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 38.

Bir başka örnekte el-Berde‘î, ‘‘ya’’nın esmâu’l-hüsnâ’ya (Allah’ın güzel isimleri) isnad olunan fillerde kullanılması ile ilgili olarak, yine kelami bir ifadeyle şöyle demiştir:

وزيادة الياء فيما يسند إلى أسماء الله تعالى كقوله: "إن الله يقضي بالحق" بناء على أن كل إسم من أسماء الله تعالى مذكر غائب بمعنى أنه ليس فيه علامة التأنيث وليس بصيغة المتكلم والخطاب. ولا نعني بالغائب إلا ما ليس بصيغة المتكلم والخطاب. وإن كان ذاته تعالى متعالياً عن الذكورة والأنوثة والغيبة لأنها من صفات الأجسام. هذا إذا فسر الغائب بما لا يرى بحجاب جسماني كما في وراء الجدار, وأما إذا فسر بما لا يرى مطلقاً بحجاب جسماني أو بحجاب الكبرياء فعدم إطلاق لفظ الغائب عليه لمجرد عدم الإذن.[268]

Görüldüğü üzere bu örneklerde el-Berde‘î kelam konusu ıstılahları kullanmıştır.

2.1.4. Mantık ve Felsefe

Sadullah el-Berde‘î’nin bu eserinde istifade ettiği ilimlerden birisi de *mantık*tır. O Hadâiku’d-dekâik’te, *had ile mahdudun birbirlerine bağlı olması* anlamına gelen ve bir mantık terimi olan الدور[269] tabirine sıkça başvurmakta ve bunun için لَدَار حتى يدوُر, veya باطل الدورُ ifadelerini kullanmaktadır. Yine bu bilimin terimleri olan الدلالة الإلتزامي[270], عموم المجاز[271], الأعم الأغلب[272], بحكم التغليب[273], الإشتقاق العملي ve الإشتقاق العلمي[274] tabirlerini de arada bir kullandığını görmekteyiz.

---

[268] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 315-316.

[269] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 43, 44, 89.

[270] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 121.

[271] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 141.

[272] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 141.

[273] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 138.

Yine o, شاذ[275], أشذ[276], القياس,[277] خلاف القياس tabirlerini eserin bütününde sık sık kullanmaktadır.

el-Berde‘î, mantığın bir parçası sayılan *mecaz-i mursel* ile ilgili terimleri de kullanmıştır ve دلالة konusunda şöyle demektedir: Örf-i ‘am’da الدابة kelimesinin الفرس ve البغل’e delalet ettiğini, aynı şekilde الأسد tabirinin de mutlak bir şekilde zikredildiği takdirde, âlem, avlayan bir hayvan ve cesur olan kişilere delalet ettiğini zikretmektedir.[278]

Yine aynı konuda mantığın tabirleri olan

الوضع الشخصي ile الوضع النوعي ifadeleri[279] ve سبيل التوليد على ile سبيل المباشرة على[280]

tabirlerini kullanmaktadır.

Daha önce de değinildiği gibi el-Berde‘î mantık terimlerinden bolca istifade etmiştir. Bunlardan bir tanesi de tariflerin kapsamıyla ilgili kullanılan مطرد ve منعكس tabirleridir. O, bir mantık terimi olan bu ifadeleri kitabının birkaç yerinde kullanmaktadır.[281]

Bazen o, mantığı birebir uygulamaktadır. Mesela haberin müfred ve cümle gelmesiyle ilgili verilen örneğe yorum getirirken şöyle demektedir: زيد في الدار *mutlak bir şekilde söylendiği zaman, akla ilk gelen ve makul olan* زيد*’in evde olduğudur/takdir*

[274] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 288.

[275] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 85.

[276] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 272.

[277] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 85.

[278] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 14.

[279] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 14.

[280] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 103.

[281] Bknz. el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 30, 39.

edilmesidir. O zaman düşünülen, hâsıl olmuştur. Eğer düşünülen hâsıl olmuş ise, o zaman genel zaman içerisindeki geçmiş bir zamanda bunun gerçekleşmiş olduğu anlaşılmalıdır. Burada لازم *batıldır, aynı şekilde* ملزوم *de batıldır.*[282]

Sadullah el-Berde'î'nin mantıktan kullandığı en güzel örneklerden biri de اسم ve الجنس arasındaki bağlantıyı kurduğu örneğidir ki şöyle demiştir:

فقوله وأصنافه أي أقسامه جمع صنف وهو النوع المقيد بصفة كلية عرضية. وإيضاح هذا المقام أن الكلمة جنس كالحيوان والإسم نوع منه كالإنسان وإسم الجنس صنف كالرومي فكما أن في الرومي أمراً زائداً على حقيقة الإنسان فكذالك في إسم الجنس أمر زائد على حقيقة الإسم. إذ حقيقة الإسم ما دل على معنى في نفسه غير مقترن بأحد الأزمنة الثلاثة وإسم الجنس ما علق من هذا النوع على شيء وعلى كل ما أشبهه. أي ما يتناول عند الإطلاق على شيء وعلى كل ما أشبهه على سبيل البدل بوضع واحد. وهذا التناول خارج عن تلك الحقيقة وزائد عليها خروج الرومية عن حقيقة الإنسان.[283]

2.1.5. Usûl

Sadullah el-Berde'î ara sıra usûl kaidelerini çağrıştıran kurallara da müracaat etmektedir ve bunun için المصطلح الأصولي[284] tabirini kullanmıştır.

Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin *kelime* kısımlarını zikrederken,

إما إسم كرجل, وإما فعل كضرب وإما حرف كقد

[282] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 90.

[283] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 31-32.

[284] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 41.

deyip الكاف ile misalleri getirdiğini ve buradaki "kâf"ın teşbih değil temsil için olduğunu, bunun الكلّي olan isimden bir kısmı vurgulamak için olduğunu söylemekte ve usûl ilminin terimleri olan ifadeleri kullanmaktadır.[285]

Yine o, *alem* konusunu işlerken usûl kaidelerinden olan الوضع الثاني terimini kullanmakta ve şöyle demektedir:

وأن المرتجل في مصطلح الأصولي قسمان: أحدهما هذا (وهو ما لم ينقل عن شيءٍ.) والآخر ما نقل عن المعنى الأول ولم يراع المعنى الأول في الوضع الثاني

"Usûlcülerin teriminde, irticale (içten geldiği gibi konuşma) konu olan kelime iki kısımdır. Biri budur (ki herhangi bir şeyden intikal etmeyen). Diğeri de ilk konumunda bir manadan intikal eden, ancak ikinci konumunda bu ilk konumundaki manası kasdedilmeyendir."[286]

Bunlar dışında belagatin mecaz bölümünden istifade ettiği de görülmekte ve nahiv âlimleri arasındaki hilafı bir ağacın meyvesine benzetmektedir. Örneğin o, "kelam"a "cümle" de denilip denilmeyeceği, yani müteradifi olup olmadığıyla ilgili tartışmanın sonunda;

وثمرة الخلاف تظهر في جملة تعلقت بالغير بالخبرية أو غيرها فإنها عند القائلين بالترادف جملة وكلام أيضا وعند القائلين بالعموم جملة وليس بكلام.

"buradaki ihtilafın faydası, haberiyette veya başka konuda, başkasına müteallik olan cümlede ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu iki terim müteradiftirler diyenlere göre, bu müteallik cümle, hem cümle hem de kelam; ancak cümle kelamdan daha kapsamlıdır

[285] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 14.

[286] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 41.

diyenlere göre de, bu müteallik cümle, cümledir ancak kelam değildir".[287]demekte ve mecazi anlamda nahiv alimlerinden alınacak istifadeyi, ağaca has olan meyveye benzetmektedir.

Yukarıda verilen örneklerde de görüldüğü gibi Sadullah el-Berde'î, kitabın birçok yerinde belagatin çeşitli tabirleriyle eserini süslemiştir.

2.2. Metodu

Bilindiği gibi yazılan her ilmî eser belli bir metot çerçevesinde yazılmaktadır. Nahiv âlimleri de kitap yazarken bu hususa dikkat etmişlerdir. Onlardan bazıları anlatılanın faydalı olabilmesi için amacın ve izlenilecek metodun kitabın başında belirlenmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.[288] el-Berde'î de bu metodu izleyerek, kitabının başında, amacının ez-Zemahşerî'ye ait "el-Unmûzec" isimli muhtasar eserin okuyucuya zor gelecek olan konu veya ifadeleri açıklamak ve izah etmek olduğunu söylemektedir.

Mesela, el-Berde'î, metoduyla bazen ez-Zemahşerî'yi açıklamaktadır. Örneğin onun

وحق ذي الحال التعريف فإن تقدمت الحال على ذي الحال جاز تنكيره نحو جاءني راكباً رجل.

şeklindeki yorumunu şu şekilde detaylandırmaktadır:

ثم إعلم أن المصنف أطلق وجوب التقديم عند تنكير ذي الحال , إلا أن فيه تفصيلا وهو أنه يجب التقديم إذا لم تكن تلك النكرة موصوفة أو مصدرة بالإستفهام وواقعة في سياق النفي ولا مفصولا بينها وبين الحال بإلاّ ولا مشاركة للمعرفة في الحال.[289]

[287] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 22.

[288] Çağmar, **a.g.e.,** s. 125-126.

[289] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 131.

Bu kitap bir şerh olması nedeniyle onda kullanılan metot da, şerhi olması hasebiyle, genel anlamda ez-Zemahşerî'nin el-Unmûzec'inin metodudur. Bunun dışında, onun şerhinde başvurduğu bazı metotlar da aşağıda veriyoruz:

2.2.1. Bazı Tabirler

el-Berde'î, başkası tarafından veya ez-Zemahşerî tarafından yapılan yorumları da dikkate almak gerektiğini düşündüğü zaman . . . إلا أن يقال أللهم[290] ifadesini, tartışılan bir konunun sonunda kendi değerlendirmesini yapmak istediği zaman da والحق… veya والأشبه بالحق ifadelerini zikretmetedir.

2.2.2. Tashih İfadeleri

Sadullah el-Berde'î, Hadâiku'd-dekâik'te bazen el-Enmuzec'teki tanımları veya ifadeleri tashih, bazen de izah etme cihetine gitmektedir.

Örneğin o, mübteda ve haberin marîfe olarak gelişleriyle ilgili ez-Zemahşerî'nin

(وقد يجيئان معرفتين)

"*Bazen mübteda ve haber marife gelebilmektedir* sözünü şu şekilde düzeltmektedir:

أن يقول وقد يجيء معرفة لأن البحث في الخبر.

"Konu, haber konusu olduğu için musannıfın "bazen haber marife gelebilmektedir" demesi gerekiyordu".[291]

Yine o, ez-Zemahşerî'nin ismin özelliklerini zikrederken ودخله حرف الجر dediğini söylemektedir. Ancak o, daha uygun olanın ودخله الجر / *üzerine cerr'in*

[290] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 38 ve bir çok yerde.

[291] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 85.

gelebilmesi olması gerektiğini söylemektedir. O bu şekildeki tarifin, hem izafe ile yapılan cerri, hem de harf ile yapılan cerri kapsayacağını ifade etmektedir.[292]

Görüldüğü üzere el-Berde'î, burada metni tashih etmektedir. Ancak musannıfın neden böyle bir yola başvurduğunu yine aynı konunun devamında dile getirmektedir.[293]

2.2.3. İ'râb Yapmak

el-Berde'î, bazen metni açıklarken i'rabını da vermektedir. Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin; *gayr-ı munsarıf odur ki, ona tenvîn ve cerrin dahil olmadığıdır,* dediğini, ancak إلا إذا أضيف أو عرف باللام.. izafe edildiğinde veya tarif edatı olan *lam* ile marife olunduğunda, bu gayr-ı munsarıf'ın, munsarıf olacağını belirttikten sonra, şöyle demektedir:

أقول مفرغ, وظرف لقوله منع أو يفتح على إختلاف الفريقين. أي منع عن الجر أو يفتح في موضع الجر كل وقت إلا وقت الإضافة ودخول اللام. فإنه حينئذ ينجر بالكسر...

Görüldüğü gibi burada müellif, إلا ile istisna edilenin, منه المستثنى'su zikredilmeyen المستثنى المفرغ olduğunu söyleyip, i'rabını yapmaktadır.[294]

2.2.4. İzâh İfadeleri

el-Berde'î kendi yorumlarını bazen açıklama ihtiyacı hissetmektedir ki, genelde وإنما قلنا... ile başıyor ve لأن... ile bitirip, ألا يُرى ile gerekçelendirmektedir. Örneğin, kelimenin tanımını yaparken, bu yöntemi kullanarak şöyle demektedir:

---

[292] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 24.

[293] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 24.

[294] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 47.

وإنما قلنا أي الحقيقة المعهودة إلخ. لأن التحديد للماهية لا للفرد لأن الفرد لا يعرف إلا بالإشارة الخارجية, والتعريف قاصر عنها ألا يُري أنك...[295]

2.2.5. Dikkat Çeken İfadeleri Kullanması

el-Berde'î bazen izah ettiği konuların iyi anlaşılması maksadıyla özel olarak belli ifade veya cümleleri kullanmaktadır. Müellif bu ifadeleri kitabın hemen hemen her yerinde, metinden hemen sonra zikretmektedir. Genelde izah ve açıklama için, أى *'yi Tefsiriye'*yi kullanmaktadır. Muhatabı canlı tutması amacıyla, sık sık ألا يرى ifadesine başvurmaktadır. Bazı yerlerde أعني[296] ve يعني, bazı yerlerde أقول[297] veya أقول يعني[298], ya da أراد[299], كذا قيل[300] tabirlerini dile getirmektedir.

el-Berde'î bazı yerlerde Musannıfı düzeltmek ister. Bunun için أن الظاهر كان عليه أن يقول[301] veya الظاهر في الأسلوب[302] demektedir. Örneğin, musannıf haber konusunu şlediği halde,

وقد يجيئان معرفتين نحو ألله إلهنا ومحمد نبينا

diyerek, *mübteda ve haberin bazen marife geldiklerini* ifade ediyor. Bunun için el-Berde'î,

---

[295] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 9-10.

[296] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 314.

[297] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 268, 271 ve birçok yerde.

[298] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 288.

[299] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 250.

[300] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 83, 152.

[301] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 270.

[302] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 85.

الظاهر في الأسلوب أن يقول وقد يجيء معرفة لأن البحث في الخبر

diyerek düzeltmek istiyor.

2.2.6. Soru-Cevap

el-Berde‘î, konuların daha anlaşılması amacıyla bazen soru-cevap şeklinde bir yol takip eder. Mesela o, gelebilecek bazı itirazlara فإن قالو... قلنا في[303],فإن قلت...قلت جوابهم[304] veya فإن قيل... قلنا[305] ifadelerini kullanmaktadır. Bir örnek verecek olursak:

إن قيل إذا كان باب غير نكرة فلم لا يجوز "الغيرك" باللام؟ قلنا مراعاةً لجانب اللفظ, إذ غيرك في الصورة مثل غلامك.[306]

el-Berde‘î, genelde metinden sonra bir açıklama, talil veya bir tanım getirmekte ve buna أقول ile giriş yapmaktadır.

Sadullah el-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik’in metni olan el-Unmûzec’den söz ederken, genellikle قال/*(ez-Zemahşerî) dedi*[307] demekte ve bu metni parantez içerisinde kullanmaktadır. Kendisi yorumuna başladığı vakit de اقول/ *ben diyorum ki...*[308] diyerek konunun detayına indiğini görmekteyiz. Bunun dışında kayda değer başka yorumlar da varsa وقيل/*ve dendi* dediğine şahit olmaktayız.

---

[303] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 163.

[304] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 145.

[305] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 74, 85, 97, 327.

[306] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 162.

[307] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 308.

[308] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 282.

Sadullah el-Berde‘î bu şerhinde, soru-cevap şekline çok önem vermektedir. Bunun için قال fiilinin çeşitli türevlerini her yönüyle kullanmıştır. Örneğin, eğer soru yüksek derecede kuvvetliyse: ولقائل أن يقول...[309]; orta derecede kuvvetliyse: فإن قلت...[310]; zayıf ise: فإن قيل; çok zayıf ise: لايقال[311] demektedir. Bu kelimeden hemen sonra gelen değerlendirmeler, ya metindeki bir teknik izaha [312] veyahut da ez-Zemahşerî'nin kendi metninde ne demek istediği / isteyebildiği ile[313] ilgili bir yoruma yer vermektedir.

el-Berde‘î bu şerhinde önemli ölçüde أقول لما [314] veya وإنما[315] tabirlerine de başvurmuştur. Örneğin ez-Zemahşerî, الأفعال الناقصة‘yı zikrettikten sonra, bunlardan كان üzerinde duruyor ve *tamme, nakısa, zaide, muzmar* gibi durumları olduğunu belirtiyor. İşte burada el-Berde‘î bunun için bu tabiri kullanıp şöyle açıklama yapıyor:

أقول لما بين التصرف اللفظي المشترك بين الكل , شرع أن يبن التصرفات المخصوصة بكان وقصر البيان عليها لكونها أم الباب.[316]

2.2.7. Bazı Tartışma ve İhtimal İfadeleri Kullanması

Sadullah el-Berde‘î, bazen kendini okuyucunun yerine koymakta ve onun tefekkür etmesine yardımcı olmaktadır. Böylece çeşitli ihtimaller çerçevesinde tartışmalarla konuyu genişlemektedir. Örneğin bazı yerlerde, metindeki bir sualin

[309] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 97.

[310] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 161.

[311] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 157.

[312] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 14.

[313] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 16.

[314] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 351.

[315] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 283.

[316] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 351.

cevabı olabileceğini düşündüğünde .جواب عن سؤال مقدر / *Bu, burada saklı olan bir sualin cevabıdır*[317]diyerek, ez-Zemahşerînin metinde serdettiği ifadenin bir nedeninin olduğunu göstermektedir.

Bazen de kendisinin yorumunu açıkça belirterek قلنا-ونقول / *biz dedik-deriz ki,* سلمنا / *kabul ettik*[318], نسلم / *hakkını teslim ederiz* demekte veya لا نسلم/*uygun görmeyiz*[319], ... فكان الأولى /*Daha uygun olanı…*[320] gibi eleştirel bir metot da izlemektedir.

Bazen de ez-Zemahşerî'nin yaptığı tanımlarda muhtemel olan bütün yönleri ele almaktadır ve en sonda kendi görüşünü belirtmektedir. Bunu yaparken de, kullandığı mükemmel dil felsefesi sayesinde gerçek bir muhakkik olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi yerlerde yapılan tartışmaların sonunda, kendi görüşünü وعندي, أوجه/*benim nezdimde bu daha uygun*[321] ifadelerini kullanmaktadır.

Bazen de muhtemel soru işaretlerini gidermek amacıyla, ويمكن الجواب / *şöyle cevap vermek mümkündür…*,...والأوجه هكذا قالوا؛[322] *-Böyle dediler, ancak daha makbul olan…,*[323] tabirlerini kullanmakta, ayrıca tam anlamıyla emin olmadığı bir konuda أللهم إلا ان.... diye başlayan ve adeta haksızlık yapmaktan sakınıp bunun için istiğfar bile edebilen bir tabir kullanmaktadır ki, buna kitabın onlarca yerinde şahit olmak mümkündür.

---

[317] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 257.

[318] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 20, 49, 50.

[319] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 20, 50, 51.

[320] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 113

[321] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 23, 373.

[322] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 20.

[323] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 26.

Sadullah el-Berde‘î bu şerhi yazarken okuyucu açısından kullandığı güzel bir metodu da şudur: Kitabın birçok yerinde o adeta kendini ez-Zemahşerî’nin yerine koyarak el-Unmûzec’teki metin dizilişini neden bu şekilde yaptığını teker teker ifade etmektedir. Mesela aşağıdaki şu örneği inceleyelim:

“el-Mâzi’yi öne aldı, çünkü hem zaman itibariyle ‘daha önce’dir hem de içinde fazlalıklar yoktur. el-Müzâri’i öne aldı zira o el-Emir’in kaynağıdır. el-Muteaddi’yi öne aldı çünkü o olumludur veya daha çok amel ettiği içindir. el-Mebnî Lil-mef‘ûl’i başlı başına bir kısım yaptı, çünkü hem o hem de mamulü asıl’dan değişmişlerdir.. el-Ef‘âl’i nakısa’yı, el-Ef‘âlu’l-kulûb’tan sonra getirdi, çünkü ‘noksan’dırlar. el-Ef‘âlu’l-mukârebe’yi, el-Efâlu’n-nâkısa’dan sonra getirdi, çünkü haber’inin sadece muzari‘ olması nedeniyle tarif bakımından bu ondan ‘daha noksan’dır. el-Medh babını et-Ta‘accub babından önce getirdi, çünkü medh’in fer‘i var(zemm) bunun tarifi daha çoktur. el-‘atf edatını el-Müzâri’in başında getirmedi, zira (musannıf) sayı yolunu tercih etmiştir.”[324]

Görüldüğü gibi el-Berde‘î, ez-Zemahşerî’nin metni bu şekilde diziliş amacını madde madde izah etmiştir.

İtiraz mahiyetli tabirler kullanma veya yorum ekleme ihtiyacı duyduğunda da, el-Berde‘î genelde şu tabirleri kullanmaktadır:

إذا تلخص هذا، فنقول كان عليه أن يقول.../*Sen bunu kavradıktan sonra, biz diyoruz ki, (ez-Zemahşerî) şöyle demeliydi…*[325], وفيه ما فيه،/*burada bir şey vardır*[326], هذا ما قالوه، وفيه بحث/*bu, onların (nahvîlerin) söyledikleridir, ancak bunu araştırmak gerekir.*[327], كذا قيل وفيه بحث/*böyle dendi, ancak burada bir şey var.*[328], ولقائل أن يقول/*biri diyebilir*

[324] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 312.

[325] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 50, 54, 55, 128, 250.

[326] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 13, 387.

[327] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 87, 210.

[328] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 83.

ki…[329], لكن كان عليه أن… /*ancak şöyle demeliydi ki…*[330] وظني… ,كذا قيل /*böyle dendi,*

ancak zannımca…[331], وفيه نظر/*burada itiraz var.*[332]

el-Berde‘înin ez-Zemahşeri’ye itiraz mahiyetli bu açıklamalarına rastlamak mümkündür.[333] Örneğin, o i‘rab konusunu işlerken itirazını şöyle dile getirmektedir:

“… ve ez-Zemahşerî (i‘rab harfîn tamamıyladır ki Esma-i Sittenin izafesi halinde olmaktadır) dedikten sonra, “mukabbereten” de demeliydi. Çünkü “musağğar” halinde lafzî harekelerle i‘rab olmaktadır, örneğin; أُبَيهِ*. Yine “mufredeten” de demeliydi. Çünkü çoğul cem‘i olduğunda harekelerin tamamıyla i‘rab olmaktadır, örneğin;* آبائُهُ و آبائَهُ و آبائِهِ*. Veya tesniye ve cem‘i olduğunda “vav” ve “nûn” gibi bazı harflerle i‘rab olmaktadır, örneğin;* أبَوَاهُ وأبَوَيهِ *hali ile* أبَونَ وأبِينَ *de (ki* أبَوَانِ وأبَوَينِ*’nin kıyasa muhalif olarak* أبٍ *cem‘i olarak kabul ettiğimiz takdirde)* أبَوهُ وأبِيهِ *dendiği gibi. Ancak o (ez-Zemahşerî) verdiği örneğe itimat etmiştir ki o da müfred-i mukebberedendir.”*[334]

Bir başka örnek daha vermemiz gerekirse el-Berde‘î, ez-Zemahşerî’nin “Leyse” anlamındaki “ma” ve “la”nın haberlerinin mukaddem olması veya *“illa”* ile nefiylerinin iptal edilmiş olması durumunda, isimlerinin merfû olacağını ve ما منطلق زيد وما زيد إلا منطلق gibi olacağını ifade ettiğini bidirmektedir. Ancak daha sonra şöyle itiraz etmektedir:

---

[329] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 97.

[330] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 195, 237.

[331] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 218.

[332] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 281.

[333] Bknz. el-Berde‘î, s. 321.

[334] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 51-52.

ثم إعلم أن المصنف وغيره أطلقوا بطلان العمل بتقديم الخبر مطلقاً. سواء كان ظرفاً أو غير ظرفٍ,

وليت شعري لِمَ لَمَ يُسوّغوا بقاء العمل مع تقدم الخبر الظرف كما في باب إنّ.[335]

Görüldüğü gibi diğer bazı klasik eserlerde geçen[336] bu hususu Sa'dullah el-Berde'î hem itiraz ederek hem de bize hatırlatarak ifade etmiştir.

2.3. Dili

Sadullah el-Berde'î gayet basit, yalın, anlaşılır ve klasik nahiv kitaplarının dilini kullanmıştır. Kullandığı dil, metin olan el-Unmûzec'i en geniş şekilde açıklamaktadır.

Müellif, eserin farklı yerlerinde dil açısından izaha muhtaç bazı ifadeler kullanmış ve birçok yerde literatüre *"garîb kelime"*ler[337] olarak geçen terimlere müracaat etmiştir.[338] Ancak bu terimlerin cümlenin siyak-sibakından anlaşılmayan her hangi bir tarafı bulunmamaktadır.

el-Berde'î bazen, muhatabı konunun içine çekmek amacıyla uyarmakta ve bariz bir dil kullanarak, sıklıkla onu düşünmeye sevketmekte ve açık bir üslup takip etmektedir. Dolaylı anlatıma ise çok az yerde başvurmaktadır. Bazı konular hariç, genel anlamda konuları kısa ve öz bir şekilde ifade eder.

Sözün uzamaması amacıyla, ودلائل الفريقين مذكورة في المطولات[339] veya ذكر في المطولات[340] diyerek, gerektiğinde geniş kaynaklara müracaat edilmesini istemektedir.

Sadullah el-Berde'î'nin, pedagojik açıdan bakıldığında yararı olan ve birçok yerde okuyucuyu uyarıp düşünmeye sevk eden öğüt verici bir dil ile hitap ettiğini de görürüz. Aşağıdaki örnekler bunu göstermektedir:

---

[335] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 145-146.

[336] el-Mîlanî, **a.g.e.,** s. 9-10.

[337] Bu kelimeler ayrı bir başlık altında zikredilecektir.

[338] el-Berde'î, **a.g.e.,** s.340, 367, 352, 353,

[339] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 94.

[340] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 288.

Düşün![341], *Düşünülsün!*[342], *Düşünene kapalı olmayacağı gibi*[343], *Bu durum düşünene kapalı olmayacağı gibi*[344], *Düşün ki gerçeğini bulasın!*[345], *Bunu özetledikten sonra bil ki.. / biz deriz ki.*[346], *Bunu kavradıktan sonra bil ki!*[347], *Bil ki!*[348], *Sonra bil ki…*[349], *Sana okuduklarımızı kavradıktan sonra bil ki!*[350], *Düşün ki, konunun özü kabuğundan çıksın!*[351], *Hakkıyla düşün!*[352], *Sakın ha, zannetme ki!*[353], *En ufak zevk sahibine / idrak sahibine malum olduğu üzere..*[354], *Bu görüş, en ufak zevk sahibi kişilerce tercih edilmez..*[355], *Söylediklerimi aklında 'tut' veya nahivcilerin kitaplarında zikrettikleri budur, veya nahivcilerin gördükleri budur..*[356], *Burada itiraz edilebilecek bir durum var*[357], *Bu tartışıldıktan sonra, biz deriz ki*[358], *Basiretli bir şekilde düşün!*[359], *Nahivcilerin literatüründe rastlanmamıştır*[360], *Bu, hassas bir konu derecesindedir.*[361], *sanma ki*[362], *Zorlama yorum*[363], *Bu bir çeşit görüştür/yorumdur*[364] gibi.

---

[341] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 44, 87, 115, 140, 287 ve daha birçok yerde.

[342] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 201, 281.

[343] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 365.

[344] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 401.

[345] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 122.

[346] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 188, 270.

[347] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 311.

[348] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 204, 248.

[349] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 266.

[350] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 146, 191, 213, 298.

[351] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 256.

[352] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 305,386.

[353] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 339.

[354] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 128, 235, 341,354.

[355] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 235.

[356] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 54.

[357] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 129.

[358] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 138.

[359] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 255.

[360] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 373, 374.

[361] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 338.

[362] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 343, 374, 390.

[363] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 45.

[364] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 12, 14.

Görüldüğü üzere, örneklerini vermeye gerek duymadığımız el-Berde‘î’nin muhatabı zinde tutan bu metoduna sık sık rastlamak mümkündür.

el-Berde‘î bazen, izlediği bu dilin/yöntemin gerekçelerine de başvurur. Örneğin;

فليتأمل في هذا المقام فانه لايطلع عليه إلا واحد بعد واحد من فرسان هذا الميدان.

“Burada düşünülsün, zira bu meydanın süvarileri birer birer öğreniyorlar”[365],

تأمل حتى ينجلي لك حقيقة الحال وتصدّق هذا المقال

“Düşün ta ki, gerçekler ortaya çıksın ve bu söylenenleri doğrulayasın”,[366]

ثم نقول إن المصنف وإن كان قد قصر البيان على أم الباب لابأس علينا أن نفصل الباب بقدر الوسع علي وجه الإختصار, فاعلم...

“Sonra biz söylüyoruz ki, musannıf her ne kadar sadece ana başlık (كان) *üzerinde açıklamada bulunmuş olsa da, bizim kısa olarak bu babı genişleyebildiği kadar açıklamamızda beis yoktur.*[367] Diyerek, konuyu detaylı bir şekilde açıklamaya çalışıyor.

Bazen musannıfın yaptıklarına pek akıl erdirmemekte ve adeta hayıflanmaktadır. Bunun için de ..ليت شعري / *Keşke bilseydim ki..* tabirini kullanmaktadır.[368]

[365] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 219.

[366] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 442.

[367] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 355.

[368] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 145.

el-Berde‘î konuları açıklarken *muhatab* sigasını kullanarak hitaba girmiştir. Genelde تقول, شِئتَ, اردتَ, اعتبرتَ tabirlerini kullanmıştır. Örnek verirken de diğer nahiv âlimleri gibi كاف التشبيه[369], مثل[371] يقال[370] , ve نحو[372] ile örnekleri vermiştir.

Sadullah el-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik’te kullandığı dille, Arap edebiyatına ne kadar hâkim olduğunu ispat etmektedir. Zira eserinin çeşitli yerlerinde kullandığı ve literatürde *“garîb”* diye tabir edilen bazı kelimeler bunu göstermektedir. Aşağıdaki birkaç örnek buna dairdir:

سماجة/*çirkinlik* [373] , جذالة/*güzellik* [374] , إعتباط/*keyfi, sebepsiz yere* [375] , إجحاف/*haksızlık* [376] , مزيف/*sahte, taklit* [377] , ضامر/*zayıf, cılız* [378] ,ضئد/*zayıf görüş* [379] طيش/*kararsızlık, tutarsızlık* [380] , ركاكة/*zayıflık/güçsüzlük* [381] ,هراء/*vurmak* [382] , مِحنة/*alay, şaka* [383] , وصمة/*kusur* [384] , متطفل/*küçültülmüş* [385] , إطراء/*iltifat* [386] . Eserde bu kelimeler gibi onlarca “garîb” kelime mevcuttur.

---

[369] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 173.

[370] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 233.

[371] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 232.

[372] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 174.

[373] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 87, 89.

[374] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 89.

[375] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 116.

[376] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 117-118.

[377] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 121.

[378] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 240.

[379] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 340.

[380] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 178.

[381] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 373.

[382] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 403.

[383] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 409.

[384] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 278.

2.4. Tanımlama

Her ilimde önemli yere sahip olan tanımlara, nahiv ilminde de tanımlara çok önem verilmiştir. Zira tanımlar ilim ehlinin gereksiz şeylerle ilgilenmesini engeller.

Nahiv ilminin insanın zihninde belli bir şekil alması ve konuların birbiriyle karıştırılmaması maksadıyla kuralların şema şeklinde verildiği eserlerin dışındaki gramer kitaplarında genelde tanımlar yapılmış ve bu tanımların anlaşılması gayesiyle izahlar da yapılmıştır. Nahiv kitapları özellikle *hadd*e çok önem vermiştir. Onlardan şerh tarzında olan kitaplarda yapılan haddlerdeki cins ve fasıl kısımları teker teker detaylı bir şekilde açıklanmıştır.[387]

Bilindiği üzere mantık âlimlerine göre, muarrif (tanımlayıcı) üç şekilde olur. Birincisi haddır. **Had**, yakın cins ve fasıldan meydana gelen tanımlayıcıya denir. Buna örnek olarak "insan düşünen canlıdır" cümlesi zikredilebilir.[388] İkincisi ise, **resim**dir. Bu ise, yakın cins ve özel bir vasıftan meydana gelen tanımlayıcıdır. Örneğin, "insan gülen canlıdır." Burada "gülme" vasfı insana hastır.[389] Üçüncüsü ise, bir kelimenin **eşanlamlı bir kelime** ile açıklanmasıdır.[390] Örneğin; "*ilim marifettir*".

Tanımın, efradını cami', ağyarını mani olması gerekir.[391] Bir başka ifadeyle tarifin مطرد ve منعكس olması gerekmektedir.[392]

Öncelikle Sadullah el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'te, tanımın özellikleri üzerinde durmuştur. O, tanımları yaparken derinlemesine yapar, geniş bir birikime sahip olduğu için, başkasının da yorumlarını genelde وقيل… deyip sık sık zikreder ve müsamaha ifade

---

[385] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 320.

[386] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 368.

[387] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı**, Diyarbakır-2012, s.159.

[388] İbn Rüşd**, ed-Darûrî fî sinâ'ati'n-nahv**, tahk. Mansur 'Abdussemi, Kahire, 2002, s. 21-22.

[389] Ahmed ed-Demenhûrî, **İzâhu'l-mubhem, min me'âni's-süllem**, nşr. Abdulcelil Atâ, Dimeşk,1993, s. 10.

[390] ed-Demenhûrî, **a.g.e.,** s. 10.

[391] Abdurrahman el-Ahderî, **Metnu's-Sullem**, Mısır bty., s. 15.

[392] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 29, 30, 122.

eden kelimeleri kullanır.[393] İdeal bir tanımın nasıl olması gerektiği konusunda çok titiz açıklamalar yaparak, kitap boyunca bu özelliklere dikkat çekmektedir. Yaptığı tanımların tamamı somuttur.

el-Berde'î tanımları yaparken, genel anlamda ez-Zemahşerî'nin tanımlarına katılıp desteklemektedir. Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin ismu'l-cins için

(إسم الجنس: وهو ما علق على شيء الخ.)

tanımını kabul edip açıklamaktadır.

أي إسم الجنس هو إسم متناول عند الإطلاق لفرد معين ولكل فرد يشبه ذالك الفرد في الحقيقة التي هي القدر المشترك بين الإفراد بوضع واحد على سبيل البدل نحو رجل في جائني رجل. فإنه متناول في هذا الإطلاق لزيد ولكل فرد يشبه ذالك الفرد الذي هو زيد في الرجلية على سبل البدل بوضع واحد. فالتعليق على شيء وعلى كل ما أشبهه هو التناول عند الإطلاق غلى سبيل البدل.[394]

el-Berde'î, bazen ez-Zemahşerî'nin "el-Mufassal" ile "el-Unmûzec"deki farklı tanımlarına dikkat çekmekte ve her iki eseri arasında kıyas yapmaktadır. Örneğin, el-Merfû'ât'ın mülhakatı arasında bulunan ve ef'âl-i nakısa'dan olan "Kane"nin isminin ref'i konusunda şöyle demektedir.

إن قيل: ما السر في أن المصنف لم يذكر إسم كان في المفصل في ملحقات الفاعل وذكره فيها في هذه الرسالة قلنا: إنه لما عرف الفاعل هنالك بحيث دخل فيه إسم كان وهو ما كان المسند اليه من فعل أو شبهه مقدماً عليه وإسم هذا الباب كذالك فلم يذكره في الملحقات وفي هذه الرسالة لمّا لم يعرف الفاعل

[393] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 15.

[394] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 32-33.

بني الكلام على ماكان عليه الجمهور من أن الإسم في هذا الباب من الملحقات بالفاعل لشبهه به في كونه مسنداً إليه, هذا.[395]

el-Berde‘î, tanımladığı konuları detaylı bir şekilde izah etmiş veya gramer açısından onların açıklamasını yapmıştır. Bu bakımdan el-Berde‘î’nin bu kitabı, şerh tarzında olmasına rağmen yeni bilgi verme açısından, metni olan el-Unmûzec’i geçmiştir. Öyle ki nahivde bu şerhi müstakil bir çalışma olarak görmek mümkündür. Zira el-Berde‘î, değindiği konularda kesinlikle soru işareti bırakmamakta ve bu yönüyle de diğer nahiv âlimlerinden ayrılmaktadır.

O, bu tanımları yaparken ez-Zemahşerî ile ondan önceki nahiv âlimlerinin tanımlarına büyük ölçüde riayet etmiş ve onun tanımlarına olumlu bakmaya çalışmıştır.

Sadulah el-Berde‘î’nin yaptığı tanımlar okuyucu açısından doyurucudur ve bazen ez-Zemahşerî’nin el-Unmûzec’te işlediği tanımlara adeta bir tanım daha getirmiştir. Örneğin el-Berde‘î, ez-Zemahşeri’nin *“Kelime müfreddir”* tanımını şöyle açıklamaktadır:

مفردٌ. أي الحقيقة المعهودة المعبر عنها بهذا الإسم في عرف القوم, لفظة دالة علي معنى بالوضع أيّ وضع كان

“Yani, nahivcilerin örfünde bu isimle tabir edilip bilinen hakikat; hangi vaz‘ olursa olsun, müfred olup bir manaya delalet eden bir lafızdır”[396].

Ayrıca tanımla da yetinmiyor ve bu tanımdaki kelimelerin, efradını cami‘, ağyarını mani olması gerektiğini, yani neleri kapsadığını veya nelerin bu tanım dışında olduğunu teker teker izah etmektedir. O şöyle demektedir: لفظة kaydıyla, anlamı olup lafız olmayan الدوال الأربع/*Dört delalet ediciler (Nakışlar/çizimler, parmaklar, (sınır)*

[395] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 97.

[396] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 8.

levhaları, işaretler); الدلالة kaydıyla, muhataptan duyulan anlamsız lafızlar; الوضع kaydıyla, gayıbtan duyulan ses ile doğal sesler; مفردٌ kaydıyla, ضربت, ضربا, الرجل gibi iki parçaya ayrılabilen kelimeler, yaptığımız tanımdan çıkmaktadır.[397], demektedir.

el-Berde‘î, ez-Zemahşerî'nin "ismu cins" kısımlarını zikrederken;

إسم عين كرجل وراكب, وإسم معنى كعلم ومفهوم.

dedikten sonra,

أقول أي إسم شيء يقوم بذاته ويستغني عن محل يقومه.

"ben diyorum ki,(ismu cins) kendi kendine yeten ve başkaca unsura ihtiyaç duymayan ismidir,"[398] demektedir.

Görüldüğü gibi burada el-Berde‘î, verilen tanımları tamamlamaktadır.

ez-Zemahşerî el-Unmûzec'teki bazı tanımlarında taksim yoluna gitmiştir. Örneğin o "temyîz"in tanımını,

التمييز وهو إما رفع الإبهام عن المفرد أو عن نسبة في الجملة.

"Temyiz, ya bir müfred'den veya bir cümledeki nispetten kapalılığın kaldırılmasıdır", şeklinde taksim eder.[399] Onu takip eden el-Berde‘î de, bazen tanımları taksim yoluyla yapmaktadır. Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin مضاف veya المضموم العلم'dan

[397] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 12-13.

[398] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 36.

[399] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 132.

bazen nidâ harfinin hazf olabileceği görüşünü, إما على سبيل الجواز... وإما على سبيل الوجوب diye yorumlayıp, bu hazfin *cevazen* veya *vücûben* olacağını bidirmektedir.[400]

Bazen el-Berde'î, ez-Zemahşerî'nin yaptığı tanıma, nahiv açısından açıklamalar yapar. Aşağıdaki örnek bu kabildendir:

(الاسم هو ما صح الحديث عنه، ودخله حرف الجر، وأضيف، ونون، وعرف) .

أقول أي هذا الباب باب الإسم أو من الأبواب باب الإسم فعلي الأول خبر مبتدإ محذوف وعلي الثاني مبتدأ محذوف الخبر.[401]

Görüldüğü gibi, bu örneklerin ilkinde el-Berde'î ekleme yapmış, ikincisinde ise, ez-Zemahşerî burada ismin tarifini yaparken, el-Berde'î de bu tarifi, gramer açısından izah etmiş ve kendi yorumunu eklemiştir.

Sadullah el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'te, bazen nahvin tanımlarıyla ilgisi olmayan, ancak lügatle ilgili olan açıklamalar da yapmıştır. Mesela, ez-Zemahşerî'nin *ismin sınıfları-kısımları* tabirini açıklamaya çalışırken şöyle demektedir:

فقوله وأصنافه أي أقسامه جمع صنف وهو النوع المقيد بصفة كلية عرضية.

"ez-Zemahşerî'nin أصنافه *demesi, "kısımları" anlamındadır. Bu da* صنف *kelimesinin oğulu olup, geçici, külli bir sıfata bağlanmış olan çeşit anlamına gelmektedir".* [402] İşte burada el-Berde'î nahiv tanımıyla ilgisi olmayan ifadeler kullanmıştır.

[400] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 114.

[401] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 22.

[402] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 31.

Yine o, وقد يرتجل العلم... */alem'in irticalen* de meydana gelebildiğini söylerken, bu terimin lugavî açıklamasını şöyle yapmıştır:

وإشتقاق المرتجل من إرتجل الشعر إذا إبتدأه من غير تهيئه أي إنشائه .

" Bu terim, إرتجل الشعر *'den müştak olup, "herhangi bir hazırlık yapmadan şiire başlamak" anlamına gelmektedir".*[403]

Bazı araştırmacılar için, *Ba'du'l-Muhakkikîn*[404]; onun zamanındaki bazı batılı (muhtemelen Merv'den batıya olan)lar için *Ba'du'l-Mağâribe*[405] tabirlerini kullanmıştır. Örneğin أسماء العدد konusunu işlerken bu tabiri kullanmaktadır:

قال بعض المغاربة يشترك المذكر المؤنث في لفظة "البنت" في غير العقلاء. ويؤيده قوله صلي الله عليه وسلم "بنت مخاض أنثى", فلولا الإشتراك فيها لما قارن بها تلك الصفة.[406]

el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'te, bazen sonradan gelecek olan tanımlara da atıf yapmakta ve buna كما سيأتي[407] ile işaret etmektedir. Bu gibi tanımlar için التعريف الآتي tabirini kullanmaktadır. Örneğin, bir fiil ve isimden meydana gelen *kelam*ın, aralarındaki isnadın, fiilden isme olması gerektiği konusundaki delili وكذا يدل عليه التعريف الآتي للإسم / *buna isme gelecek olan tarif de delalet etmektedir,* demektedir.

[403] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 411-42.

[404] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 237, 271, 276, 337.

[405] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 279.

[406] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 279-280.

[407] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 274.

Gelecek olan tarif ise, yaklaşık üç sayfa sonra isme yapılan هو ما صح الحديث عنه tarifidir.[408]

el-Berde'î, genelde ez-Zemahşerî'nin tanımlarına katılmakla beraber, bazı yerlerde de onun yaptığı tanımlara katılmamakta ve eleştirmektedir. Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin "isim" için getirdiği tarifin *efradını cami* olmadığını ifade edip şöyle demektedir:

ثم اعلم أن هنا بحثا لابد من التنبيه عليه. وهو ان المصنف عرف الإسم بخواص غير شاملة.[409]

Daha sonra, bu özelliklerin neden gayr-ı şamil olduğunu madde madde açıklamaktadır. İşte burada müellif, ez-Zemahşerî'nin isme getirdiği tanıma katılmayıp, yaptığı tanımın "muttarid" ve "mun'akis" olmadığını söylemektedir.

el-Berde'î'nin bu eserinin, "el-Unmûzec"in şerhi olması hasebiyle ıstılahların birçoğu ez-Zemahşerî tarafından tanımlanmış/tarif edilmiş olup bir kısmı da kendisi tarafından tanımlanmıştır. Aşağıda örneklerini vermeye çalışalım:

الاسم هو ما صح الحديث عنه ودخله حرف الجر واضيف ونون وعرف

"İsim, onunla konuşulabilen, harf-i cerrin dahil olabildiği, izafe olunabilen, tenvin kabul edebilen ve marife olabilendir".[410] İsmin bu tarifi bizzat ez-Zemahşerî tarafından yapılmış olup, el-Berde'î'nin tanım açısından herhangi bir dahli söz konusu değildir.

Bazı yerlerde de ez-Zemahşerî, ıstılahın herhangi bir tarifini yapmaz. İşte bu gibi yerlerde el-Berde'î, verilmeyen ıstılahın tanımını kendisi yapar. Örneğin, ez-Zemahşerî, el-Mef'ûlu fîhi'nin her iki zarf (zarf-ı zaman-zarf-ı mekan) olduğunu söyleyip, zarf-ı zaman için örnek vermekte ancak herhangi bir tanım yapmamaktadır.[411] el-Berde'î ise,

[408] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 18.

[409] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 29.

[410] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 22.

[411] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 119.

burada bu terimin tanımını vermektedir. Bu tanım genelde izah şeklinde olmaktadır. Örneğin, el-Mef'ûlu fîhi için,

وهو ما فعل فيه فعل مذكور من زمان أو مكان

tanımını yapmaktadır.[412]

Bazen her iki müellif tarafından herhangi bir tanım yapılmayıp, doğrudan o konunun *tarifi* değil de *nasıl olması* gerektiği verilmektedir:

قوله (وحق المبتدأ أن يكون معرفة) ش...[413]

Burada el-Berde'î ve ez-Zemahşerî *"mübteda ve haber"*in *tanım*larından ziyade *"marife"*lik ve*"nekre"*likte nerede durmaları gerektiğini ifade etmişlerdir. el-Berde'î'nin yaptığı açıklama ise, mübteda ve haberin tanımlarından ziyade müsned-i ileyhi oluşu ile cümlenin son unsuru oluşuyla ilgilidir. Bu nedenle ne metnin musannıfı (ez-Zemahşerî) ne de şerhin müellifi (el-Berde'î) burada tanım yapmamışlardır.

Bazen de herhangi bir tanım yapılmadan ve herhangi bir izah da yapılmadan doğrudan konunun *"örneği"* verilmektedir. Ancak kitapta buna sık rastlamak pek mümkün değildir. Örneğin;

(المركبات، نحو عندي خمسة عشر، وآتيك صباح مساء، وهو جاري بيت بيت، ووقعو قي حيص بيص). ش. وهي كل لفظ مركب من كلمتين ليس بينهما نسبة.

Burada ez-Zemahşerî "el-mürekkebat"ın tarifini yapmadan hemen örneğine geçmiştir. Şarih ise "el-mürekkebat"ın tarifini yaparak,"iki kelimeden oluşan ve aralarında her hangi bir bağlantı olmayan lafızlardır", diyerek tanım yapmıştır. Bu kabil

[412] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 119.

[413] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 80.

uygulamaları, eserin "el-mevsûlat,[414] esmâu'l-efʿâl,[415] efʿâl'ul-kulûb"[416] konularında da şahit olabiliriz.

Sadullah el-Berdeʿî, bazen de tanımları verirken teferruata girmekten çekinir. Hatta ez-Zemahşerî tanım getirmiyorsa, o da tanım getirmiyor. Buna failin tevabiʿi olan المبتدا والخبر'i örnek verebiliriz. Zira ez-Zemahşerî burada mübteda ve haber'in tanımına hiç değinmediği gibi, el-Berdeʿi de sadece hangi açıdan faile tabi olduğunu açıklamaktadır. Oysa mübteda'nın da haber'in de bir tarife ihtiyaçları vardır.[417]

el-Berdeʿî, bazen ez-Zemmahşerî'nin tanımlarını tamamlamaktadır. Örneğin, mübteda ve haberin hazfiyle ilgili ويجوز حذف أحدهما عند الدلالة*/dilalet varsa mübteda veya haberden birisinin hazf olabileceğini*[418] tanımını, şöyle tamamlamaktadır:

أقول ويجوز حذفهما معاً أيضاً[419]. Bu örnekte de görüldüğü üzere el-Berdeʿî, tanımı tamamlamıştır.

2.5. Talîl/Nedensellik

Bu bölümde Hadâiku'd-dekâik'te değinilen Taʿlîl üzerinde duracağız. Ta'lil kelimesi, علّل fiilinin mastarı olup, sözlükte "bir şeyin illetini açıklamak, sebebini ortaya koymak, onu delille ispat etmek"[420] anlamlarına gelmektedir. Bir nahiv terimi olarak ise, "bir kuralın sebeplerini açıklayıp delillerle ispat etmek anlamında kullanılmaktadır.

[414] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 205.

[415] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 210.

[416] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 344.

[417] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 80.

[418] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 94.

[419] el-Berdeʿî, **a.g.e.,** s. 94.

[420] Abdülkuddüs Bingöl, "Taʿlîl", **DİA**, İstanbul 2010, XXXIX, 511.

Bir başka deyişle nahiv illetinden maksat, dilin görünen şeklinin arka planına nüfuz etme ve neden o şekilde olduğunun sebeplerini araştırma çabasıdır".[421]

Bilindiği üzere nahiv kaynaklarının çoğunda, zikredilen kurallar için değişik illetler anlatılmaktadır. İşte bu nedenle nahiv alimlerinin önemli bulduğu kurallardan birisi de *talîl*dir. Nahivcilerin talîle bakışı farklı olmuştur. Kutrub (ö. 206/821), Sa'îd el-Farikî (ö. 391/1001), Abdulah el-Verrâk (ö. 381/991), el-'Ukberî (ö. 616/1291) [422] gibi nahiv alimlerinin büyük çoğunluğu illetleri bütünüyle kabul etmiştir. İbni Hazım (ö. 456/1064)[423] ve çağdaş nahiv alimlerinden Mustafa İbrahim, Şevkî Dayf ve Muhammed 'Îd[424] gibi diğer bazıları ise, ilk illet denilen sebepler hariç, diğer illetleri sert bir şekilde reddetmiş ve onları savunanları da aynı şekilde eleştirmiştirlerdir.[425]

Nahiv kitaplarında zikredilen illetler, *ta'lîmi, kıyâsi, cedelî* olmak uzere üçe ayrılır. Arap kelamını ve i'rab hükümlerini öğrenmeye yarayan illetler ta'limi illetler, varolan bir kurala kıyas edilerek ortaya konulan ikinci derecedeki illetler kıyasi illetler, bunlardan sonra ortaya konan üçüncü derecedeki tali iletler ise cedeli illetlerdir.[426]

İlletsiz kural olmayacağı için ortaya konulmuş her kuralın mutlaka mantıklı bir illeti ve sebebinin bulunması gerekir. Ayrıca ihtilaflı konularda ortaya konulan görüşlerin, muhatapları ikna etmesi için de yine delillerle ispatlanması gerekir. Bunlar göz önüne alındığı takdirde illetler konusunun nahiv ilmindeki önemi daha iyi anlaşılacaktır.[427]

Sadullah el-Berde'î de ta'lîl'e önem veren nahiv âlimlerindendir. Hatta talîli en fazla kullanan nahiv âlimlerindendir. Zira o bu eserinde talile çok önem vermiştir. Yaptığı talîller daha çok müşahhas olup, hayali değildir. O, talîli üç halde

---

[421] Muhammed Muhammed Selim Sadık, "Cuhûdu Ebî'l-bekâ' el-'Ukberî en-nahviyye fi kitabeyhi i'râbi'-Kur'ân ve i'râbi'l-hadîs", **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)** Musul Üniv. Edebiyat Fak., Musul, 1409/1988, s,164.

[422] Çağmar, **a.g.e.,** s. 171.

[423] İbni Hazım, **Resâilu ibni hazım**, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1988, c. III, s. 74.

[424] Sa'îd Abdulvâris Mebrûk, **fî Islahi'n-nahvi'l-'arabî dirâsetün nakdiyyetun**, Kuveyt, 1985, s. 141.

[425] Çağmar, **ed-Darûrî fî sinâ'ati'n-nahv Adlı Eseri Bağlamında İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı**, Diyarbakır 2012, s. 171.

[426] Ebu'l-Kasım **ez-Zeccaci, el-Îdâh fi 'ileli'n-nahv**, nşr. Mazin el-Mubarek, Beyrut 1986, s. 64-65;

[427] Ergin, **a.g.e.,** s. 105.

kullanmaktadır. Bazen kendi talîlini, bazen ez-Zemahşerî'nin talîlini, bazen de ikisi dışındaki başka nahivcilerin talîlini kullanmaktadır.

O, bu şerhinde el-Unmûzec'i açıklamaya çalıştığı bütün yerlerde talîli kullanır. Sonra neden böyle düşündüğünü إنما, كأنه، لأنه، لأن gibi ta'lîl edatlarıyla cevaplar. Örneğin; i'rab alametlerini kabul eden isimlerin neden munsarıf olduğunu إنما ile şöyle açıklamaktadır:

وإنما سمي القسم الذي يستوفي وجوه الإعراب والتنوين منصرفا, لخلوصه في الإسمية لتعريته عن شبه الفعل.[428]

Bu konuda bir başka örnek;

(ومنه بعض الظروف نحو إذ وإذا ومتى وأيان وقبل وبعد). ش. قيّد بالبعض لأنّ البعض الآخر منها معرب كاليوم.[429]

İçinde talîllerin bolca bulunduğu üçüncü bir örnek;

المصغر هو ما ضم أوله وفتح ثانيه ولحقه ياء ثالثة ساكنة.)(

إنما ضم أوله ليفرق من المكبر. ولم يقتصر عليه ليتميز عنه في باب "قُفلٍ" ففتح ثانيه أيضاً. ولم يقتصر عليهما بل لحقه ياء ثالثة ساكنة ليتميز عنه في باب صُرَد بضم الأول وفتح الثاني. وخص الياء بالزيادة لكونها أخف من الواو. ولم يزد الألف لئلا يلتبس بالمكسر إذ الألف يقع علامة له كثيراً. ولم يعكس للتعادل. لثقل الجمع وخفة المصغر. ولم يلحق الآخر بل لحق ثالثه لئلا يلتبس بياء الإضافة.

[428] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 47.

[429] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 214.

Görüldüğü gibi yukarıdaki örneklerde el-Berdeʻî talile sık sık başvurmuştur. Bu paragrafta Sadullah el-Berdeʻî tam dokuz defa talile başvurmuştur.[430] Bu, onun bu eserde talîle ne derece önem verdiğinin de göstergesidir.

el-Berdeʻî, bazen ez-Zemhşerî'nin konu sıralamasına talil getirir. Örneğin o, ez-Zemahşerî'nin المفعول به'yi sıralamada neden diğer mefʻûllerden önce getirdiğini şöyle illetlendirir:

قدمه على البواقي لأنه أقرب إلى الفعل بالنسبة إليها

(Musannıf) mefʻûlu bihi diğer mefʻûllerden önce getirdi, çünkü o diğer mefʻûllere göre daha yakındır. [431]

el-Berdeʻî bazen bir kural için birden fazla illet zikretmiştir. Örneğin el-Mebnî lil-mefʻûl'de bunu görebiliriz. Zira ez-Zemahşerî'nin المبني للمفعول وهو فعل ما لم يسم فاعله tanımına, el-Berdeʻî, failin neden zikredilmediğini, birden fazla talîlle örneklemektedir:

أقول أي فعل مفعول الذي لم يذكر فاعله لغرض من الأغراض: للأختصار.. أو لأن القصد الى وقوع الفعل علي المفعول به.. أو لصون الفاعل عن لسانك.. أو لصون لسانك عنه.. أو لتجهيل الفاعل على السامع.. أو للجهل بالفاعل.. أو لأمر آخر..[432]

Sadullah el-Berdeʻî'nin bu kabil talillerinden birisi de *muzariʻ* tanımındaki talîldir. Onun buradaki görüşü tanım açısından da görülmeye değerdir. Metni aşağıya aktarıyoruz:

(المضارع وهو ما اعتقبت في صدره إحدي الزوائد الأربع)

[430] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 253-254.

[431] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 105.

[432] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 340-341.

ش. ومعنى الإعتقاب في الزوائد الأربع ان لا يوجد في أول المضارع اكثر من واحد وان لا يخلو المضارع عن جميعها. وهي أي الزوائد الأربع الهمزة التي هي علامة المتكلم وحده وتاء الخطاب والغيبة في المؤنث وياء الغيبة ونون المتكلم مع الغير. وإنما احتيج فيه الى احدى الزوائد الأربع ليتميز عن الماضي ولم يعكس لسبق الماضي بإعتبار الزمان والتجرد سابق فأخذه. وتعينت هؤلاء للزيادة لأن بعضها من حروف اللين وبعضها بدل منها كالهمزة والتاء. فإن الهمزة بدل من الألف, والتاء بدل من الواو. وبعضها يشبه حروف اللين في سهولة التلفظ وهي النون. وهي–أي حروف اللين– كثيرة الدوران في الكلام إذ كل ما يتلفظ يتلفظ إما بأنفسها أو بأبعاضها أعني الحركات الثلاث أو بأنفسها وأبعاضها فهي لكثرة دورها أليق بالزيادة. وخطت الهمزة بالمتكلم وحده لأن المتكلم أصل والهمزة ألف في الأصل فاستؤثر بالأخف ولأن المتكلم أقوى والهمزة أيضاً أقوى فاستؤثر الأقوى بالأقوى...[433]

Bunun başka bir örneğini münâday-ı mudâf konusunda görebiliriz.[434]

el-Berde‘î talillerinde değişik ihtimalleri değerlendirmekte ve düşünülebilecek herhangi bir itirazı bertaraf etmek amacıyla da, ليس يرِد نقضاً / *bu bir çelişki getirmez...*[435] ve فلا وُرُوْد / لوَرَد gibi ifadeler getirmektedir.[436]

Bu örneklerde el-Berde‘î’nin yaptğı talillerin/illetlerin, eserinin şerh olması nedeniyle daha çok *kıyâsi illetler* ve *cedeli illetler*den oluştuğu görülmektedir.

[433] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 314-315.

[434] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 107.

[435] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 141.

[436] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 99.

2.6. İstişhâd

İstişhâd kelimesi sözlükte; "*şahit ve delil getirmek*" anlamına gelmektedir.[437] Başka bir ifade ile istişhad شهد fiilinin istif'al babından mastar olup şahit ve delil getirmek anlamına gelmektedir[438]

İstişhâd ıstılah olarak, nahiv, sarf, belâgat ve dili ilgilendiren diğer ilimlerden birisiyle ilgili bir kaidenin veya bir kelimenin doğruluğunu ispatlamak için dil açısından, doğruluğuna güvenilen birisinin söylediklerinden, Arapça nesir veya nazım olan bir sözün delil olarak getirilmesi demektir.[439] Delil olarak getirilen söze, şâhid denmektedir. Şâhidin kaidenin doğruluğunun isbatı için kullanılmasına ise, istişhâd denmektedir. [440] Kaidelerin izahı için getirilen cümleler ise, misaller (örnekler) olmaktadır. Belirttiğimiz gibi bunlar kaidenin ispatı için değil de belki izahı ve zihne yerleşmesi için getirilir.[441]

Hemen hemen bütün nahiv kitaplarında istişhâda önem verilmiştir. ez-Zemahşerî gibi, el-Berde'î de Hadâiku'd-dekâik'te istişhâda önem vermiştir.

Nahiv kurallarının istişhad kaynakları semâ' ve kıyas olarak ikiye ayrılır. Arap nahvinin esas kaynağı Arap dilinin fasih metinleridir.[442] Bunu da üç bölüme ayırmak mümkündür. Bunlar Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamberin hadisleri ve nazım-nesir olarak Arap kelamıdır.[443]

---

[437] Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem İbn Manzur, **Lisânu'l-'arab**, Beyrut 1416/1996, VII, 223.

[438] Ergin, **a.g.e.,** s. 113.

[439] et-Teftâzânî, **Muhtasaru'l-me'ânî**, I, 58; el-Mağribî, İbn Ya'kûb, **Mevâhibu'l-fettâh**, Şurûhu't-Telhîs'le Birlikte Basılmış, Beyrut 1992, I, 58; el-Ma'lûf, Lois, **el-Muncid**, Beyrut 1969, s. 406; Durmuş, İsmail, "İstişhâd", **DİA**, İstanbul 2001, XXIII, 396.

[440] es-Suyûtî, **el-İktirâh**, s. 24, 42; Durmuş, "a.g.m"., **DİA**, İstanbul XXIII, 396.

[441] es-Suyûti, **a.g.e.,** s. 33; Said el-Afgânî, **fî Usûli'n-nahvi**, Beyrut bty. s. 19.

[442] Ergin, **a.g.e.,** s. 113.

[443] es-Suyûtî, **a.g.e.,** s. 25.

2.6.1. Kur'ân-ı Kerîm ile İstişhâd

Bilindiği gibi Kur'an-ı Kerîm Arap diliyle indirilmiş ilahî bir kitaptır. Bu kitabın *lahn*sız anlaşılması amacıyla Arap dili gramerinde (nahivde), özellikle Müslüman musannıflar tarafından telif edilmiş eserlerde şiir, darb-ı mesel (atasözü) ve hadisin yanı sıra Kur'an-ı Kerim ayetleriyle de istişhad yapılmıştır. Öyle ki Müslüman olan bütün müelliflerin ilk istişhâdları önce Kur'ân-ı Kerîm ayetiyle getirmek olmuştur. Öyle ki bir konuda birkaç tane örnek vermesi gerekiyor ise önce ayetten sonra şiirden, daha sonra da varsa hadisten örnekler vermeye çalışmışlardır.[444]

Sadullah el-Berde'î de bu müelliflerin yolundan giderek, istişhadlarının çoğunu söz konusu istişhad kaynaklarının yanında ayetlerden de vermiştir ki bu esere baktığımızda 110'u aşkın yerde Kur'an-ı Kerim ayetinin istişhadına rastlamaktayız. Aşağıdaki örneklere bakalım:

el-Berde'î, الذى hakkında bilgi verirken cem-i müzekkerde her üç halde الذين diye okunması gerektiğini belirtip, ancak ondaki ن/*Nûn*'un bazen hazf olabileceğini söyleyerek örneğini ayetten vermektedir:

وقد يحذف النون كقوله تعالى: (وخضتم كالذي خاضوا).

"ve (batıla) dalanlar gibi siz de daldınız"[445]. Görüldüğü üzere Sadullah el-Berde'î, Kur'ânın ayetinden istişhad getirmiştir.

el-Berde'î, Kur'an-ı Kerim'den istişhad yaparken ayetin manasından ve kıraat imamlarının isim ve okuyuşlarından ziyade, o ayetin gramer açısından tahlilini yapmıştır. O, bu istişhadlarda bazen ayetin tamamını[446], bazen bir kısmını[447] zikretmektedir.

---

[444] Bkz. el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 404.

[445] Tevbe, 9/69.

[446] Örnek için bknz. el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 232, 396.

[447] Örnek için bknz. el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 254.

Ayrıca kendi sözlerini bazen ayetle[448] süslemiştir ki bu yöntem, birçok dil bilimcinin kullanmadığı bir üsluptur. Bilindiği üzere buna iktibas denir. Mesela şu ayetlerle sözlerini süslemiştir:

ولكلٍّ وِجهة هو موليها / *Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır.*[449]

بسلطان مبين /*Apaçık delille..*[450],

ونحن أقرب إليه من حبل الوريد / *ve biz ona şah damarından daha yakınız.*[451]

el-Berde‘î istişhadın ayetle yapıldığı örneklere genellikle,

كقوله تعالى، فقوله تعالى، قوله تعالى، في قوله تعالى، قال الله تعالى، كقوله عزّ من قائل، وفي التنزيل، قوله عزّ وجلّ[452]

gibi tabirlerle giriş yapmaktadır.

Kur’an-ı Kerîm ayetlerinin istişhâd için getirildiği iki örneği daha zikredelim. Birincisi, “mübteda”nın veya “haber”in hazf edilebileceğiyle ilgili örnek:

(ويجوز حذف أحدهما عند الدلالة)

... ثمّ حذف كلّ منهما مرّة على سبيل الجواز ومرّة على سبيل الوجوب. أمّا الحذف على سبيل الجواز فكقوله تعالى: (فصبر جميل)[453] فإنّه إما مبتدأ محذوف الخبر أي فصبر جميل أجمل أي من الجزع

[448] Örnek için bknz. el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 53, 63, 419.

[449] Bakara, 2/148.

[450] Neml, 27/21.

[451] Kâf, 50/16.

[452] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 40 3.

[453] Yûsuf, (12), 18.

وبثّ الشكوى، وإما خبر محذوف المبتدأ والتقدير فأمري أي عادتي وسيرتي عند مسّ المكروه صبر جميل أي حبس النفس من الجزع وبث الشكوى لاالجزع وبث الشكوى.[454]

İkincisi; el-Berde‘î Hadâiku’d-dekâik’te, mansûbât’tan olan münâdâ’nın hükmü ile ilgili misali verirken yine ayetten verdiği örnek:

(وقد يحذف حرف النداء من العلم المضموم والمضاف) ش. أي إما على سبيل الجواز كقوله تعالى: (يوسف أعرض عن هذا)[455] أي يا يوسف. وإما على سبيل الوجوب كقولهم "اللهم" فإنه منادى محذوف الياء منه وجوباً معوض عنه الميم مشددة.[456]

Görüldüğü gibi burada da müellif, Kur’anı-Kerim ayetlerinden istişhad getirmiştir. Bu nedenle bu örnekleri kitap boyunca çoğaltmak mümkündür.[457] Ancak biz bu iki örnekle yetinerek istişhadın diğer çeşitlerine geçelim.

2.6.2. Arap Şiiri ile İstişhâd

Genelde Nahiv ilminde, özelde Hadâiku’d-dekâik’te istişhad için ikinci ve en fazla başvurulan kaynak Arap şiiridir ki, cahiliye dönemi şiirleri klasik eserlerde daha fazla yer almıştır. el-Berde‘î de istişhadda, Arap şiirine önem vermiş ve İslâm dönemi şairlerinden örnekleri yanında, daha çok cahiliye dönemi şairlerinin şiirlerinden istişhâd yapmıştır.

el-Berde‘î, Hadâiku’d-dekâik’te 95’i aşkın şiiri istişhad maksadıyla zikretmiştir. Bu istişhadları verirken bazen şiirin iki mısraını[458], bazen bir mısraını[459], bazen de bir mısraın sadece istişhada konu olan ilgili bölümünü kullanmıştır.

---

[454] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 94-95.

[455] Yûsuf, 12/29.

[456] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 114-115.

[457] Bkz. el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 143, 144.

[458] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 58 ve birçok yerde.

[459] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s.149, 177, 238.

el-Berde‘î şiirden istişhad getirirken, bazı yerlerde sunuş ifadesi kullanmamış, ancak genellikle şu lafızları kullanmayı tercih etmiştir:

قال الشاعر[460]، وقوله[461]، كقول الشاعر[462]، قال[463]، كقوله[464]، وقول الشاعر[465]، نحو قوله[466], وقولهم[467].

el-Berde‘î, hemen hemen bütün istişhadlarında erkek şairlerden örnekler vermiş, sadece bir yerde bir kadın şairin şiirinden istişhâd getirmiştir.[468]

Yine el-Berde‘î, çoğunlukla şairlerin isimlerini zikretmemiştir. Ancak aşağıda verdiğimiz şairlerin isimlerini zikretmiştir. Kimisinin sadece bir yerde, kimisinin de birkaç yerde ismi geçmektedir.

امرؤ القيس (İmru’ul-Kays, ö. 565 m.)[469],عديّ (Adiyy, ö. 587 m.)[470], عبد الواسع (Abdulvasi‘)[471],ابن الراوندي (İbn’ur-Râvendî, ö. 250 h.)[472],النابغة الجعدي (en-Nabîğa el-Ca‘dî, ö. 604 m.)[473], الهذلي (el-Huzlî, ö. 10/h. 632 m.)[474], هجرس بن كليب (Hicris bin

[460] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 73.

[461] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 282.

[462] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 218.

[463] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 275, 238.

[464] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 209, 229 ve birçok yerde.

[465] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 341.

[466] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 254 ve birçok yerde.

[467] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 58, 114.

[468] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 358.

[469] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 324, 445.

[470] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 355.

[471] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 356.

[472] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 407.

[473] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 417.

[474] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 380.

Kuleyb)[475], إبن هانيء (İbn Hânî’ ö. 362/973)[476], إمراة سالم بن قحفان (İmreetu Sâlim b. Kahfân)[477], إبن الزبير (İbnu’z-Zubeyr, ö. 75 h.)[478].

Yukarıda da zikrettiğimiz gibi el-Berde‘î, en çok Arap şiirinden istişhad yapmıştır. Aşağıdaki örnekler de bunu göstermektedir:

el-Berde‘î Hadâiku’d-dekâik’te, “mübteda” ve “haber”in takdim-tehir önceliklerini işlerken, mübteda’nın hakkının takdim olduğunu, haberin de hakkının tehir olduğunu ifade etmektedir. Bunu söylerken de bazı Arap dil bilimcilerinin bunun zorunlu olduğunu bildirdiklerini, buna muhalif olan konuların/örneklerin ise (aşağıdaki şiirde olduğu gibi) teşbih-i maklûb babından olduğunu savunmakta ve bunun için aşağıdaki beyti istişhad için zikretmektedir.

وبعضهم أطلق وجوب التقديم وجعل مثل قولهم "أبو حنيفة أبو يوسف" من قبيل التشبيه المقلوب وهو تشبيه الأقوى بالأضعف مبالغة في شأن الأضعف، كقول الشاعر:

وبدا الصباح كأنّ غرته/وجه الخليفة حين يمتدح.

“Bazıları (mübtedanın) takdimin zorunlu olduğunu, "أبو حنيفة أبو يوسف" *örneğinin ise teşbih-i maklûb*(التشبيه المقلوب) *babından olduğunu söylüyorlar. Teşbih-i maklûb ise, normal olanın tersine, zayıfın durumunu abartmak amacıyla kuvvetli olanın zayıf olana benzetilmesidir. Şairin dediği gibi:*

Sabah öyle parladı ki (parlak çıktı ki), onun aydınlığı sanki halifenin övüldüğü andaki yüzüydü.”[479]

[475] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 418.

[476] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 359

[477] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 358.

[478] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 422.

Müellif burada Arap şiirinden istişhad getirmiştir.

Şiirden istişhad getirdiği başka bir örneği inceleyelim:

عسى الأيام أن يرجع / ن قوما كالذي كانوا

(umarım ki günler bu kavmi eski günlerine döndürür) gibi*".*[480]

Gördüğümüz gibi müellif burada da Süleyman b. Şeyban'ın şiirinden istişhad getirmiştir.

2.6.3. Arap Nesri ile İstişhâd

Nahvin önemli istişhad kaynaklarından biri de, Arap kelamının nesir olan kısmıdır. el-Berde'î'nin bu bölüm altında verdiği örnekler yaygın darb-ı mesel örnekleri olabileceği gibi, sıradan ifadeler de olabilmektedir. Onun Hadâiku'd-dekâik'te bu türden verdiği örnek sayısı toplam 16 adettir.

O, nesirden bu örnekleri verirken nesrin saf, duru ve daha bozulmamış Arap dilinde kullanılan örneklerden yola çıkmaktadır. Hemen hemen bütün klasik nahiv kitaplarının da kullandığı aşağıdaki meşhur darb-ı mesel istişhadları, dediğimizi desteklemektedir:

والمركب إما جملة كتأبط شرا. لقب به ثابت بن جابر.

... 'murekkeb'ten (menkul olan alem) ise, ya cümledir, örneğin تأبط شرا *. Sabit b. Cabir bununla lakaplanmış ki, annesine nerede Sabit? diye sorulduğu zaman, o da bilemiyorum, ancak 'teebbeta şerren', yani kılıcı koltuğuna aldı ve çıktı" demiştir.*[481]

Burada el-Berde'î, darb-ı meselin "*alem"* oluşuyla ilgili örneği verirken, daha çok mutekaddim nahiv alimlerinin sık sık kullandıkları örneği istişhâd yapmıştır.

---

[479] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 86-87.

[480] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 209-210.

[481] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 39-40.

Hadâiku'd-dekâik'te, klasik nahiv eserlerinde rastlanmayan örnekler de mevcuttur. Örneğin;

(ولعلّ للترجّی) ... وتستعمل أيضا لتوقّع أمر مكروه كقول القائل: لعلّ الحبيب يلبس النّعال ويقطع الوصال.

(Le'elle, temenni içindir)...aynı şekilde karşılaşılabilecek istenmeyen/korkulan şeyler için de kullanılır. Örneğin birilerinin dediği gibi; ola ki sevgili pabuç giyer de (zengin olur) artık sılayı keser (selam vermez)".[482]

Darb-ı mesel için gösterebileceğimiz bir örnek de, العلم المضموم والمضاف 'dan nidâ harfi'nin hazf olabileceği ile ilgili örnektir ki o da şudur:

من لايزال محسناً أحسن إليّ */ey her zaman iyilik yapan, bana iyilik yap*.[483] İşte burada nidâ harfi olan "يا" hazf omuştur. Çünkü aslı يا من لايزال'dür.

İşte burada el-Berde'î, Arap kelamının darb-ı mesel nevinden yeteri kadar misal getirerek, bu konuya da hâkimiyetini göstermiştir.

Bizim tespitlerimize göre, Sa'dullah el-Berde'î Hadâiku'd-dekâik'te başka darb-ı mesel'ler de işlemiştir. Bununla ilgili diğer istişhâdları görmek için dipnota bakılabilir.[484]

2.6.4. Hadis ile İstişhâd

Nahiv ilminde müellifin nadir olarak kullandığı hadis ile istişhâd, el-Berde'î de Hadâiku'd-dekâik'te yer vermiştir. Onun, Hz. Peygamber'in (sav) hadislerinden istifade ederek istişhâd yaptığı toplam hadis sayısı dört adettir.[485]

---

[482] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 392.

[483] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 115.

[484] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 26, 81, 91, 96, 116, 151, 160, 164, 225, 241, 251, 252, 350, 352, 357, 363, 444.

Örneğin, el-Berdeʻî أسماء العدد konusunu işlerken, gayrı zevil'ukûlde البنت lafzının erillik ve dişillikte ortak olduğunu vurguluyor ve

قال بعض المغاربة يشترك المذكر والمؤنث في لفظة البنت في غير العقلاء. ويؤيده قوله صلى الله عليه وسلم: بنت مخاض أنثى.

"*Bazı mağribli alimler 'el-bint' kelimesinin, akıl sahibi olmayanlarda erillik ve dişillikte ortak olduğunu söylüyor. Bu görüşü, Hz. Peygamberin 'bint-u mehâd*[486] *unsâdır' sözü destekliyor"* diyerek hadis-i şeriften misal vermiştir.[487]

İkinci bir örnek de "fa" ve "summe"nin sıralı cemʻi için kullanıldığı şu örnektir:

(والفاء وثم له مع الترتيب) أقول: أي للجمع مع الإشعار على الترتيب. وقد يساقان للترتيب في مجرد الذكر نحو: توضأ رسول الله فقد غسل وجهه الخ.[488]

el-Berdeʻî bazen ameli mezhep imamlarının, örneğin İmam-ı Şafii, Ebu Hanife ve Maliki'nin de bazı sözlerine müracaat etmiş ve onların bu sözlerini istişhâd amacıyla getirmiştir. [489]

2.7. Örnek Verme Yöntemi

Her nahiv âliminin yaptığı gibi Saʻdullah el-Berdeʻî de Hadâiku'd-dekâik'te, kuralların daha iyi anlaşılması amacıyla örneklere yer vermiştir. Görebildiğimiz kadarıyla, o her kuraldan sonra örnekler zikretmiştir. Eserinin bir metin şerhi olması nedeniyle, şerhini yaptığı metni çeşitli yönleriyle açıklamaya çalışan el-Berdeʻî her kural için bazen bir, bazen de birkaç örnek vermiştir. Onun verdiği örnekler seleflerinin ve akranlarının verdiği örneklerle örtüşmektedir.

---

[485] Bkz. **a.g.e.,** s. 279, 403, 404, 405, 429.

[486] Bir yaşını doldurmuş ve ikinci yaşına giren dişi deve.

[487] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 279.

[488] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 404.

[489] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 403.

Örnek verme yöntemi ise teknik açıdan biraz değişiktir. O, metni zikrettikten sonra "أقول، لما... أراد، أراد به، أريد، أي،" gibi tabirleri kullanarak kısa bir açıklama ihtiyacı duymaktadır. Özellikle أقول sözcüğünü çok sık kullanmaktadır.

Daha sonra metinden verilen örneklerin yanında, kendi örneklerini vermektedir. Ayrıca o bir konuyu bitirinceye kadar farklı görüşleri serdetmeye çalışmıştır. O bu görüşlere katılsın veya katılmasın verilen örnekleri açıklamıştır.

el-Berde'î'nin, ez-Zemahşerî'nin zikretmediği ancak zikretmeyi uygun gördüğü örnek verme yöntemi de mevcuttur. Mesela "mebni"lerden sayılan الأصوات örneği bu kabil örneklerdendir:

"Asvat'ın, ittifakla mebnîlerin kısımlarından olmasına rağmen, Musannıf bu Rîsale'de asvat'a yer vermedi. (Bu konudaki görüş) Durum şudur: bunlar iki kısımdır, bir kısmı ile "hayvanlara" seslenilir. Örneğin devenin çökmesi için "نَخّ" denir. Bir kısmıyla da bir ses kastedilir: Karganın sesine "غَاق" dendiği gibi. Birincisi bu bab'tandır. Çünkü "نَخّ" أنخ (emir) anlamındadır. نخ ile صَه *arasındaki fark ise, deve bu lafzın ne için vaz' edildiğini bilmez ve bu terkibi düşünmez, sadece fıtratı gereği bu özel sesi duyduğunda çöker. Ancak* "يا زيد صه" *böyle değildir. Çünkü Zeyd bu lafzı bildiği ve ne anlama geldiğini bildiği için bunu anlar. Bu özel terkibi ve ne anlama geldiğini bilmeseydi, bu sözcük onun yanında* ."دَيزٍ" *gibi olurdu, bu emri yerine getirmek isteseydi, sükût eder, istemese yapmazdı. Musannıf'ın bu babı zikretmesi cümle içindeki asvat içindir. Ancak Mufassal'da yaptığı gibi, asvatlardan da örnek getirmesi gerekiyordu."*[490]

[490] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 213-214.

el-Berde‘î, bazen konunun anlaşılması amacıyla, müşahhas örnekler vermektedir. Örneğin faile mulhak olan التوابع’ın merfu olmalarının sebebini şöyle bir örnekle açıklamaktadır:

وأما التوابع فهي داخلة تحت حكم المتبوع. يُنصبُّ عمل العامل علي القبيلتين يعني المتبوع والتابع إنصبابة واحدة. إلا أن عمل العامل يصل إلي المتبوع بلا واسطة وإلي التابع بواسطة, كمن حمل الإناء وفيه ماء, فإنه حامل للإناء والماء جميعاً.[491]

İşte el-Berde ‘î, burada olayı somutlaştırmış ve bir kap suyu taşıyan birisi nasıl ki hem kabı, hem de suyu taşımış olmaktadır, aynı şekilde faili merfu eden amilin, ona tabi olanları da vasıta ile merfû olduğunu belirtmektedir.

el-Berde‘î, bazen de ez-Zemahşerî’nin verdiği örnekleri eksik bulmaktadır. Örneğin o, ez-Zemahşerî’nin verdiği *i‘rab* tarifini yaparken, i‘rab’ın ya bütün harekelerle (ref‘, nasb, cerre), ya da bütün harflerle (elif, vav, ya) olması gerektiğini ve izafe olması gerektiğini söylemiştir. el-Berde‘î ise, bunu eksik bularak şöyle demektedir:

musannıf’ın “mukebbereten” (musağğar olmayan) / وكان عليه أن يقول مكبرة أيضا.

olması da demesi gerekirdi.[492] Burada onun yaptığı tarifi eksik bulmaktadır.

el-Berde‘î bazen ez-Zemahşerî’nin verdiği örnekleri isabetli bulmayarak, onun başka bir örnek vermesi gerektiğini söylemektedir. Örneğin o, ez-Zemahşerî’nin لا خير için verdiği لارجل أفضل منك örneğini beğenmez ve vasfiyet ihtimali التي لنفي الجنس

[491] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 80.

[492] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 51.

olmayan ve merfû'un haberiyeti kesin olan لاغلام رجل أفضل منك örneğini vermesinin daha uygun olduğunu söylemektedir.[493]

el-Berde'î, genelde ez-Zemahşerî'nin verdiği örnek sıralamalarına itiraz etmez ve onun verdiği örnekleri, sıralamaya sadık kalarak değerlendirir.[494]

2.8. Kullandığı Istılâhlar

Istılâhlar her ilim için önemli olduğu gibi nahiv ilmi için de önemlidir. Zira her ilimdeki her bir ıstılah, o ilimle ilgili belli bir noktayı temsil etmektedir. Onun için nahiv ilminde de ıstılahların doğru anlaşılmasına ve yerinde kullanılmasına dikkat edilmiştir. Arapça, çok detaylı kurallara sahip olan bir dil olduğundan nahiv ilminde çok sayıda ıstılah bulunmaktadır. Bu nedenle her nahiv kitabında gramer ile ilgili birçok ıstılah zikredilmektedir.[495]

Basra ile Kûfe ekollerinin kullandıkları bazı ıstılahlar birbirinden farklı olmuştur. Sadullah el-Berde'î'nin kullandığı ıstılahların ise, daha çok Basra ekolünün ıstılahları olduğu görülür. Basralılar *ism-u fail* terimini kullanırken, Kûfeliler bunun yerine *fi'l-i daim* terimini kullanmışlardır. Kûfeliler, *zamir* yerine *kinaye* ve *meknî, şe'n* zamiri yerine *ism-i mechûl, fasıl zamiri* yerine *ism-i 'ımad*, *temyiz* yerine *tefsir* terimini kullanmışlardır. [496] Yine Basralıların kullandıkları, *harf-i cerr* için Kûfeliler *hafd, munsarıf* ve *gayr-ı munsarıf* için *el-carî ve ğayru'l-carî, bedel* için *tekrîr, sıfat* için *na't,* ıstılahlarını kullanırlar.[497]

Sadullah el-Berde'î ise, Hadâiku'd-dekâik'te Basralıların ıstılahlarını kullanmıştır. Bundan da onun Basra ekolü mensubiyeti iddia edilebilir.

---

[493] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 99.

[494] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 103.

[495] Çağmar, **İbn Rüşd'ün Nahiv Anlayışı**, s. 227.

[496] Dayf**, el-medarisu'n-nahviyye**, Mısır 2005, s. 166-167.

[497] Mehmet Cevat ERGİN, "Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri", **DÜ. İlahiyat Fak. Dergisi,** c. 5, Sayı 1.

Örneğin *zemm* ve *medh* fiilleri olan نعم ve بئس konusunda Basralılar gibi düşünür ve Kûfelilerin aksine onların camid olmayıp müştak fiil olduklarını söyler. Bu konuda verilen örneği şöyle açıklar:

قال (نعم الرجل زيد وبئست المرأة هند) أقول نبه بالثاني على أنهما وإن كانا بسبب النقل إلى الإنشاء جامدين لكنهما لم تسلبا تصرف التأنيث عند كون الفاعل مؤنثاً, بل يجب تأنيثهما عند كونه مؤنثاً. نحو "نعمت المرأة هند" و "بئست المرأة دعد". ورُد به أيضاً على النحات الكوفية حيث ذهبو إلى اسميتها تمسكاً بقوله تعالى "نعم المولى"[498]. ووجهه ان يقال "بئست المرأة دعد" بتاء التأنيث الساكنة وهي لا تلحق إلا الفعل فهما فعل. والمنادى في قوله تعالى "يا نعم المولى" محذوف والتقدير يا ألله نعم المولى.[499]

2.9. Görüşleri

Sadullah el-Berde‘î’nin bu eserinin el-Unmûzec’in şerhi olması sebebiyle, ez-Zemahşerî’ye katıldığı yorumları yanında, kendi özgün görüşleri ve diğer nahiv âlimi ve nahiv ekollerine katıldığı görüşleri de mevcuttur. Bu bölümde söz konusu konular incelenecektir.

2.9.1. Farklı Görüş ve İzahları

Hadâiku’d-dekâik, her ne kadar bir “şerh” olsa da, el-Berde‘î onda kendisine has görüşlerini de serdetmiştir. Örneğin istifhamı nefiy anlamında kullanmaktadır. Mesela o, ez-Zemahşerî’nin إلاّ ile müstesna olanın بعد كلام موجب demesini şöyle açıklamıştır:

[498] Enfâl, 8/40.

[499] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 366-367.

وهو المستثنى بإلا بعد كلام موجب أي غير مصدر بحرف نفي أو نهي أو إستفهام.[500]

demektedir. İşte burada istifhamı nefiy, yani olumsuzluk anlamında kullanmıştır.

Yapılan bazı tanımlardan sonra el-Berde'î'nin, kendine has bu görüşlerine Hadâiku'd-Dekaik'in başka yerlerinde de şahit olabiliyoruz. Örneğin, ismin tanımının مطرد ve منعكس olması gerektiği konusundaki tartışmaları getirdikten sonra, kendi görüşünü de eklemekte ve şöyle demektedir:

والذي يتجه في توجيهه أن يقال إن التعريف مجموع تلك الخواص. والمجموع مطرد بمعنى ان كل ما وجد فيه إحدى الخواص المذكورة فهو إسم. ومنعكس بمعنى ان كل ما هو إسم يجب أن يوجد فيه إحدى الخواص المذكورة.[501]

el-Berde'î'nin, bu tür farklı görüş ve izahlara genellikle şu ibarelerle başladığı görülmektedir:

ثم إعلم أن هنا بحثا لابد له من التنبيه عليه...[502]

وههنا فائدة لابد من التنبيه عليها وهي...[503]

وأن من الخليق بهذا المقام...[504]

ولا يُرد عندي...[505]

---

[500] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 135.

[501] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 30.

[502] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 29.

[503] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 76.

[504] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 13.

[505] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 236.

Bazen de kendi görüşlerini söylemek amacıyla ثم… diyerek yorumlarına giriş yapmaktadır. Örneğin ez-Zemahşerî'nin, kelamın iki cüzden meydana geldiğini söylemesinin ardından, bu iki cüzün, ikisinin "melfûz" veya "birisinin melfuz" diğerinin "menvî" ya da "mezkûreyn" veya "mahzûfeyn" olması gerektiği konusunu bu ثم.. ile başlayıp anlatmaktadır.[506]

Bazen de oluşabilecek soru işaretlerini gidermek amacıyla وقيل demiş ve cevabında kendi yorumunu eklemiştir. Örneğin كِلا'nın i'rabıyla ilgili durumu izah etmeye çalışırken bu yöntemi kullanmıştır:

"Bazıları diyor ki, كِلا, كُلٌّ*'nun tesniyesidir, bu birkaç yönden kesinlikle yanlıştır: birincisi, bu şekilde kabul edersek, müfred olan* كُلٌّ, *tesniye olan* كِلا*'dan daha kapsamlı olacaktır, bu kesinlikle batıldır. (İkincisi, Müsenna her halükarda 'harf'le mu'rab olduğu için) i'rabının her zaman mutlaka 'harf' ile olması gerecektir, bu da öyle değildir. (Üçüncüsü) ifrad lafzıyla* جائني كلا الرجلين *terkibi mümkün olmayacaktır, oysa böyle değildir. (Dördüncüsü)* كُلٌّ*'nun lafzının* كِلا*'da korunması gerekecektir, bu da öyle değildir.*[507]

İkinci bir örneği verecek olursak, el-Berde'î, genellikle *'alem*lerin nekre olmalarıyla beraber *munsarıf* olabileceğiyle ilgili Sîbeveyhi ve el-Ahfeş arasında cereyan eden konu hakkında kendi yorumunu şöyle serdetmiştir:

"*burada bir fayda (nükte) var ki ona dikkat etmek gerekir, o da şudur: (Sîbeveyhi ve el-Ahfeş arasındaki) bu ihtilafı 'alem'in isim oluşundan önce bir sebebinin, 'vasıf'; diğer sebebinin başka bir şey olmasındadır. İsm-i tafdîl hariç. Zira*

[506] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 19.

[507] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 53-54.

onda ihtilaf etmemişlerdir. Çünkü isimlendirme (alemiyet) eğer مِن *ile eşlik ediyorsa nekire olduktan sonra ittifakla gayr-ı munsarıf kalır. Çünkü* مِن*, giden vasfiyeti sanki zail olmamış gibi hatırlatıyor. Ancak eğer* مِن *ile eşlik etmiyorsa nekire olduktan sonra yine ittifakla munsarıf olur. Çünkü vasfiyetin anlamı zayıflamış olur. Zira mana itibariyle munsarıf olan fiillerde uygulanmaz.*[508]

Bir başka yerde el-Berde'î, ez-Zemahşerî'nin, nekre'nin ma'rife'ye ve ma'rife'nin de nekre'ye bedel olabileceği konusundaki görüşünü açıkladıktan sonra, özgün yorum yapma ihtiyacını hissetmekte ve şöyle demektedir:

"Bunu özetledikten sonra bil ki; Bedel'in kısımları dört tanedir. Nekre veya ma'rife oluşu itibariyle de bu kısımlar dörttür. Dördü dörde çarpmakla bunlardan16 kısım meydana gelir. Bedelü'l-Küll için dört, v.s. Bu kısımlar îzhâr ve îdmâr itibariyle de dört tanedir. Muzhara muzhar, Mudmara mudmar, mudmara muzhar ve muzhara mudmar. Böylece çarpmakla yine 16 kısım daha oluşur. Ancak bedel, Bedelü'l-Küll ise, muzharın mütekllim ve muhatab siğası zamirlerine bedel olması caiz değildir. (Böylece) toplam 32 kısımdır. Bu kısımları sen çıkar.[509]

el-Berde'î her ne kadar bir metne şerh yapıyor olsa da, bazen bunun dışına çıkmış ve ez-Zemahşerî'nin zikretmediği bazı konuları da zikretme ihtiyacı duymuştur. Örneğin musannıf "harf" konusunu işlerken, aşağıdaki maddelere değinmemiş, ancak el-Berde'î buna ekleme yapmıştır:

"شين الوقف وسينه" konusu:

"Harf'in sınıflarından vakıf sîni ve şîni ki bu harfler, vakıf durumunda, üzerine sükûnla vakıf olunduğunda müzekker kâf'ı ile karıştırılmaması amacıyla, müennes

[508] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 76.

[509] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 188-189.

kâfına ilhak eden harflerdir. Örneğin, şîn ekleyerek أكرمتكش *veya sîn ekleyerek* أكرمتكس *gibi. Benî Temîm'ler buna* شين الكشكشة*, Bekr'ler de* سين الكسكسة *demektedirler"*[510].

مدة الإنكار konusu:

"Harf'in sınıflarından (biri de) İnkâr meddidir. O (isme) ya aralıksız bitişir. Örneğin, "أزيدنيه" *gibi, tenvînin kesriyle. Veya araya bir şey girerek bitişir. Örneğin,* "أزيد إنيه" *gibi,* إن *harfini onunla ondan önceki harfin arasına koyup tenvini de sükûn haline bırakarak.*[511].

حرف التذكير konusu:

"Harf'in sınıflarından birisi de Tezkîr harfidir, ki konuşanın, başka bir harekeye eklediği bir meddedir. Örneğin "قال زيد" "ويقول عمرو" "وخرام" *örneklerinde,* "قالا" و"يقولو" *denir ve bu, konuşmanın kesilmediği ve tezkir (müzekker) edildiği durumlarda uygulanır."*[512]

Ancak Sadullah el-Berde'î, ez-Zemahşerî'nin bu sınıf harfleri zikretmemesinin sebebini de yine kendisi açıklamakta ve şöyle demekte:

ووجه تركه هذه الأصناف عدم شيوعها.

"ez-Zemahşerî'nin bunları terk etmesinin nedeni, bunların yaygınlaşmamasıdır."[513]

---

[510] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 451-452.

[511] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 452.

[512] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 453.

[513] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 453.

تاء القسم konusunda da Sadullah el-Berde‘î farklı bir bilgi vermektedir.

“Diyorum ki, (Bu Tâ) özel olarak “Allah” lafzında vav”dan tebdil olmuştur. Sebebi de mahreçlerin yakın oluşu dur ki Ta’nın Vav’dan tebdil olması Arap kelamında yaygındır. Örneğin تراث *ve* تخمة *gibi. Çünkü bunlar* وراث *ve* وخمة*’den gelmişlerdir. (Bu Tâ’nın) fer‘in fer‘i olması sebebiyle de, “Allah” lafzı dışında zahir isimlerin başına gelmez. Mesela* والشمس والليل *‘de* تالشمس وتالليل *denmez. Ancak el-Ahfeş,* الكعبة تَرَبِ *’yi rivayet etmiştir”*[514].

el-Berde‘î bazen açıkça bazı nahiv alimlerinin isimlerini zikreder ve onların görüşlerine katılmadığını belirtir. Örneğin sık sık görüşlerine başvurduğu el-Esterâbâdî (ö. 686)’nin görüşlerine katılmamış hatta onu tenkit etmiştir. Zira o, “*Manevi idâfe*”nin tarif edatlarından hâli olmasının gerekliliğiyle ilgili konuda el-Esterâbâdî’ye katılmayarak şöyle demektedir:

وقول نجم الأئمة: يضاف العلم عندي مع بقاء علميته لاوثوق به. لأن سبب إمتناع إضافة سائر المعارف ثابت فيه أيضاً.[515]

“Necmu’l-eimmenin; bana göre “alem” alemiyeti kaldığı halde mudaf olur deyişine güven olmaz/itibar edilmez. Zira diğer marifelerdeki izafe olamama gerekçesi bunda (alem) da mevcutur.”

el-Berde‘î’nin el-Esterâbâdî’ye katılmadığı bir örnek de “*hal*” için verilen ضربت زيداً قائماً örneğidir ki şöyle demektedir:

قال نجم الأئمة حال من المفعول به ولو كان حالاً من الفاعل لذكر في جنبه, وفيه ما فيه.[516]

“*Necmu’l-eimme diyor ki, mef ‘ûlu bih’e haldir, zira eğer faalin hal’i olsaydı hemen*

[514] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 383.

[515] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 156.

yanında zikredilirdi. Ancak burada bir şey vardır." İşte burada da el-Esterâbâdî'ye katılmaz.

2.9.2. ez-Zemahşerî'ye Muvafık Olduğu Görüşleri

Sa'dullah el-Berde'î'nin Hadâiku'd-dekâik'te ez-Zemahşerî'ye açık bir şekilde muvafık olduğu görüşleriyle birçok yerde karşılaşmak mümkündür.[517] Örneğin, ez-Zemahşerî'nin المفعول المطلق için verdiği وقعدت جلوساً örneğini şöyle desteklemektedir:

أقول إيراد هذا المثال إشارة منه إلى عدم لزوم الموافقة بينه وبين عامله لفظاً, بل اللازم هو الموافقة معنيً.[518]

el-Berde'î, aşağıdaki örnekte فعلا التعجب konusunu işlerken de bunu göstermektedir:

وأما أفعِل به نحو أكرِم بزيد. فقد قيل أصله أكرم زيد بمعنى صار ذا كرم كأغد البعير. إلا انه غيّر إلى هيئة الأمر دلالة على تغير المعنى والإنتقال عن المعنى الإخباري إلى المعنى الإنشائي. والباء مثلها في "كفى بالله شهيداً" ولا حاجة إلى التغيير في ما أفعله, لأن ما التعجبية تعصمها عن اللبس بالإخبار. قال العلامة: وفي هذا ضرب من التعسف, وعندي أسهل منه مأخذاً ان يكون أمراً لكل أحد ان يجعله كريماً بأن يصفه بالكرم, والباء زائدة, فالهمزة للتعدية او بأن يصيره ذا كرم. والباء للتعدية, فالهمزة للصيرورة. وأنا أقول فيه أيضاً تعسف لأن النقل من الإنشاء غير معهود في كلامهم. إلا أن التعسف في ذالك لفظي, وفي هذا معنويّ.[519]

---

[516] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 129.

[517] Ayrıca örnek için bknz. el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 60-61, 104, 234-235.

[518] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 104.

[519] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 373-374.

Hatta bazen öyle savunmuştur ki bu şekilde düşünmemeyi "hezeyan" olarak nitelendirmiştir. Aşağıdaki örnek bunu göstermektedir:

(ويفتح في موضع الجر نحو مررت بأحمد.وغير منصرف وهو الذي مُنع الجر والتنوين عنه،)...

أقول: ولم يقل ينصب في موضع الجر كما هو الظاهر من إطلاق النصب في المعرب لأن النصب علم المفعولية فيؤول الكلام إلى معنى. ويكون مفعولا في موضع الجر، وهل هذا إلاّ هذيان.[520]

Yine o, "mansubat"tan mef`ûl-u mutlakı işlerken ez-Zemahşerî'nin bu nevi mef`ûl için neden iki örnek (قعدت جلوساً ile نحو ضربت ضرباً وضِربةً وضربتينِ) verdiğini onu destekleyerek şöyle açıklamaktadır.

أقول إيراد هذا المثال اشارة منه الى عدم لزوم الموافقة بينه وبين عامله لفظاً بل اللازم هو الموافقة معنىً. ورد على سيبويه بأبلغ وجه وأوكد حيث شرط فيه الموافقة لفظا ومعنى. وذالك لأنه لما قال المفعول المطلق هو المصدر أي اسم الحدث الجاري على الفعل سواء اشتق منه الفعل أو لم يشتق منه. علم من هذا الإطلاق أن كل اسم متصف بتلك الصفة يصلح ان يكون مفعولاً مطلقاً سواء وافقه في اللفظ أو لم يوافقه فاذا أورد بعد هذا الإطلاق "قعدت جلوساً" يكون تصريحاً للرد المستفاد من الإطلاق. وهل هذا إلا الرد على وجه التأكيد. ومذهب سيبويه في هذا الأسلوب ذهاب الى التقدير وجعل المفعول المطلق للمقدر أي قعدت وجلست جلوساً.[521]

el-Berde'î'nin, ez-Zemahşerî'nin görüşünü desteklediği ve onun gibi düşünmeyenleri zemmettiği bir yer de muzari'in nasıblarından olan أو konusudur, o şöyle der:

[520] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 46-47.

[521] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 104-105.

(وأو بمعنى إلى)

ش. وفي كلام بعضهم بمعنى إلى أن. وهل هذا إلا خلف من القول, لإستلزامه تكرر أن. والحق هو الأول.[522]

"Bazılarına göre ise, "ev", " ev îlâ" anlamındadır. Bu doğru değildir. Çünkü "en"in tekrarını gerektirecektir. Doğrusu "ev" anlamında olmasıdır."

2.9.3. ez-Zemahşerî'ye Muvafık Olmadığı Görüşleri

el-Berde'î'nin ez-Zemahşerî'ye muvafakat etmediği görüşleri de vardır. Örneğin red' harfi olan كَلاّ konusunda el-Berde'î şöyle diyor:

ولقائل أن يقول إذا كان كَلاّ بمعنى إرتدع, فلِمَ لايكون إسم فعلٍ كصه ومه. وما السر في كونه حرفاً؟ يا ليت شعري ما الوجه فيه؟

"Biri diyebilir ki, "kella" "irtedea" anlamında ise neden "sah" ve "meh" gibi ismu fiil olamıyor? Ve harf olmasındaki sır nedir? Bu konudaki gerekçesini keşke bilebilseydim." İşte burada müellif, musannıfa katılmamaktadır.

Kitabın birçok sayfasında Sa'dullah el-Berde'î'nin buna benzer özgün başka görüşlerine rastlamak mümkündür. Diğer örnekler için dipnota bakınız.[523]

2.9.4. Basra Ekolüne Muvafık Olduğu Görüşleri

el-Berde'î bu eserde savunduğu birçok görüşten, açık bir şekilde olmasa da, Basra ekolünden etkilendiği ve ona mensup nahivcilerden yana hareket ettiği ve Kûfe ekolüne mensup nahivcilere karşı tavır koyduğu anlaşılmaktadır. Bunun bir örneği aşağıda verilmiştir:

[522] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 324.

[523] Bkz. **a.g.e.,** s. 26, 29, 41, 60, 67, 73, 94, 131, 142, 151, 188, 201 ve daha birçok yer.

(والخبر على نوعين مفرد نحو زيد غلامك وجملة)

ش. أراد بالمفرد هنا مقابل الجملة فكل ما ليس جملة فهو مفرد بهذا المعنى. ولهذا السر مثّل من المضاف وقال نحو "زيد غلامك" ولم يقل نحو "زيد غلام" كما هو الظاهر والأصل. ثم الخبر المفرد الجامد خال عن ضمير المبتدأ خلافاً للنحاة الكوفية فإنهم ذهبو إلى إستكنان الضمير فيه وأوّلوا الجامد بالمشتق وقالوا "غلام" في "زيد غلام" في قوة "مملوك" وهل هذا إلا تكلف سمج.[524]

Haberin müfred ve cümle gelişiyle ilgili konuda, Kûfelileirn müfred olarak gelen haberde, bir zamirin gizli olması gerektiği şeklindeki görüşlerine katılmaz ve bunun zorlama bir yorum olduğunu ifade eder. İşte bu örnekten ve bu konunun devamında Sadullah el-Berde‘î’nin burada Kûfe ekolünden yana tavır koymadığı açıkça anlaşılmaktadır.

el-Berde’î’nin Basra nahiv ekolünden olduğu, onun Kûfe ekolüne muhalefet etmesiyle de ortaya çıkmaktadır. *Tekid* konusunda bunu görmekteyiz. Zira o, Basra nahiv âlimlerinin de görüşü doğrultusunda ez-Zemahşerî’nin ولا تأكد به النكرات deyişini, şöyle yorumlamaktadır:

وللمح إلى هذا الإطلاق والعموم قال "ولا تأكد به النكرات" بلفظ الجمع ردا على الكوفيين حيث جوزوا تأكيد النكرات المحدودة به.[525]

Bu konudaki bir başka örneği de şu şekilde verebiliriz. el-Berde‘î, ez-Zemahşerî’nin “*Zemm ve Medh fiilleri”* için getirdiği نِعم الرجل زيد وبِئست المرأة هند örnekleri için, Kûfeli nahiv alimlerinin, buradaki failin isim olduğu görüşlerinin aksine, şöyle demektedir:

[524] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 87.

[525] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 173.

ورد به أيضاً على النحاة الكوفية حيث ذهبوا إلى إسميتها تمسكاً بقوله تعالى: نعم المولى[526].

ووجهه أن يقال "بئست المرأة دعد" بتاء التأنيث الساكنة وهى لا تلحق إلا الفعل فهما فعل.[527]

el-Berdeʻî'nin Kûfe ekolüne muhalif olduğu bir başka örnek de, *"camid haber"*in, mübtedanın zamirini taşımadığına dair getirdiği aşağıdaki örnektir:

ثم الخبر المفرد الجامد خال عن ضمير المبتدأ خلافاً للنحاة الكوفية فإنهم ذهبوا إلى استكنان الضمير فيه وأوّلوا الجامد بالمشتق وقالوا "غلام" في "زيد غلام" في قوة "مملوك" وهل هذا إلا تكلف سمج.[528]

Verdiğimiz bu örneklerde de görüldüğü üzere el-Berdeʻî, Kûfe nahiv âlimlerinden ziyade, Basra ekolü dilbilimcilerine daha yakın durduğu söylenebilir.

2.9.5. Kûfe Ekolüne Muvafık Olduğu Görüşleri

Sadullah el-Berdeʻî'nin bu eserinde Kûfelilerin ekolüne muvafık olduğu görüşleri çok nadirdir. Bu ekole muvafık olduğu bir görüşü, Münâdânın özelliklerinden olan الترخيم konusudur. Bu kural, münâdanın "*alem"* olması, *"mudâf olmaması"* ve "*üç harften fazla olması"* durumunda uygulanır. Ancak Kûfeli nahivciler, المضاف إليه*'inin sonundan da bu hazfin olabileceğini söylemektedirler.*[529] İşte el-Berdeʻî de bu görüşe katılmaktadır.

Başka bir örnekte el-Berdeʻî *masdar* konusunda şöyle demektedir:

---

[526] Enfâl, 8/40.

[527] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 366-367.

[528] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 87.

[529] el-Berdeʻî, **a.g.e.,** s. 117.

قال العلماء الكوفية المصدر مأخوذ من الفعل والأصل هو الفعل. يعنون أن مادة الفعل منقولة عن الهيئة الفعلية إلى الهيئة المصدرية كما تنتقل قطعة الفضة عن الهيئة الأصلية إلى الهيئة الخاتمية.[530]

el-Berde‘î’nin Kûfelilere muvafık olduğu bir görüş de “haber”in “zarf cümlesi” olması durumudur. Musannıfın خالد أمامك örneğinde, eğer ism-u fail olan حاصل’un mukadder olduğunu kabul edersek, Kûfe âlimlerinin dediği gibi, o zaman haberin cümle olamayacığını söyler ve şöyle der:

وأما إذا قدر إسم فاعل كما هو مذهب الكوفيين فلا يكون جملة لأن الأصل غير جملة فالخلف أيضاً كذالك[531]

“Kûfelilerin mezhebi olduğu üzere, eğer ismu fail takdir edilirse, o zaman haber cümle olmaz. Çünkü asıl olan cümle değildir, o zaman onun yerine geçen de cümle olamaz.”

2.9.6. Diğer Nahiv Âlimlerine Muvafık Olduğu Görüşleri

Sadullah el-Berde‘î’nin muvafık olduğu nahiv âlimlerinden birisi, Necm’ul-Eimme ve Fâdılu’l-Umme er-Radî el-Esterâbâdî (ö. 686)’dir.

el-Berde‘î, onun gayr-ı munsarıfın sebeplerinden olan “el-ucmet” hakkındaki görüşüne katılmaktadır:

قال نجم الأئمة إنما يؤثر إذا كان الأعجمي علماً في أول استعماله عند العرب وبعد النقل وقبل التصرف. سواء كان علماً في العجم أو لم يكن. وظني انه ليس ببعيد من الصواب اذ المقصود من العلمية في العجم عدم التصرف فيه بعد النقل وإذا كان علماً قبل التصرف فالمقصود من اشتراط العلمية حاصل

[530] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 288.

[531] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 90.

حينئذ يئيده عدم صرف قالون لكونه لقباً لراوي نافع قبل التصرف لجودة قرائته وهو قبل النقل رومي معرب بمعنى الجيد.[532]

el-Berde‘î’nin el-Esterâbâdî’nin yorumuna katıldığı diğer bir örnek de “*Lâ-i Nafiye*”nin haberinin hazf olabileceğiyle ilgilidir. O şöyle demektedir:

والأشبه بالحق ما ذكره نجم الأئمة لامتناع حذف ركن الكلام بدون قرينة.

“Gerçeğe en yakın olan ise, Necmu’l-Eimme’nin zikrettiğidir. Çünki, her hangi bir karine olmadan kelamın bir rüknünün hazfi memnû‘dur.[533]

Bu örneklerde el-Berde‘î, er-Radî el-Esterâbâdî’ye olumlu yönde katılmıştır.

Sa‘dullah el-Berde‘î’nin, görüşlerine katıldıklarından biri de, birçok yerde referans gösterdiği meşhur nahivci Sîbeveyhi’dir. Onun “harf” babındaki îzâfe harflerinden من للإبتداء’nin *“zaide”* olmasıyla ilgili görüşüne şöyle katılmaktadır:

ثم إن السيبويه يقصر زيادتها على غير الموجب, والأخفش يعمها مستشهداً بقوله تعالى: يغفر لكم من ذنوبكم[534] والجواب: منع أن تكون زائدة بل هي للتبعيض, والمعنى: يغفر لكم بعض ذنوبكم. ولا يعارضه قوله تعالى: إن الله يغفر الذنوب جميعاً[535], لأن المخاطب بالأول أمة نوح عليه السلام والثاني نزل في أمة محمد صلى الله عليه وسلم.[536]

Ancak onun da görüşlerine her zaman olumlu yönde katılmamıştır. Örneğin, *mef‘ûl-i mutlak* ile ‘amilinin *lafzen* ve *manen* birbirlerine muvafık olması gerektiği

[532] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 69-70.

[533] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 101.

[534] Nûh, 71/4.

[535] Zümer, 39/53.

[536] el-Berde‘î, **a.g.e.,** s. 376-377.

görüşüne kati bir şekilde karşı çıkmaktadır. Bu konuda ez-Zemahşerî'nin getirdiği وقعدت جلوساً örneğini destekleyip, onun bu örneği getirmesine,

ورد على سيبويه بأبلغ وجه وأوكد حيث شرط فيه الموافقة لفظاً ومعنيً.[537]

demektedir. Burada Sîbeveyhi'ye katılmadığı açıktır.

[537] el-Berde'î, **a.g.e.,** s. 104.

SONUÇ

Sadullah el-Berde‘î, birçok ilmin yanında Arap gramerinde de otoriter olan ez-Zemahşerî ile aynı yüzyılda yaşamış ve onun nahivde telif edilen ve Arap dilciliğinin en önemli kaynak eserlerinden birisi sayılan *el-Unmûzec*’ini, *Hadâiku’d-dekâik* adıyla şerh etmiş ve hicri 517-609 yılları arasında *Merv* şehrinde yaşamış önemli bir Arap grameri (nahiv) âlimidir.

Kaynaklarda geçtiği kadarıyla, nahiv dışında başka alanlarda da eser yazmıştır. el-Berde‘î’nin, hâşiyelerle birlikte 450 sayfa olan Hadâiku’d-dekâik adlı bu kapsamlı nahiv eseri, tezimizin konusunu teşkil etmektedir.

Bütün nahiv konularını ihtiva eden Hadâiku’d-dekâik, basit ve yalın bir anlatım tarzı tercih ettiğinden, özellikle doğu medreselerinde ders kitabı olarak okutulmuş olup haklı bir şöhrete kavuşmuştur.

Bu eser, ilk dönemlerde yazılan klasik nahiv konuları sırasına göre yazılmıştır. Zira el-Berde‘î, el-Unmûzec’in tertibini esas almıştır. Bu tertib, genelde kelimenin üç hali (isim, fiil, harf) etrafında şekillenmekte ve bunlara bağlı olarak nahiv konuları, el-merfû‘at, el-mansûbat ve el-mecrûrât bölümleri temel alınarak, 100’e yakın bablar-fassıllar altında işlenmektedir.

el-Berde‘î’nin Hadâiku’d-dekâik’te yaptığı tanımlar genelde kapsayıcıdır ve müellif bu tanımların efradını câmi‘, ağyârını mâni‘ olmasına önem vermektedir. Ancak bazen, eğer ez-Zemahşerî herhangi bir tanım yapmamışsa, o da izinden yürümekte ve herhangi bir tanım yapmamaktadır. el-Berde‘î bu tanımlarda bazen ez-Zemahşerî’nin verdiği bilgileri tafsilatlı bir şekilde açıklamaktadır.

el-Berde‘î’nin izlediği metot, eserinin el-Unmûzec’in şerhi olması ve onun metodunu takip etmek durumunda kalması nedeniyle, ez-Zemahşerî’nin metodudur. Ancak bazen ez-Zemahşerî’yi takip etmemekte, hatta söylediklerine itiraz etmektedir.

el-Berde‘î’nin kullandığı dil sade ve anlaşılır bir dildir. Kurduğu cümlelerde siyak-sibaktan anlaşılmayan her hangi bir taraf yoktur. Muhatabı, konunun içine çekmek amacıyla bazen uyarmakta, bazen düşündürmekte bazen de açık bir üslup takip etmektedir. Dolaylı anlatıma ise çok az yer vermektedir.

el-Berde‘î, sınırlı da olsa bu eserinde belagat, kelâm, mantık-felsefe ve usûl gibi ilimlerden istifade etmiştir ki, bununla yazdıklarının daha iyi anlaşılması yönüyle muhatabı doyurmayı amaçlamış olabileceği düşünülebilir.

el-Berde‘î talîl’e de çok önem vermektedir. Hadâiku’d-dekâik’teki talil’lerin bir kısmı el-Berde‘î’ye; bir kısmı ez-Zemahşerî’ye ve bir kısmı ise, başka âlimlere aittir.

el-Berde‘î, istişhada da çok önem vermiş ve hemen her konu için istişhâd getirmiştir. el-Berde‘î’nin, istişhâdlarının üç bölüm olduğu söylenebilir. Bunlar Kur’ân-ı Kerîm’in âyetleri, Hz. Peygamber’in hadisleri ve nazım-nesir olarak Arap kelamı şeklinde üç kısımdır.

el-Berde‘î’nin, Vakıf Şîn’i ve Sîn’i, İnkâr Meddi ve Tezkîr Harfi gibi özgün görüşlerinin yanında, Basra ve Kûfe ekolleri ile ez-Zemahşerî ve el-Esterâbâdî başta olmak üzere diğer bazı nahiv alimlerine muvafık olduğu görüşleri de mevcuttur.

Bütün bunların ışığında Hadâiku’d-dekâik, şerh tarzında bir eser olmasına rağmen, birçok yerde şerhini yaptığı metni aştığı ve müstakil bir çalışma sayılabilecek kadar Arap gramerini öğrenmek isteyen herkesi kucaklayabileceği söylenebilir.

KAYNAKÇA

ABDULVÂRİS, Mebrûk Sa‘îd, **fî Islâhi’n-nahvi’l-‘arabî dirâsetun nakdiyyetun**, Kuveyt, 1985.

ABDÜLKERİM, Muhammed Es‘ad, **el-Vasit fî târihi’n-nahvi’l-‘Arabî**, Riyad, 1992.

ARSLAN, Mehmet Nafi, **‘Abduh er-Râcihî ve et-Tatbîku’n-Nahvî adlı Eseri,** (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Diyarbakır, 2011.

AZAMAT, Nihat, “*Kâdiriyye*”, **DİA**, İstanbul 2001, c. XXIV.

BAKIRCI, Selami; DEMİRAYAK, Kenan, **Arap Dili Grameri Tarihi**, Erzurum, 2001.

BİNGÖL, Abdülkuddüs, *“*Ta‘lîl*”*, **DİA**, İstanbul 2010, c. XXXIX.

BOZKURT, Nebi, “Künye”, **DİA**, Ankara 2002, c. XXVI.

BROCKELMANN, Carl, “Arabistan”, **İ.A**., İstabul, 1978, I.

---------- “**Tarîhu’l-edebi’l-‘arabî**, Kahire, bty.

CORCİ, b. Habîb Zeydan, **Târîhu âdâbi’l-lugati’l-‘arabiyye**, Dâru’l-Hilâl, byy, bty. c. I-III.

ÇAĞMAR, Mehmet Edip, **ed-Darûrî fî sinâ‘ati’n-nahv Adlı Eseri Bağlamında İbn Rüşd’ün Nahiv Anlayışı,** Diyarbakır, 2012.

---------- **Halefu’l-Ahmer ve Mukaddime fi’n-nahv Adlı Eseri,** Ankara 2006.

----------**Arap Belâgatinde Te’kîd**, (Basılmamış Dokt.Tezi), HRÜSBE, Ş.Urfa, 2003.

ÇELEBİ, Kâtip (Hacî Halife), **Keşfu’z-zunûn**, Beyrut 1982.

DAYF, Şevki, **el-Medârisu’n-nahviyye**, Mısır, 2005.

DURMUŞ, İsmail, “el-'Avâmilü'1-mi’e”, **DİA**, Ankara 1991, c. IV.

---------- *“*İstişhâd*”*, **DİA**, İstanbul 2001, c. XXIII.

EBU'T-TAYYİB el-Luğavî, **Merâtîbu'n-nahviyyîn,** thk., Muhammed Ebu'l-Fadıl, İbrahîm, Kahire, 1974.

ed-DEMENHÛRÎ, Ahmed, **Îzâhu'l-mubhem, min me'âni's-süllem**, nşr. Abdulcelil Atâ, Dimeşk 1993.

el-AFGÂNÎ, Said, **fî Usûli'n-nahvi**, Beyrut bty.

el-AHDERÎ, Abdurrahman, **Metnu's-sullem**, Mısır, bty.

el-BÂBÂNÎ, İsmail Paşa, **Hediyyet'ul-'ârifîn esma'ul-mu'ellifîn ve âsâr'ul-musannifîn**, Beyrut 1992.

el-BERDE'Î, Sadullah, **Hadâiku'd-dekâik fî şerhi Risâleti** *'allâmeti'l-hakâik*, İstanbul 1984.

el-BUSTÂNÎ, Butros, **Mevsû'atu'l-hadârati'l-'arabiyye**, byy. bty. c. III.

el-CÂHIZ, Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Kinanî Ebu Osman, **el-Beyân ve't-tebyîn**, Beyrut 1423.

el-CURCÂNÎ, es-Seyyid eş-Şerîf 'Ali b. Muhammed, **et-Ta'rîfât**, Kahire, bty.

el-ERDEBÎLÎ, Muhammed b. Abdulğanî, **Kitabu şerhi'l-Unmûzec**, mahtût nüsha, bty, byy.

el-HAMEVÎ, Yakût, **Mu'cemu'l-buldân**, Beyrut 1977.

el-KEYŞ, Abdullâh Muhammed, **Eseru'l-Kur'ân**, Trablus 1992.

el-KIFTÎ, **İnbâhu'r-ruvât alâ enbâhi'n-nuhât**, nşr. M. Ebu'l-Fadl İbrahim, Kahire, 1986.

el-LUBEDÎ, Dr. M. Semîr Necîb, **Mu'cem'ul-mustalahâti'n-nahviyye ve's-sarfiyye**, Beyrut 1988.

el-MA'LÛF, Lois, **el-Muncid**, Beyrut 1969.

el-MAĞRİBÎ, İbn Ya'kûb, **Mevâhibu'l-fettâh**, Şurûhu't-Telhîs'le Birlikte Basılmış, Beyrut 1992.

el-MAHZÛMÎ, Mehdi, **Medresetu kûfe ve menhecuha fi diraseti'l-luğati ve'n-nahv**, Mısır, 1307/1958.

el-MÎLÂNÎ, Muhammed b. Abdirrahîm el-'Umerî, **Şerhu'l-muğnî**, İstanbul bty.

el-YÂSÎN, Muhammed Hüseyin, **ed-Dirâsât el-luğaviyye 'inde'l-'arab**, Beyrut 1980.

EMİN, Ahmed, **Duha'l-islâm**, Beyrut 1933.

er-RÂFİÎ, Mustafa Sadık, **Tarîhu âdâbi'l-arab**, Beyrut 1974.

er-RÂVÎ, Taha, **el-Basriyyûn ve'l-Kûfiyyûn**, Mecelletu Mecmai'l-İlmi'l-Arabi, Dımeşk, 1949.

ERGİN, Mehmet Cevat, **el-Ukberî ve el-lubâb fî 'ilel-i'l-binâ'i ve'l-i'râbı,** (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2002.

----------**Basra ve Kûfe Ekollerinin Kullandıkları Farklı Nahiv Terimleri**, DÜ. İlahiyat Fak. Dergisi, c. 5, Sayı 1.

ERGÜN, Mustafa, **Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları**, AKÜ. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi, Afyon, 1996.

es-SABBÂN, Ebu'l-İrfan Muhammed b. Ali, **Hâşiyet'us-sabbân 'alâ Şerhi'l-Eşmûnî**, Kahire, bty., byy.

es-SAFADÎ, Salâhuddîn b. Halîl b. Aybek **Kitâbu'l-vafî bi'l-vefâyât**, byy. 1974, c. III.

es-SÎRÂFÎ, Ebu Said Hasan b. Abdullah, **Ahbâru'n-nahviyyîn el-basriyyîn**, nşr. F. Krenkow, Beyrut-Paris, 1936.

es-SUYÛTÎ, Celaluddîn Abdurrahman, **el-İktirâh**, thk., M. Hasan eş-Şâfi'î, Beyrut 1998.

---------- **Buğyetu'l'vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nuhât**, Mısır, 1979.

et-TANTÂVÎ, Muhammed, **el-Mûcez fî neş'eti'n-nahv**, bty. byy.

---------- **Neş'etu'n-nahv ve tarîhu eşheri'n-nuhât,** Kahire, 1412/1991.

et-TEFTÂZÂNÎ, Sa'd, **Muhtasaru'l-me'ânî.,** İstanbul bty.

ez-ZECCACÎ, Ebu'l-Kasım, **el-Îdâh fi 'ileli'n-nahv**, thk., Mazin el-Mubarek, Beyrut 1986.

ez-ZÎRİKLİ, Hayruddîn, **el-A'lâm,** Beyrut 1969.

ez-ZUBEYDİ, **Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-luğaviyyîn**, Mısır1973.

FURAT, Ahmed Suphi, **Arap Edebiyat Tarihi**, İ.Ü. Yay. İstanbul 1966.

GÜMÜŞ, Sadrettin, "Radî el-Esterâbâdî", **DİA**, İstanbul 2007, c. XXXIV.

HASAN 'Avn**, el-Luğatu ve'n-nahvu**, İskenderiyye, 1952.

İBN CİNNÎ, Ebu'l-Feth Osman, **el-Hasâ'is**, Beyrut 1952.

İBN FÂRİS**, es-Sâhibî fî fıkhı'l-luğa ve suneni'l-'arab fî kelâmihâ** thk., nşr. Ömer Faruk et-Tebbâ', Beyrut 1983.

İBN HALLİKÂN, Şemsuddîn Ebu'l-Abbâs, **Vefeyatu'l-a'yân**, Beyrut 1968.

BNU'L-'İMÂD, Abdulhayy b. el-'İmâd, **Şezeratu'z'zeheb,** Beyrut 1979.

İBN MANZUR, Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed b. Mukerrem, **Lisânu'l-'arab**, Beyrut 1416/1996.

İBN RÜŞD***, ed-Darûrî fî sinâ'ati'n-nahv***, thk. Mansur 'Abdussem'i, Kahire, 2002.

İBN SELLÂM, el-Cumahî, **Tabakâtu fuhûli'ş-şu'arâ**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, Cidde, bty.

İBN YA'ÎŞ, **Şerhu'l-mufassal**, Beyrut Bty.

İBNİ HAZIM, **Resâilu ibni hazm**, thk., İhsan Abbas, Beyrut 1988.

İBN-İ HİŞAM el-ENSÂRÎ, Ebu Muhammed Abdullah Cemalüddin b. Yusuf b. Ahmed b. Abdillah, **Şerhu Katru'n-nedâ ve bellu's-sadâ**, 1936, byy.

İBNU'L-ENBÂRÎ, **Ebu'l-Berekât, Mensûru'l-fevâid**, Beyrut 1983.

İBNU'L-ENBÂRÎ,Abdurrahman b. Muhammed, **Nuzhetu'l-elibba fi tabakati'l-udeba,** nşr. İbrahim es-Samerrai, Urdun, 1985.

İBNU'N-NEDÎM, Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, nşr. Nânid Abbâs Osmân, Devha 1985.

---------- thk., İbrahim Ramadân, Beyrut 1415.

KALLEK, Cengiz, "Ebû Saîd el-Berdâî", **DİA**, İstanbul 1994, c. X.

KEHHÂLE, Ömer Rıza, **el-Mustedrek 'alâ mu'cem el-muellifîn,** Beyrut Bty.

KILIÇ, Hulûsî, "Basriyyûn", **DİA**, İstanbul 1992, c. V.

KUTLUER, İlhan, "İslâm", **DİA**, İstanbul 2001, c. XXIII.

MEVSÛ'ATU **a'lâmı'l-ulemâ ve'l-udebâ el-'arab el-muslimîn**, Beyrut 2004.

MECME'U'L-LUĞATİ'L-ARABİYYE, **el-Mu'cemu'l-vasît**, İstanbul 1992.

NÂSÎF el-CENÂBÎ, Ahmed, **ed-Dirâsâtu'l-lugaviyye ve'n-nahviyye fi mısır,** Kahire, 1977.

NİHAD, M. Çetin, "Arap", **DİA**, İstanbul 1991, c. III.

ÖZBALIKÇI, M. Reşit, "Katru'n-nedâ", **DİA**, Ankara 2002, c. XXV.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, "İran", **DİA**, İstanbul 2000, c. XXIX

---------- "*Merv*", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX.

ÖZTÜRK, Mustafa – MERTOĞLU, Mehmet Suat, "Zemahşerî" **DİA**, İstanbul 2013, XLIV, 235-238.

ÖZTUNA, Yılmaz, **Devletler ve Hânedanlar** (İslâm Devletleri), Ankara 1996.

PHİLİP K. Hitti, **Siyasî ve Kültürel İslâm Tarihi,** İstanbul 1980,

SADIK, Muhammed Muhammed Selim, *"*Cuhûdu Ebî'l-Bekâ' el-'ukberî en-nahviyye fi kitabeyhi İ'râbi'-Kur'ân ve İ'râbi'l-Hadîs", **(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)** Musul Üniv. Edebiyat Fak., Musul, 1409/1988.

SARAY, Mehmet, "Afganistan", **DİA**, İstanbul 2008, c. I.

SAYAN, Yüksel, "Merv", **DİA**, Ankara 2004, c. XXIX.

TAŞKÖPRÜLÜZÂDE, **Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde**, Beyrut 1985.

TOPUZOĞLU, Tevfik Rüştü, "Hâşiye", **DİA**, İstanbul 1997, c. XIX.

TURAN, Abdulbaki, "el-Elfiyye", **DİA**, İstanbul 1995, c. XI.

YAHYA MİR, 'Alem, ***el-'Ukberî sîretuhu ve musannafâtuhu***, Beyrut 1414/1993.

YAVUZ, Mehmet, ***Gramer Çalışmalarını Başlatan Âmiller ve İlk Çalışmalar***, Nüsha, Ankara 2003, sayı X.

YILDIZ, Hakkı Dursun,"*Abbâsîler***", DİA**, İstanbul 1988, c. I.

----------, ***Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi***, İstanbul 1992.

YILMAZ, Hacı, *'**Ali b. Mes'ud b. Mahmûd el-Ferğani'nin el-Mustevfâ fi'n-nahv Adlı Eserinde Konuları İşleme Yöntemi, Koyduğu Kurallar ve Ele Aldığı Bazı Nahiv Konuları,*** (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2008.

FAYDALANILAN BAZI LİNKLER:

http://abukabir1online.blogspot.com (10/07/2013)

http://makhtota.ksu.edu.sa (15/02/2013)

http://www.islamweb.net (28/10/2013)

http://ar.wikipedia.org (11/01/2013)

http://tr.wikipedia.org (18/09/2013)

http://www.mohamedrabeea.com (09/10/2013)

http://www.davetci.com (17/05/2013)

http://www.tarihbilinci.com (17/05/2013)

http://www.fotogezgin.com (18/09/2013)

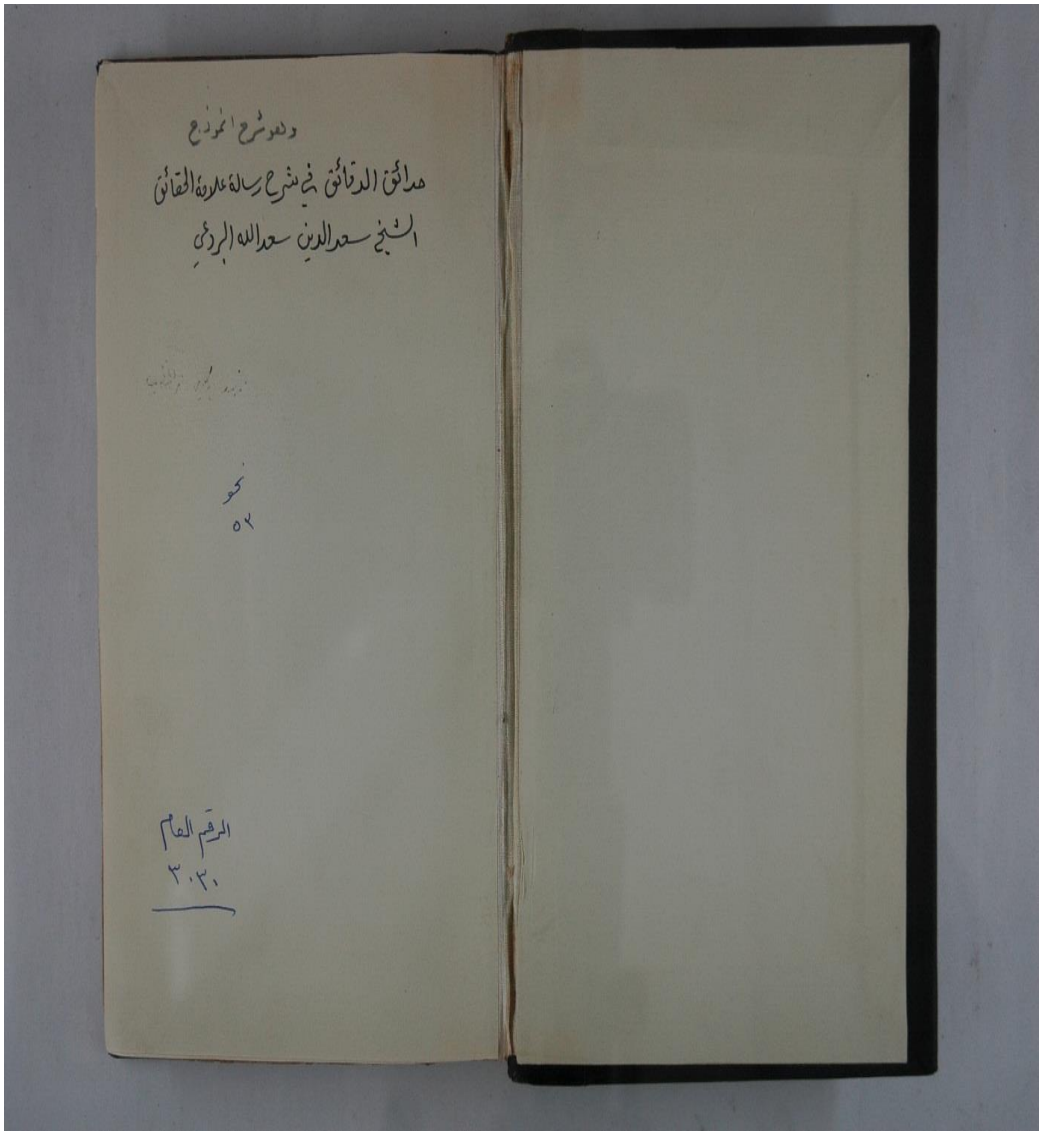
http://ktp.isam.org.tr (23/09/2013)

http://wcontent.imamu.edu.sa (18/07/2014)

http://www.egitim.aku.edu.tr/moders.htm (22/06/2013)

EKLER

EK-1/A

وهو شرح انموذج
حدائق الدقائق في شرح رسالة ملا
الشيخ سعد الدين سعد الله البرذعي
نحو
٥٢
الرقم العام
٣٠٣٠

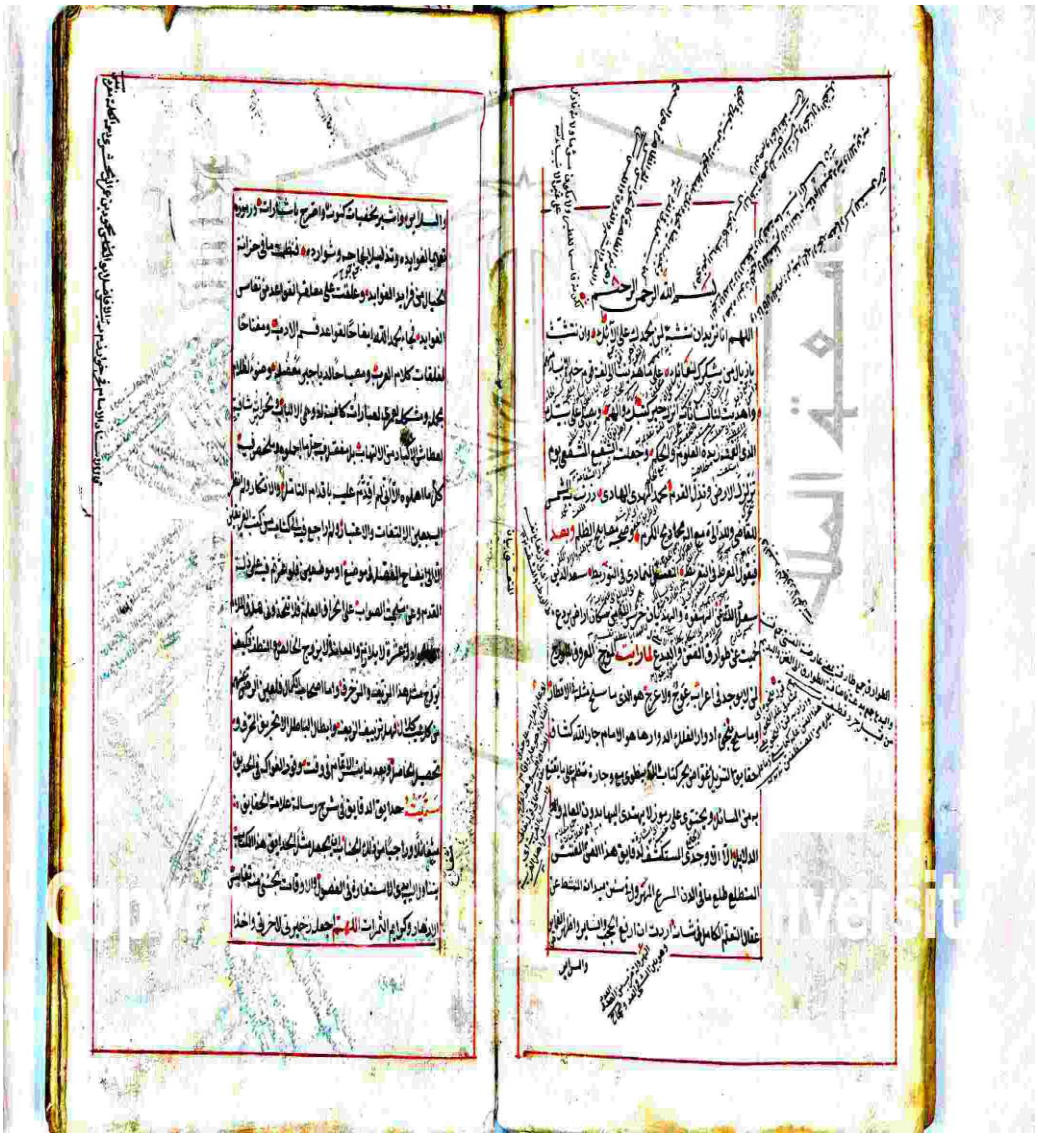
Mekke Harem Kütüphanesi, Nahiv Bölümü Kayıt Numarasında 52, Genel Kayıt Numarasında 3030 sayısı ile kayıtlı bulunan el yazma (mahtût) nüshanın ilk sayfası

EK-1/B

Mekke Harem Kütüphanesi, Nahiv Bölümü Kayıt Numarasında 52, Genel Kayıt Numarasında 3030 sayısı ile kayıtlı bulunan el yazma (mahtût) nüshanın son sayfası

EK-2/A

Melik Saûd Üniversitesi / Suudi Arabistan Kütüphanesinde 6103 kayıt numarasıyla kayıtlı bulunan ve Hicrî 1083'te Ahmed b. Muhammed tarafından yazılan Sadullah el-Berde'î'ye ait Hadâiku'd-dekâik'in mahtût nüshasının 1. ve 2. sayfaları.[538]

[538] http://makhtota.ksu.edu.sa (05/03/2013)

EK-2/B

Melik Saûd Üniversitesi / Suudi Arabistan Kütüphanesinde 6103 kayıt numarasıyla kayıtlı bulunan ve Hicrî 1083'te Ahmed b. Muhammed tarafından yazılan Sadullah el-Berde'î'ye ait Hadâiku'd-dekâik'in mahtût nüshasının son sayfası.[539]

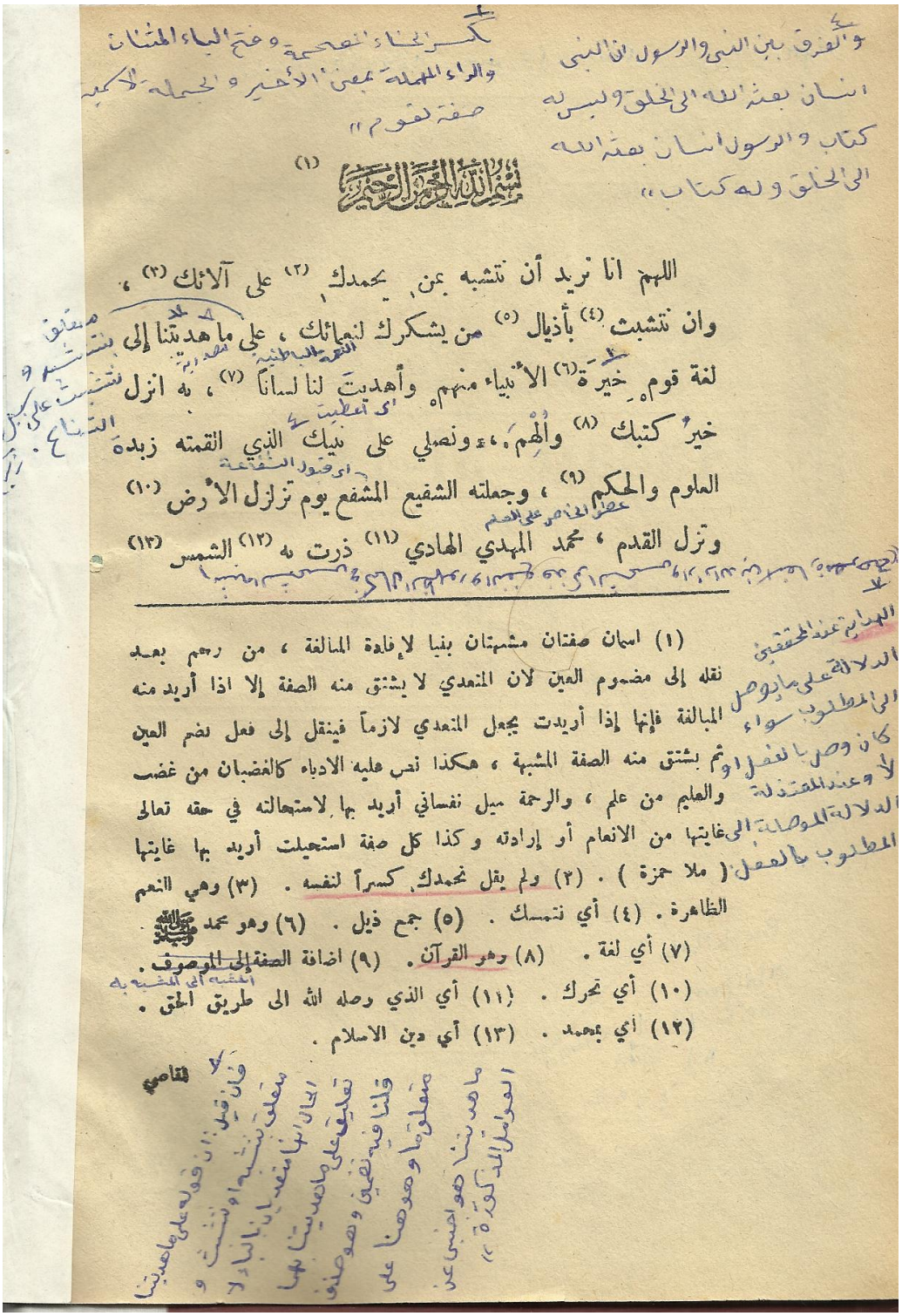
[539] http://makhtota.ksu.edu.sa (06/03/2013)

EK-3/A

Sadullah el-Berde‘î’ye ait Hadâiku’d-dekâik’in üzerinde çalışma yaptığımız nüshasının kapak sayfası.

EK-3/B

بسم الله الرحمن الرحيم (١)

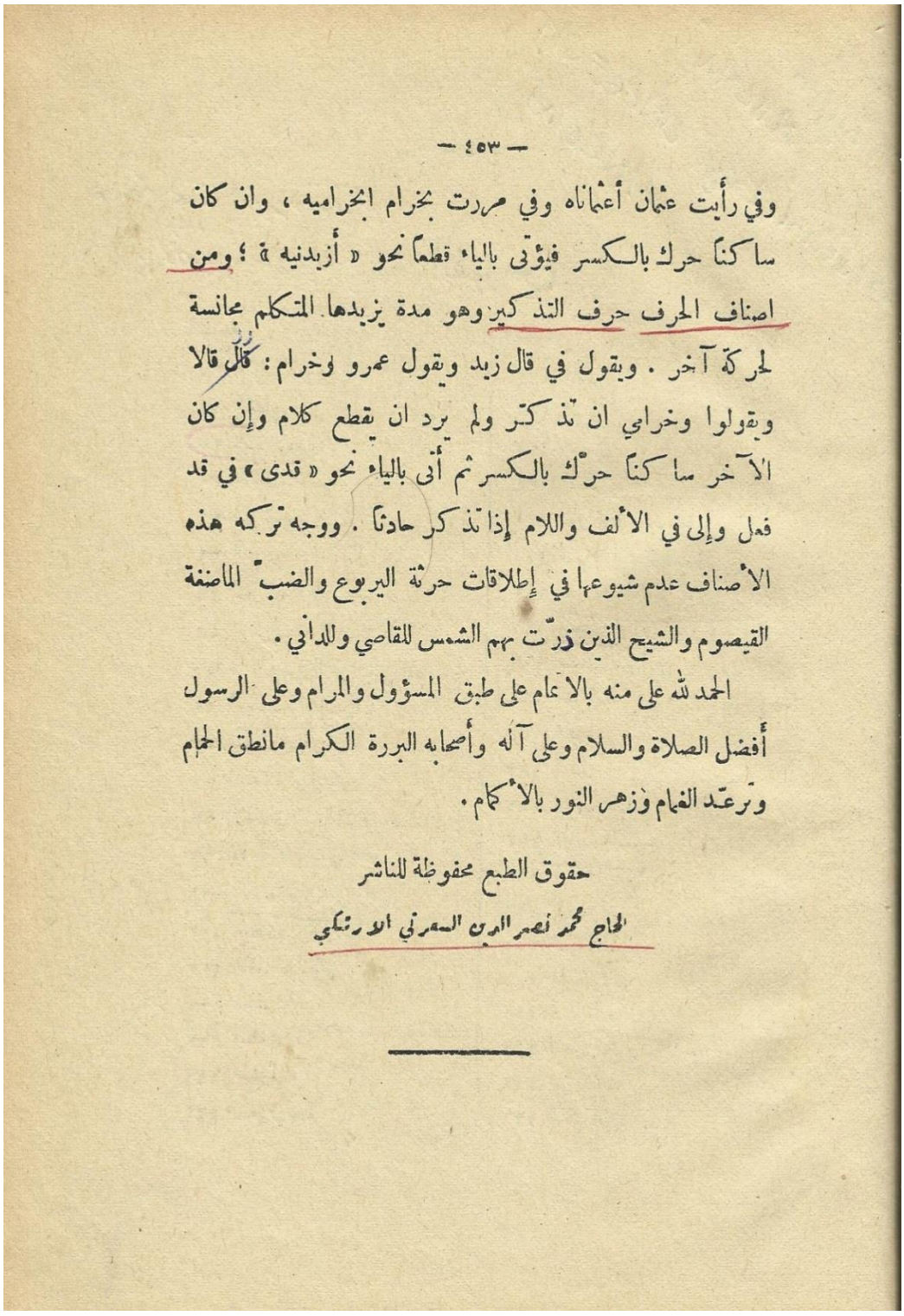
اللهم انا نريد أن نتشبه بمن يحمدك (٢) على آلائك (٣)، وان نتشبث (٤) بأذيال (٥) من يشكرك لنعمائك، على ما هديتنا إلى لغة قوم خيرة (٦) الأنبياء منهم وأهديت لنا لساناً (٧)، به انزل خير كتبك (٨) وألهم...، ونصلي على نبيك الذي القمته زبدة العلوم والحكم (٩)، وجعلته الشفيع المشفع يوم تزلزل الأرض (١٠) وتزل القدم، محمد المهدي الهادي (١١) ذرت به (١٢) الشمس (١٣)

---

(١) اسمان صفتان مشبهتان بنيا لإفادة المبالغة، من رحم بعد نقله إلى مضموم العين لان المتعدي لا يشتق منه الصفة إلا اذا أريد منه المبالغة فإنها إذا أريدت يجعل المتعدي لازماً فينقل إلى فعل بضم العين ثم يشتق منه الصفة المشبهة، هكذا نص عليه الادباء كالغضبان من غضب والعليم من علم، والرحمة ميل نفساني أريد بها لاستحالته في حقه تعالى غايتها من الانعام أو إرادته وكذا كل صفة استحيلت أريد بها غايتها (ملا حمزة). (٢) ولم يقل نحمدك كسراً لنفسه. (٣) وهي النعم الظاهرة. (٤) أي نتمسك. (٥) جمع ذيل. (٦) وهو محمد ﷺ. (٧) أي لغة. (٨) وهو القرآن. (٩) اضافة الصفة إلى الموصوف. (١٠) أي تحرك. (١١) أي الذي وصله الله الى طريق الحق. (١٢) أي بمحمد. (١٣) أي دين الاسلام.

Sadullah el-Berde‘î’ye ait Hadâiku’d-dekâik’in üzerinde çalışma yaptığımız nüshasının ilk sayfası.

EK-3/C

— ٤٥٣ —

وفي رأيت عثمان أعثماناه وفي مررت بخرام الخراميه ، وان كان ساكناً حرك بالكسر فيؤتى بالياء قطعاً نحو « أزيدنيه » ؛ ومن اصناف الحرف حرف التذكير وهو مدة يزيدها المتكلم مجانسة لحركة آخر . ويقول في قال زيد ويقول عمرو وخرام : قُلْنَ قالا ويقولوا وخرامي ان تذكر ولم يرد ان يقطع كلام وإن كان الآخر ساكناً حرك بالكسر ثم أتى بالياء نحو « قدى » في قد فعل وإلى في الألف واللام إذا تذكر حادثاً . ووجه تركه هذه الأصناف عدم شيوعها في إطلاقات حرثة اليربوع والضبّ الماضغة القيصوم والشيح الذين ذرّت بهم الشمس للقاصي وللداني .

الحمد لله على منه بالاتمام على طبق المسؤول والمرام وعلى الرسول أفضل الصلاة والسلام وعلى آله وأصحابه البررة الكرام مانطق الحمام وترعّد الغمام وزهر النور بالأكمام .

حقوق الطبع محفوظة للناشر

الحاج محمد نصير الدين السمرني الدرنكي

Sadullah el-Berde‘î’ye ait Hadâiku’d-dekâik’in üzerinde çalışma yaptığımız nüshasının son sayfası.